

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ

ΠΕΡΙ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ ΙΕΡΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘΑΝ. ΜΟΥΛΙΑ

« Δεῦτοῖς εὐρημένοις ἱκανῶς χρῆσθαι,
» Τὰ δὲ ἐωρογυμμένα σιραῖσθαι Σητεῖν. »

(Ἀριστοτέλ. ἐν Ποσειδ. Ζ'. 9.)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

ΠΕΡΙ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

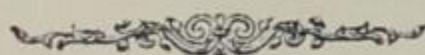
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

ΠΕΡΙ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΤΟΜΟΣ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ ΙΕΡΩΝ ΘΕΣΕΩΝ.

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘΑΝ. ΜΟΥΔΙΑ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 56282
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 24/6/2015
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

ΠΑΤΡΑ 1997

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Πάτρα μὲ τὴν ἀκμαία ἐνδοχώρα της καὶ τὴν προνομιούχο θέση της στοὺς θαλάσσιους δρόμους, εὐθὺς ὡς ἀπελευθερώθηκε (1828), ἔγινε πόλος ἔλξης γιὰ πολλοὺς νέους οἰκιστὲς, ποὺ κατάγονταν ἀπὸ περιοχὲς τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ συρροὴ τῶν νέων αὐτῶν στοιχείων καὶ οἱ εὐνοϊκὲς συγκυρίες ποὺ συνέτρεξαν, ὠθήσανε τὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα σὲ μία ἀναγεννησιακὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πορεία καὶ τὴν κατέστησαν, πολὺ σύντομα, τὸ σημαντικότερο ἔμπορεῖο τοῦ ἀρτισύστατου Νεοελληνικοῦ Κράτους, μὲ διασυνδέσεις σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση μέχρι τὴν Ἀμερικὴ.

Ἀπὸ τίς περιοχὲς ποὺ ἰδιαίτερα «τροφοδότησαν» τὴν Πάτρα μὲ νέο δυναμικὸ ἦταν ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ παρουσία τῶν Ἡπειρωτῶν ἐμπόρων στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα ὑπῆρξε σημαντικὴ. Σεχωριστὴ θέση στίς ἠπειρωτικὲς μητροπόλεις κατέχει ἡ Δρόβιανη τῆς Βορ. Ἡπείρου, ἀπ' ὅπου ἀπεδήμησαν πολλοί. Τὴν πρόοδό τους στὴ δεύτερη πατρίδα τους καταγράφει ἀδρᾶ ἓνα δημοσίευμα Ἀθηναϊκῆς ἑφημερίδας τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὸ ὁποῖο, «...Τοιοῦτοι πλούσιοι Ἡπειρῶται κατέχουσι σήμερον καὶ τὰς Πάτρας. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εὗρον τὰ πλοῦτη ἀπὸ τοὺς γονεῖς των, ἀλλ' εἶνε καὶ πολλοί, ἴσως οἱ περισσότεροι, οἵτινες τὰ ἔκαμαν μὲ τὴν εὐφυΐαν καὶ μὲ τὸν ἰδρωτὰ των... Καὶ οἱ πρῶτοι δὲ συνεχίζοντες τὸ πατρικὸν ἔργον, συνετέλεσαν καὶ συντελοῦν ἔτι πρὸς τελειοποίησιν μᾶλλον αὐ-

τουῦ καὶ πρὸς αὐξήσιν τῶν κληρονομηθέντων περιουσιῶν. Περιερχόμενός τις τὰ γραφικὰ τῶν Πατρῶν τετράγωνα, τὰ στολισμένα μὲ τὰς ἀψιδωτάς των στοάς, ἀναγιγνώσκει ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν τὰ ὀνόματα Παππᾶς καὶ Σα, Ἄδελφοὶ Σπυράκου, Ἄδελφοὶ Μουστάκη, Ἄδελφοὶ Ἀνδρούσου, Λάππας, Κοντολόλης, Σιούτης, Ἐξαρχος, Πάνου, Ἄδελφοὶ Κουκούλη, Ζῶγκος καὶ Μπαζάκης κλπ. γραμμένα μὲ διάφορα χρώματα καὶ ἐπιχρυσωμένα. Καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι ὀνόματα μεγαλεμπόρων Ἑπειρωτῶν, καὶ ὅλα αὐτὰ ἀριθμοῦνται μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων ἐμπορικῶν ὀνομάτων τῆς Ἀχαϊκῆς πρωτεύουσας. Ὑπερέχουσι δὲ μεταξὺ πάντων καὶ ἐπ' ἀριθμῶ καὶ ἐπὶ καταστάσει οἱ Δροβιανῖται ἰδίως. Ἡ ἀποκατάστασις τῶν Ἑπειρωτῶν ἐν Πάτραις ὑπολογίζεται μετὰ τῶν πρώτων ἐμπορικῶν χρόνων τῆς πόλεως ταύτης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ Ἑπειρωτῶν εἶνε ἐκ τῶν πρώτων οἵτινες ἔδωσαν ἐμπορικὴν ὄψιν καὶ σημασίαν εἰς τὰς Πάτρας. Σήμερον δὲ κατέχουσιν ὅλα ἐν γένει τὰ εἶδη τοῦ ἐμπορίου ἐνταῦθα...»¹.

Μέχρι τὸ 1946 διετηρεῖτο στὴν περιοχή Φώσταινας οἰκισμὸς «Δροβιανίτικα», τοῦ ὁποίου ἡ ὀνομασία εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ προήλθε ἀπὸ παλαιοὺς Δροβιανῖτες ἐποίκους. Ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς ἀναγνωρίστηκε αὐτοτελῆς μὲ τὴ γενικὴ ἀπογραφή τοῦ 1928, κατὰ τὴν ὁποία εἶχε 58 κατοίκους καὶ τὸ 1946 ξαναενώθηκε μὲ τὴ Φώσταινα.

Οἱ πιὸ γνωστὲς οἰκογένειες ποὺ ἐγκατεστάθησαν στὴν Πάτρα, προερχόμενες ἀπὸ τὴν βορειοηπειρωτικὴ αὐτὴ κωμόπολη, εἶναι οἱ Πράτσικα, Μουστάκη, Πάνου, Λάππα, Δρόσου, Παππά, Κώνστα, Ζώτου, Ζούπα, Βιδούρη, Κότταρη, Δασιου, Μανθόπουλου, Καλλιάφα, Τσουνή, Καλυβᾶ, Οἰκονόμου καὶ Σπυράκου, πολλὰς ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑπάρχουν μέχρι σήμερα.

Ἡ κωμόπολη τῆς Δρόβιανης ὑπάγεται στὴν ἐπαρχία Δελ-

1. Ἐφ. «Φωνὴ τῆς Ἑπέρου» φ. 27/19.3.1893.

βίνου και απέχει 42 χλμ. ΒΑ. από τὸ ἀρχαῖο Βουθρωτὸ και 20 χλμ. Δ. ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Σαράντα. Ἀνεκάθεν ἦταν χωρισμένη, διὰ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σὲ δύο Κοινότητες, τὴν Ἄνω και τὴν Κάτω Δρόβιανη και ἐθεωρεῖτο κεφαλοχώρι τῆς Βορ. Ἡπείρου. Τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰώνα παραδίδεται ὅτι ὑπῆρχαν και στὶς δύο Κοινότητες συνολικὰ πέντε Ἐκκλησίες και Μετόχια τῶν Δροπολίτικων Μονῶν Δρυϊάνου (παρὰ τὴ Δρόβιανη) και Προφήτη Ἡλία (Γεωργουτσάτων), ὅπου λειτουργοῦσαν φημισμένα Μοναστηριακὰ Σχολεῖα, στὰ ὁποῖα μορφώθηκαν πολλοὶ νέοι ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴν κωμόπολη αὐτὴ και τὶς περιοχὲς Πωγωνιανῆς, Δρόπολης και Λυτζουρίας. Τὰ Σχολεῖα αὐτὰ συντηροῦντο ἀπὸ προαιρετικὲς συνεισφορὲς τῶν κατοίκων, ἀπὸ ἐμβάσματα ξενητεμένων Δροβιανιτῶν και ἀπὸ μοναστηριακὲς και ἐκκλησιαστικὲς παροχὲς. Κεντρικὸς ναὸς στὴν Ἄνω Δρόβιανη ἦταν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ποὺ χτίστηκε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα και στὴν Κάτω τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ποὺ χτίστηκε περίπου στὰ 1780. Ὑπῆρχαν ὅμως και στὶς δύο Κοινότητες και ἄλλες ἐκκλησίες και παρεκκλήσια.

Τὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τῶν κατοίκων ἦταν ὑψηλό, μὲ βαθιὲς παραδοσιακὲς ρίζες και ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶχε ἑλληνικὴ συνείδηση και διατηροῦσε πολλὰ ἀρχαῖα ἥθη και ἔθιμα. Ἡ καθομιλουμένη γλῶσσα ἦταν ἡ ἑλληνικὴ, ἡ ὁποῖα ἦταν και ἡ ἀποκλειστικὴ γλῶσσα μόρφωσης και λατρείας. Ἀνεκάθεν οἱ κάτοικοί τῆς ἀγωνίστηκαν νὰ διατηρήσουν ἀλώβητη τὴ θρησκευτικὴ και ἐθνικὴ τους ἀνεξαρτησία και ἀντέστησαν μὲ σθένος στὶς κατακτητικὲς βλέψεις τοῦ Ἀλῆ Πασὰ και τὸν ἐκμαυλιστικὸ ἐξισλαμισμὸ.

Στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» και στὴ «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀνταποκρίσεις γιὰ διώξεις και φυλακίσεις Ἑλλήνων ὑπηκόων ποὺ κατοικοῦσαν στὴ Δρόβιανη, διότι δὲν ἔστεργαν νὰ πληρώσουν ἄδικους και παράλο-

γους φόρους πού διεκδικούσαν οί Τοῦρκοι καὶ ἀρνοῦνταν νὰ ὑποκύψουν στὶς αὐθαιρεσίες καὶ τὶς ἀρπακτικὲς τοὺς διαθέσεις. Μάλιστα γιὰ τὴν περίπτωση τῆς εἰσπραξῆς τῶν φόρων, οἱ Τοῦρκοι ἔστειλαν στρατιῶτες ἀπὸ τὸ Δέλβινο, οἱ ὁποῖοι φυλάκισαν πολλοὺς Ἑλληνας Δροβιανῖτες καὶ προκάλεσαν μεγάλες καταστροφὲς στὰ σπίτια τοὺς, στὰ ὁποῖα ἐγκατεστάθησαν αὐθαίρετα. Στὰ δημοσιεύματα αὐτὰ ἐκφράζονται παράπονα κατὰ τῆς Κυβέρνησης καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ ἀδιαφορία καὶ ἀδράνεια καὶ ἀπορίες γιὰ τὴν ὑποβάθμιση ἑνὸς τόσο σοβαροῦ ζητήματος¹.

Μὲ βάση τὰ σωζόμενα ἀπογραφικὰ – στατιστικὰ στοιχεία τῶν ἐτῶν 1898 – 1899 ὁ πληθυσμὸς καὶ τῶν δύο κοινοτήτων ἔφθανε τότε τοὺς 2.000 κατοίκους (400 οἰκογένειες), οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὅλοι Ἑλληνες καὶ λειτουργοῦσαν τρία σχολεῖα, ἓνα «Ἑλληνικό», ἓνα δημοτικὸ σχολεῖο ἀρρένων καὶ ἓνα δημοτικὸ σχολεῖο θηλέων, μὲ 200 μαθητὲς καὶ 60 μαθήτριες, πέντε δασκάλους καὶ μίαν δασκάλα.

Μὲ ἐνέργειες τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, πού εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὸν ἐκ Δελβίνου Πατριάρχη Σωφρόνιο Β', κατὰ τὴν πρώτη περιοδία του (1773), ἰδρύθηκαν στὶς Κοινότητες Ἄνω καὶ Κάτω Δρόβιανης ἀξιόλογα σχολεῖα, στὰ ὁποῖα φοιτήσανε πολλοὶ Ἑλληνες καὶ Ἀλβανοὶ τῶν γύρω περιοχῶν. Κατὰ τὴ δεύτερη περιοδία του (1777), κατόρθωσε νὰ ἐξασφαλίσει τοὺς πόρους γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τῶν δύο αὐτῶν σχολείων, μὲ τὴν ἐθελουσία ἐκποίηση ὅλων τῶν χρυσαφικῶν καὶ ἀσημικῶν τῶν γυναικῶν τῆς Δρόβιανης, δημιουργῶντας ἓνα σημαντικὸ κεφάλαιο πού ἀπέδιδε ἀρκετὸ ἐτήσιο εἰσόδημα. Λέγεται μάλιστα ὅτι γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶχαν χρυσαφικὰ καὶ ἀσημικὰ οἱ Δροβιανίτισσες.

1. Ἐφ. «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» ἔτος Η' φ. 15/8.12.1893 καὶ ἔφ. «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» φφ. 62/19.11.1893, 74/11.2.1894, 79/18.3.1894, 81/1.4.1894 καὶ 82/8.4.1894.

Βαθμηδὸν τὰ σχολεῖα αὐτὰ προήχθησαν σὲ ἀλληλοδιδασκτικὰ καὶ μετὰ τὴν ἴδρυση «Ἑλληνικῶν» σχολείων στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, λειτούργησαν, ἀπὸ τὸ 1839 (Συνθήκη Ἀνδριανούπολης) καὶ στὶς δύο Κοινότητες (Ἄνω καὶ Κάτω Δρόβιανη) ἀλληλοδιδασκτικὰ (δημοτικὰ) καὶ «Ἑλληνικὰ» σχολεῖα. Τὰ ἐκπαιδευτήρια αὐτὰ στεγάζονταν σὲ μεγαλοπρεπῆ διδασκτήρια καὶ οἱ Κοινότητες ἀμιλλῶντο μεταξύ τους ποῖα θὰ ἔχει τοὺς πλέον κατηρτισμένους δασκάλους, μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση στοὺς ἀποφοίτους τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς Ἰωαννίνων. Μέχρι τὸ 1878 τὰ σχολεῖα ἦσαν μόνο ἀρρένων, διότι τὰ κορίτσια σπάνια μάθαιναν λίγα γράμματα τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τάξης.

Τὸ πρῶτο σχολεῖο θηλέων ποὺ ἰδρύθηκε στὴ Βορ. Ἡπειρο, μετὰ τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα στὸ Κεστοράτι (1874), ἦταν αὐτὸ τῆς Δρόβιανης, τὸ ὁποῖο πρωτολειτούργησε τὸ 1878 στὴν Κάτω Δρόβιανη μὲ φροντίδες τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἀδελφότητος» Πατρῶν. Τὸ 1894 ἡ «Ἀδελφότης», ἡ ὁποία εἶχε ἀναλάβει τὴ διοίκηση τῶν σχολείων, ἀποφάσισε τὴν ἔνωσή τους καὶ ὠνόμασε τὸ μὲν ἀρρεναγωγεῖο «Κεντρικὴ Ἀστικὴ Σχολή», τὸ δὲ θηλέων «Ζάππειο Παρθεναγωγεῖο». Τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἔγιναν τὸ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς Δρόβιανης, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφονταν ὅλες οἱ πνευματικὲς ἐκδηλώσεις. Ἡ «Κεντρικὴ Ἀστικὴ Σχολή» διέθετε καὶ νηπιαγωγεῖο, ἦταν ὀνομαστή σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ καὶ ἔθεωρεῖτο τὸ καλύτερο σχολεῖο μετὰ τὰ Ζωγράφεια (Κεστοράτι) καὶ Ζάππεια (Λάμποβο) Ἐκπαιδευτήρια. Λειτούργησε δὲ ἀνελλιπῶς μέχρι τὸ 1914–15 ποὺ ἀφομοιώθηκαν τὰ σχολεῖα καὶ μὲ φροντίδες τοῦ Μ. Λάππα ἰδρύθηκε στὴ Δρόβιανη τὸ πρῶτο Ἡμιγυμνάσιο τῆς Ἡπείρου. Τὸ «Παρθεναγωγεῖο» προικοδοτήθηκε μὲ κληροδότημα τοῦ Κ. Ζάππα καὶ λειτούργησε κανονικὰ μέχρι τὴν ἰταλικὴ κατοχὴ (1916). Τὸ κληροδότημα αὐτὸ ἐξασφαλίστηκε μὲ ἐνέργειες τοῦ Δροβιανίτη καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστη-

μίου Μίνου Λάπα και ἀνήρχετο σὲ 1.200 χρυσὲς δραχμὲς κατ' ἔτος, βάσει τῆς ἀπὸ 18.1.1891 διαθήκης τοῦ εὐεργέτη Κ. Ζάπα. Μετὰ τὴν ἔνωσή τους, ποὺ γιορτάσθηκε μὲ ιδιαίτερη λαμπρότητα, ἀνήμερα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου 1894, τὰ ἐκπαιδευτήρια στεγάσθηκαν σὲ εἰδικὸ κτίριο, στὸν κεντρικὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὅπου καὶ ὁ ὁμώνυμος ναός. Τὸ κτίριο αὐτὸ εἶχε χτιστεῖ τὸ 1888 ἀπὸ τὴν «Ἀδελφότητα» γιὰ διδακτῆριο ὑφαντικῆς καὶ ἐλλείψει πόρων, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἰδρυτῆ του Δ. Μανθόπουλου Ζαγορίσιου (1890), ἔπαυσε νὰ λειτουργεῖ. Ὅσο γιὰ τὴν παιδεία ποὺ παρείχετο, εἶχε ἀρχαιολατρικὲς καταβολὲς καὶ κλασσικὸ προσανατολισμὸ καὶ ἀπέβλεπε στὴ σμίλευση συνειδήσεων πιστῶν στὶς ἐθνικὲς παραδόσεις.

Ἐφορος τῶν ἐν λόγῳ ἐκπαιδευτηρίων διετέλεσε γιὰ πολλὰ χρόνια, μαζὶ μὲ ἄλλους ἐπιφανεῖς Δροβιανῖτες καὶ ὁ Νικόλαος Μυστακίδης, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση τῶν ἀναγκαίων πόρων καὶ γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργία τους καὶ ταμίας ὁ Μηνᾶς Ε. Καλλιᾶφας. Οἱ πρῶτοι διδάξαντες στὴν «Κεντρικὴ Ἀστικὴ Σχολή» ἦσαν οἱ δάσκαλοι Σταῦρος Τάτσης, διευθυντῆς, Παναγιώτης Βολίδης καὶ Κωνσταντῖνος Δζιούμπης. Στὴ συνέχεια διετέλεσε διευθυντῆς ὁ δάσκαλος Θωμᾶς Παναγιωτίδης ἀπὸ τὸ Λάμποβο. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας της δίδαξαν σ' αὐτὴν πολλοὶ δάσκαλοι ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴ Δρόβιανη καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἠπείρου. Στὸ «Ζάππειο Παρθεναγωγεῖο» δίδαξαν οἱ δασκάλες Παρασκευὴ Στ. Δρόσου, διευθύντρια, Ἀδίδαξαν οἱ δασκάλες Παρασκευὴ Στ. Δρόσου, διευθύντρια, Ἀναστασία Σπ. Δρόσου, Μ. Γούναρη ἐκ Πατρῶν, Εὐανθία Τζιατζιά καὶ ἄλλες.

Γιὰ τὴ συντήρηση τῶν σχολείων διέθεσαν μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ πολλοὶ Δροβιανῖτες, ποὺ εἶχαν μετοικήσει σὲ διάφορα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ στὸ Ἐξωτερικό.

Τὸ 1918 τὸ Ἰταλικὸ Κράτος διέλυσε τὰ «Ἑλληνικά» σχολεῖα καὶ τὸ 1922 περιορίστηκε ἀπὸ τὸ Ἀλβανικὸ Κράτος ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα κι ἔτσι ἄρχισε νὰ ἀνακόπτεται ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ παράδοση τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Παράλληλα μὲ τὴ μέριμνα γιὰ τὴν παροχὴ ἐγκύκλιας ἐκπαίδευσης, ἐκδηλώθηκε σημαντικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ νὰ κληροδοτηθοῦν στοὺς νέους τὰ μέσα τεχνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, κατὰ τὸ παιδευτικὸ ἰδεῶδες τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ νὰ δοθεῖ στὰ κορίτσια ἡ δυνατότητα νὰ ἐπιδοθοῦν στὴν πλεκτικὴ καὶ ὑφαντικὴ, λόγῳ τοῦ ὅτι πολλοὶ κάτοικοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν κτηνοτροφία καὶ ἡ παραγωγὴ μαλλιῦ ἦταν μεγάλη. Γι' αὐτὸ καὶ ἔγιναν ἀρκετὲς προσπάθειες νὰ ἰδρυθεῖ καὶ νὰ λειτουργήσῃ διδαστήριον ὑφαντικῆς, πὺ ὄλες προῆλθαν ἀπὸ τὰ πλέον ἀστικοποιημένα στοιχεῖα. Τὸ 1902 ὁ Πέτρος Πράτσικας (†1903), πὺ ζοῦσε στὴν Ἀλεξάνδρεια, κληροδότησε κατ' ἔτος στὴ γενέτειρά του 40 χρυσὰ εἰκοσόφραγκα, γιὰ τὴ λειτουργία ὑφαντηρίου πὺ πίστευε ὅτι ὑπῆρχε. Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ ἐγοράστηκαν τὸ 1904, ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ἀριστοτέλη – ἐκτελεστή τῆς διαθήκης του – σύγχρονα μηχανήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἐξοπλίστηκε σχολὴ ὑφαντικῆς πὺ ἐγκαινιάστηκε στίς 30 Νοεμβρίου 1905 καὶ ἔκτοτε λειτούργησε στὸ ἄλλοτε διδαστήριον Ἄνω Δρόβιανης. Τὸ «Πρατσικεῖον» ὑφαντήριον διατηρήθηκε μέχρι τίς 10 Ἰανουαρίου 1908 πὺ ἀποτεφρώθηκε. Μὲ δαπάνες τῶν κατοίκων καὶ τῶν δύο Κοινοτήτων καὶ μὲ συνεισφορὰς ξενητεμένων συμπατριωτῶν τους ἀνοικοδομήθηκε καὶ πάλι καὶ συνέχισε νὰ λειτουργεῖ κανονικὰ μέχρις ὅτου τὸ 1930 κτίστηκε νέο διδαστήριον ὑφαντικῆς στὸν κεντρικὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τὸ ὁποῖο λειτούργησε κανονικὰ μὲ δαπάνες τοῦ «Πρατσικείου» κληροδοτήματος. Τὸ 1929, κατόπιν ἐράνου εἰς μνήμην τοῦ ἐμπόρου Μ. Πετρίδη, ὁ ὁποῖος ζοῦσε στὴν Ἀλεξάν-

δρεια καὶ πέθανε στὴ Δρόβιανη, ἀγοράστηκε εἰδικὴ πλεκτικὴ καὶ καλτσοπλεκτικὴ μηχανὴ καὶ διδάχτηκαν τὸ χειρισμὸ τῆς περίπου εἴκοσι κορίτσια καὶ ἀπὸ τὶς δύο Κοινότητες καὶ τὰ περίχωρα.

Ἀπὸ τὰ διαθέσιμα ἱστορικὰ τεκμήρια προκύπτει ὅτι ἡ Δρόβιανη εἶχε μακρὰ παράδοση στὴν παιδεία καὶ τὰ σχολεῖα κατεῖχαν σημαντικὴ θέση στὴν πολιτιστικὴ τῆς ζωῆ. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων γι' αὐτὰ καὶ μερικὲς δημόσιες ἐπικρίσεις κατὰ τῶν ἐφόρων, γιὰ ἐλλείψεις στὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ γιὰ μειωμένο ἐνδιαφέρον στὴν ἀντιμετώπιση προβλημάτων τους. Στὸν τύπο τῆς ἐποχῆς ἔχουν καταχωρηθεῖ πολλές ἀναφορὲς γιὰ σχολικὲς ἐκδηλώσεις καὶ γιορτὲς γιὰ νὰ τιμηθοῦν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες καὶ γίνεται πολὺς λόγος γιὰ τὶς δημόσιες ἐξετάσεις τῶν σχολείων καὶ γιὰ τὴ βράβευση τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν ποὺ ἀρίστευαν. Ὁ θεσμὸς τῶν δημοσίων ἐξετάσεων ξεκίνησε στὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνα ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν Ἑλληνικῶν Παροικιῶν καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση μεταφυτεύτηκε καὶ στὰ σχολεῖα τοῦ ἀρτισύστατου Νεοελληνικοῦ Κράτους, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπαχθεῖ σὲ ἐνιαίον μεθοδολογικὸ σύστημα, διότι σὲ κάθε σχολεῖο ἐφαρμαζόταν αὐτὸ ποὺ ὁ Σχολάρχης καὶ ἡ διοίκηση θεωροῦσαν κατάλληλο. Ἡ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων ἦταν ἀνάλογη μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν. Διακρίνονταν σὲ προαγωγικὲς καὶ ἀπολυτήριες, ἦσαν πάντοτε προφορικὲς καὶ ἡ διενέργειά τους γινόταν σὲ δημόσια τελετῆ, ποὺ προσλάμβανε πανηγυρικὸ χαρακτήρα, παρουσία τῶν τοπικῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, τῶν ἐπιτρόπων καὶ δασκάλων τῆς σχολῆς, τῶν γονέων τῶν μαθητῶν καὶ προσκεκλημένων. Κατὰ τὴν τελετῆ συνηθιζόταν νὰ ἐκφωνεῖται ἀπὸ τὸν Σχολάρχην ἢ κάποιον ἀπὸ τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ πανηγυρικὸς λόγος σχετικὸς μὲ τὴν παιδεία καὶ ἐπακολουθοῦσε ἡ βράβευση τῶν μαθητῶν γιὰ τὴν ἐπίδοσή τους καὶ σὲ πολλὰ σχολεῖα καὶ τῶν

δασκάλων, σάν ἠθικὴ ἀνταμοιβὴ γιὰ τὸ ἔργο τους, ποὺ κρινόταν στὶς δημόσιες ἐξετάσεις. Ὁ θεσμὸς αὐτὸς μεταφυτεύτηκε καὶ στὴ Δρόβιανη καὶ καθιερώθηκε ἡ ἀπονομὴ δύο βραβείων, στὸ τέλος κάθε σχολικοῦ ἔτους, δύο χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας τὸ καθένα. Τὰ βραβεῖα αὐτὰ ἀπονέμονταν σὲ ἀριστεύσαντας μαθητὰς, τὸ «*Πετρίδειον*» ἀπὸ τὸ 1901 ποὺ θεσπίστηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη Πετρίδη, ἰατρό, διευθυντὴ τοῦ χειρουργικοῦ τμήματος στὸ Ἑλληνικὸ νοσοκομεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας, εἰς μνήμην τῆς μητέρας του πρεσβυτέρας Ἑλένης Πετρίδη καὶ τὸ «*Πρατσίκειον*» ἀπὸ τὸ 1902 ποὺ θεσπίστηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη Πράτσικα καὶ ἓνα τρίτο τῆς «*Alliance Francaise*» τῶν Παρισίων, γι' αὐτοὺς ποὺ ἀρίστευαν στὴ γαλλικὴ γλώσσα. Τὸ τελευταῖο καθιερώθηκε μὲ ἐνέργειες τοῦ τότε (1901) Γάλλου πρόξενου στὰ Ἰωάννινα Ε. Φουρνιέ, ὁ ὁποῖος περνῶντας ἀπὸ τὴ Δρόβιανη τὸ Δεκεμβρίο 1900, συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς προκρίτους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ Νικ. Μυστακίδης, ἐπισκέφθηκε τὰ ἐκπαιδευτήρια, ἔμεινε κατάπληκτος ἀπὸ τὴν ἐπίδοσιν τῶν μαθητῶν στὴ γαλλικὴ γλώσσα καὶ εἰσηγήθηκε τὴ βράβευσιν τοῦ διευθυντῆ τῆς «*Ἀστικῆς Σχολῆς*» Θωμᾶ Παναγιωτίδη δι' ἀργυροῦ μεταλλίου. Οἱ πυκνὲς σχέσεις τῶν Δροβιανιτῶν μὲ τὸν ἔξω κόσμον καὶ ἰδίως ἡ τάσιν τους πρὸς ἀποδημίαν, λόγῳ τοῦ ξηροῦ καὶ ἀγόνου ἐδάφους τῆς πατρίδας τους, ἐπέβαλαν τὴν ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν καὶ ἡ συγκυρία αὐτὴ ἐξηγεῖ τὴν καλὴν ἐπίδοσιν τῶν μαθητῶν στὰ γαλλικά¹.

Τὰ σπουδαιότερα προϊόντα τῆς περιοχῆς ἦταν τὰ ὀπωρικά, τὰ βαλανίδια, τὸ λάδι, τὸ κρασί καὶ ὁ καπνὸς ἀρίστης

1. Παν. Ἀραβαντινοῦ: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλησιν (Ἰωάννινα 1986) σσ. 129 ἐπ. καὶ 162, ἰδίου: Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας (Ἰωάννινα 1960) ἰδίως σσ. 58 ἐπ. καὶ 221 καὶ Βασ. Μπαρᾶ: Τὸ Δέλβινο τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ οἱ γειτονικὲς του περιοχὲς (Ἀθῆναι 1966) σσ. 299 ἐπ., 323 ἐπ., καὶ 338.

ποιότητα, πού ἦταν γνωστὸς σὲ ὅλη τὴν Ἑπειρο ὡς «καπνὸς Δροβιανίτικος». Παρὰ τὸ ἄγονο ὅμως καὶ ξηρὸ τοῦ ἐδάφους της, ἡ φιλοπονία τῶν κατοίκων της κατέστησε τὴ Δρόβιανη ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κεφαλοχώρια τῆς Βορ. Ἑπείρου.

Ἡ Δρόβιανη ἦταν ὀνομαστὴ γιὰ τοὺς πολλοὺς δασκάλους πού ἔβγαζε καὶ γιὰ τὴν προσφορὰ της στὰ γράμματα καὶ τὴν ἐπιστήμη. Γενικὰ οἱ Δροβιανῖτες ἦσαν φιλοπρόοδοι, μὲ ξεχωριστὴ ἐπίδοση στὸ ἐμπόριο, χάριν τοῦ ὁποίου ἔφθασαν σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς. Θεωροῦντο φιλόμουσοι, φιλόθρησκοι καὶ σώφρονες καὶ οἱ γυναῖκες χαρακτηρίζοντο φρόνιμες καὶ ἐπιτήδειες στὶς οἰκιακὲς καὶ ἀγροτικὲς ἐργασίες καὶ στὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους. Ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστοὺς Δροβιανῖτες ἐπιστήμονες ἦσαν οἱ Σπυρίδων Καλλιάφας, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Λυσίμαχος Οἰκονόμου, καθηγητὴς τῆς Φιλολογίας στὴ Σορβόννη, Χρῆστος Παν. Πράτσικας (γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὴν Πάτρα), καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τὰ ἀδελφιά του Ἀνδρέας, καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν καὶ Κούλα, χορογράφος, Μίνως Λάππας (φοίτησε στὸ Γυμνάσιο Πατρῶν), καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος διετέλεσε ἰδιαίτερος γραμματέας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1878, ὁ γνωστὸς ἱστορικὸς Ἀναστάσιος Γούδας, ὁ θεολόγος καὶ βυζαντινολόγος Θεμιστοκλῆς Βολίδης κ.ἄ. Στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα ὑπηρέτησε ὡς γυμνασιάρχης, ἀπὸ τὸ 1890 καὶ γιὰ ἀρκετὰ χρόνια μετὰ καὶ ἀνέπτυξε σημαντικὴ κοινωνικὴ δράση, ὁ Δροβιανίτης Εὐθύμιος Καλλιάφας καὶ δίδαξε γαλλικὰ ὁ συμπατριώτης του Νικόλαος Παπαματθαίου. Τὸ 1847 ἐξελέγη δημοτικὸς σύμβουλος Πατρῶν καὶ τὸ 1850 καὶ 1856 βουλευτὴς τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν, συνεργαζόμενος

μέ τον Μπενιζέλο Ροῦφο, ὁ Δροβιανίτης ἐμποροκτηματίας Σιδέρης Πράτσικας καὶ τὸ 1869 ἐξελέγη βουλευτὴς μέ τὴν ἴδια παράταξη ὁ γιὸς του Γεώργιος Σιδ. Πράτσικας, λοχαγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ¹.

Καὶ οἱ δύο Κοινότητες διευθύνονταν ἀπὸ ἐκλεγμένα συμβούλια, τὶς μουχταροδημογεροντίες ὅπως ἐλέγοντο, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐκτεταμένες ἐξουσίες, εἰσέπρατταν τοὺς βασιλικοὺς φόρους καὶ ἐκτελοῦσαν τὶς κυβερνητικὲς καὶ κοινοτικὲς ἀποφάσεις. Πολλὲς φορές διατυπώθηκαν παράπονα κατὰ τῶν μουχτάρηδων καὶ τῶν δημογερόντων, τοὺς ὁποῖους κατηγοροῦσαν ὅτι ἦσαν ὄργανα τῶν Τούρκων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ δημοσιεύματα στὸν τύπο τῆς ἐποχῆς. Δὲν ἦσαν ὅμως λίγες καὶ οἱ περιπτώσεις πὺ οἱ μουχτάρηδες ὑπέστησαν ἄδικες διώξεις ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατόπιν συκοφαντιῶν ἢ γιὰ λόγους ἐκδίκησης καὶ φυλακίστηκαν, ὅπως συνέβη χαρακτηριστικὰ τὸν Φεβρουάριο 1902 πὺ κρατήθηκαν ἄδικα στὶς φυλακὲς Δελβίνου γιὰ δέκα περίπου μέρες οἱ μουχτάρηδες Δρόβιανης Σπυρίδων Δρόσος καὶ Σταῦρος Τάβαρης καὶ τελικὰ γιὰ τὴν ἄδικη αὐτὴ πράξη τοῦ ἐπαύθη ὁ καϊμακάμης Δελβίνου Ἰχσὰκ Ἐφέντη, ὁ ὁποῖος κλήθηκε καὶ λογοδότησε ἐνώπιον τῶν Τουρκικῶν Δικαστηρίων.

Τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας, χάρις στὴ βελτίωση τῆς οικονομικῆς θέσης τῶν Ἑλλήνων, ἡ τουρκικὴ ἐξουσία τοὺς παραχώρησε, ἔναντι ἀνταλλαγμάτων, προνόμια. Ἀρχικὰ, τὰ προνόμια αὐτὰ, πὺ ἀπενεμήθησαν στοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες, ἀφοροῦσαν εἰδικὲς φορολογικὲς ἀρμοδιότητες, σιγὰ – σιγὰ ὅμως οἱ δικαιοδοσίες τους αὐξήθηκαν καὶ διαμορφώθηκε καθεστῶς κοινοτικῆς αὐτοδιοίκησης. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γεγονὸς προήγαγε ἀποφασιστικὰ τὴν ὑπόθεση

1. Χρ. Λυριντζῆ: Τὸ τέλος τῶν «τζακιῶν» κοινωνία καὶ πολιτικὴ στὴν Ἀχαΐα τοῦ 19ου αἰῶνα (Ἀθήνα 1991) σσ. 93–94).

τῆς επέκτασης τοῦ δημόδους Ἑλληνικοῦ δικαίου, πού ἄρχισε νὰ διαφιλονικεῖ ὀλοκληρωτικὴ ἐφαρμογὴ ἔναντι τοῦ ἐπισήμου καὶ τοῦ τουρκικοῦ. Ἡ τάση αὐτὴ ἐπιβολῆς τοῦ λαϊκοῦ (δημόδους, ἐθιμικοῦ) δικαίου ἐπετεύχθη χάρις στὴν ἀναβίωση καὶ ἀνάπτυξη τῶν γενικῶν ρήτρων τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου, δηλαδὴ τῆς αὐτονομίας (θρησκευτικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς), τῆς ἐπιείκειας, τῆς καλῆς πίστεως, τῆς διαιτησίας, τῆς ὁμολογίας κ.λ.π., ἐκφράστηκε στὴν πράξη μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἀπὸ τὰ λαϊκὰ «κριτήρια» (δικαστήρια) καὶ τοὺς «αἵρετοκριτὰς» (διαιτητὰς) καὶ ἐκδηλώθηκε ὡς ἀντίρροπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τουρκικῆς δικαιοσύνης. Τὰ λαϊκὰ δικαστήρια συγκροτοῦντο ἀπὸ ἐκλεγμένα μέλη τῶν διοικήσεων τῶν Κοινοτήτων καὶ τῶν συντεχνιῶν, ἦσαν ἀρμόδια γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν πολιτικῶν καὶ ἐμπορικῶν διαφορῶν καὶ πρὸς ἀποφυγὴ ἔξωθεν ἐπιρροῶν κατεβλήθη προσπάθεια νὰ καταστοῦν ἀνέκκλητες, ἀδιάσειστες καὶ ἀμετάτρεπτες οἱ ἀποφάσεις τους. Στὴν ἐκλογή τῶν μελῶν ἐνὸς τέτοιου δικαστηρίου, μὲ ἐτήσια θητεία, στὴν Κοινότητα τῆς Κάτω Δρόβιανης, ἀναφέρεται τὸ «ἔγγραφο» πού δημοσιεύουμε σὲ «Παράρτημα» στὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Ὑπεγράφη μεταξὺ τῶν προκρίτων στίς 6 Ὀκτωβρίου 1857 καὶ ἀποτελεῖ σπάνιο δείγμα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Βορ. Ἠπείρου. Ὁ μουχπίρης γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται λόγος εἶναι ὁ δημόσιος κατήγορος, αὐτὸς δηλαδὴ πού ἦταν ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἀπαγγελία τῆς κατηγορίας, τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ὑπόθεσης πρὸς ἐκδίκαση στὸ Δικαστήριον καὶ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἀπόφασης, οἱ δὲ πουσουλὰδες ἦσαν αὐτοὶ πού ἔλαβαν τὴν πουσούλα, δηλαδὴ τὴν ἔγγραφη εἰδοποίησιν τοῦ διορισμοῦ τους ἢ ἀλλιῶς τὸ πιστοποιητικὸ ἐκλογῆς τους ὡς ἀντιπροσώπων. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς λέξεις ἔχουν τουρκικὴ ρίζα, ἡ πρώτη ἐκ τοῦ μουχπίρ πού ἀποδίδεται ὁ εἰδοποιῶν, ἀγγέλλων, κοινοποιῶν, καταγγέλων, μηνυτής, ἀνταποκριτῆς ἐφημερίδας κ.λ.π. καὶ ἡ δευτέρα ἐκ

τοῦ πούσλα πού ἀποδίδεται σημείωμα, γραμμάτιο, περιληπτική σημείωση κ.λ.π.¹

Οἱ Δροβιανῖτες ἐπέδειξαν πάντοτε πνεῦμα ἀνεξαρτησίας καὶ γι' αὐτὸ ὑπέστησαν πολλές δοκιμασίες, τελευταῖα ἀπὸ τὸ καθεστῶς Χότζα, πού καταδίκασε τὴν πατρίδα τους σὲ οικονομικὸ μαρασμό, στερῶντάς τὴν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ καὶ τῶν πλέον στοιχειωδῶν ἔργων ὑποδομῆς, ἀκόμα καὶ ὁδοῦ προσπέλασης σ' αὐτή.

Κατὰ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸ πόλεμο, τὸ 12ο Σύνταγμα πού εἶχε τὴν ἔδρα του στὴν Πάτρα, ἔγραψε μία ἀπὸ τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς ἱστορίας του στὸ ὕψωμα Πλατυβούνα κοντὰ στοὺς Γεωργουτσάδες, στὴν περιοχὴ τῆς Δρόβιανης, ὅπου τὴ νύχτα 29/30 Νοεμβρίου 1940 ἀπώθησε μὲ ἐπιτυχία καὶ μὲ σημαντικὲς ἀπώλειες (120 νεκροὶ) τὶς ἐχθρικὲς δυνάμεις, παρὰ τὴν περίσσεια ὑπεροχὴ τῶν Ἰταλῶν σὲ μέσα πυρός.

Ἀπὸ τὴν κωμόπολη αὐτὴ καταγόταν καὶ ὁ δάσκαλος Νικόλαος Γ. Μυστακίδης, συγγραφεὺς τοῦ πονήματος πού παρουσιάζουμε καὶ ὁ Νικόλαος ἢ Νικόλας Γ. Πάνου ἢ Πάνος, ἔμπορος, ἀποδέκτης τοῦ χειρογράφου.

Γιὰ τὸν Ν. Μυστακίδη (1863 – 1930) γνωρίζουμε ὅτι γεννήθηκε στὴ Δρόβιανη καὶ ἀφοῦ ἀπεφοίτησε ἀπὸ τὸ Ἡμιγυμνάσιο τῆς πατρίδας του χρημάτισε δάσκαλος σὲ πολλές πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Ἠπείρου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τῶν παραδουναβείων χωρῶν. Κατὰ τοὺς χαλεποὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀφανεῖς ἐργάτες τῆς ἐθνικῆς ὑπαρξῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος, μὲ ἀφοσίωση στὸ λειτούργημά του, προσέφερε ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες στὸ ἔθνος. Παράλληλα ἐπιδόθηκε μὲ ζῆλο στὴν ἠπειρωτικὴ ἱστορία καὶ δημοσίευσε πολυάριθμες

1. Λεξικὸν Τουρκο – Ἑλληνικὸν ὑπὸ Ι. Χλωροῦ (Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899) σσ. 437 καὶ 1610.

μελέτες στις οποίες διέσωσε χαμένες ιστορικές μαρτυρίες. Πτωχὸς δάσκαλος ὁ Ν. Μυστακίδης, περιήρχετο, κατὰ τὴν περίοδο τῶν διακοπῶν τῶν μαθημάτων, τὰ διάφορα χωριά, τὶς Μονὲς καὶ τοὺς διάφορους ἱστορικοὺς χώρους τῆς Ἡπείρου, πρὸς συλλογὴ ἱστορικοῦ, ἐπιγραφικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖο δημοσίευσε σὲ ἐφημερίδες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ στὸ περιοδικὸ τῶν Πατριαρχείων «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», στὴν ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» καὶ σὲ διάφορα ἄλλα περιοδικά, ἐφημερίδες καὶ ἡμερολόγια¹. Γνωρίζουμε ὅτι δώρισε πέντε κώδικες (χειρόγραφα) στὴ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἀπὸ τὶς Δροπολίτικες Μονὲς τῆς Παναγίας στὴ Βάνιστα καὶ τοῦ Προφήτη Ἡλία Γεωργουτσάτων² καὶ ὅτι ἦταν καλὸς ἱεροψάλτης. Διετέλεσε ἐπὶ μακρὸν ἔφορος τῶν ἐκπαιδευτηρίων, ἐκ μέρους τῆς Κοινότητος Κάτω Δρόβιανης καὶ τὸ 1902 διορίστηκε ἀπὸ τὸ Μικτὸ Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀργυροκάστρου ἐλεγκτῆς τῶν λογαριασμῶν ὄλων τῶν Μονῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἐπαρχίας Δρυϊνουπόλεως καὶ Δελβίνου³.

Μία σημαντικὴ μνεία γιὰ τὸν Ν. Μυστακίδη ὑπάρχει στὸ ἀνέκδοτο Χρονικὸ τοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητῆ S. S. Clarke, ποὺ πέρασε ἀπὸ τὴ Δρόβιανη τὸ 1923–24⁴, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι συναντήθηκαν καὶ τοῦ ἔδωσε διάφορες πληροφορίες γιὰ τὴν γενέτειρά του, τὸν ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου, τὰ πέριξ χωριά καὶ τὰ Μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Ἡ μνεία αὐτὴ ἐπι-

1. Χρ. Σούλη: Νεκρολογία Νικολάου Γ. Μυστακίδη. «Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ» τόμ. ΣΤ' σσ. 186–188.

2. Δ. Πάλλας: Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (1933). Πρακτικὰ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περ. Β' σσ. ιβ', κστ'–κζ', κη'–κθ', καὶ ξθ'.

3. Ἐφ. «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» φ. 473/5.4.1902.

4. Βρεταννικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, ἀρχεῖο S. S. Clarke N. B. 1 σσ. 60 καὶ 62.

βεβαιώνει τὴ σημαντικότητά του στὴν κοινωνία τῆς Δρόβιανης, ἀφοῦ αὐτὸς φαίνεται ὅτι ἦταν ὁ πλέον κατάλληλος καὶ ἀνέλαβε νὰ κατατοπίσει τὸν ἐπιφανῆ ξένο γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς.

Τὸ ἐπώνυμο τῆς οἰκογένειάς του ἦταν Μουστάκης καὶ τὸ μετέτρεψε σὲ Μυστακίδης, γιὰ νὰ τὸ προσαρμόσει στὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, κατὰ τὴ συνήθεια τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, ὑποδηλώνοντας ἔτσι τὴν καταγωγή του (—ίδης ἀπόγονος τοῦ Μουστάκη). Διαθέτοντας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραπτὰ του, προωθημένη συνείδηση τῆς ἀποστολῆς του καὶ ἀνεπτυγμένο τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος, καταπιάστηκε μὲ τὴν ἱστορία, τὴν τοπογραφία, τὴν ἀρχαιολογία, τοὺς θρύλους καὶ τὶς παραδόσεις τῆς Δρόβιανης, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι πατριδογράφοι ποὺ συνέθεσαν χρονικὰ τῆς γενέτειράς τους. Καρπὸς τῆς ἐνασχόλησής του αὐτῆς εἶναι ἓνα συναξάρι τῆς πατρίδας του μὲ τὸν τίτλο «*Πραγματεία Σύντομος Ἀρχαιολογικὴ καὶ Ἱστορικὴ περὶ Δρόβιανης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἱερῶν θέσεων*», τῆς ὁποίας τὸ χειρόγραφὸ ἔστειλε τὸ 1887 στὸν συμπατριώτη του μεγαλέμπορο Ν. Πάνου, ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένος στὴν Πάτρα, γιὰ νὰ ἀναλάβει τὸ οἰκονομικὸ βᾶρος καὶ τὴ φροντίδα τῆς ἐκδοσῆς του. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ μέχρι σήμερα παρέμεινε ἀνέκδοτο καὶ ἀνασύρθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ν. Πάνου, ὅπου τὸ βρῆκαν οἱ ἀπόγονοί του καὶ μοῦ τὸ ἐμπιστεύθηκαν. Θεωρῶ ἀπίθανο νὰ ἐστάλη μόνο εἰς ἐκδήλωση εὐγνωμοσύνης καὶ νὰ εἶναι ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ποὺ παρέμεινε στὰ χέρια τοῦ συγγραφέα, διότι μιὰ τέτοια χειρονομία ὑποδηλώνει ἀπώτερη πρόθεσή του νὰ τὸ ἐκδώσει ἀργότερα ὁ ἴδιος ἢ κάποιος ἄλλος, κάτι ποὺ δὲν ἔγινε, παρότι μέχρι τὸ θάνατό του, τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία καὶ δημοσίευσε πολλὰς μελέτες.

Πρόκειται γιὰ αὐτοσχέδιο τετράδιο 87 σελίδων, διαστάσεων 0,14 μ. × 0,22 μ., αὐτόγραφο τοῦ Ν. Μυστακίδη, ὅπως

έξακριβώσαμε συγκρίνοντας τὸ γραφικὸ του χαρακτῆρα μὲ ἐπιστολές του πρὸς τὸ Ν. Πάνου πὸ βρέθηκαν στὰ κατάλοιπα τοῦ τελευταίου. Ἡ γραφή του εἶναι σταθερή, εὐανάγνωστη καὶ καλλιγραφικὴ καὶ ἡ ἐν γένει διάταξη τοῦ περιεχομένου ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴ ὅτι στάλθηκε γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν προσλαλιά του, «*τοῖς κυρίοις ἀναγνώσταις*», στὴν ἀρχὴ τῆς «*Προειδοποιήσις*», ἡ ὁποία, δὲν θὰ εἶχε νόημα ἂν προοριζόταν νὰ διατηρηθεῖ στὴν κατοχὴ τοῦ ἀποδέκτη του στὴ μορφὴ πὸ στάλθηκε (χειρόγραφο).

Τὴν ἐποχὴ πὸ ὁ Ν. Μυστακίδης συνέταξε τὴ μελέτη αὐτὴ, πὸ εἶναι ἡ παλαιότερη γνωστὴ συγγραφὴ του, ἦταν μόλις 22 ἐτῶν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ χρονολογία στὸ τέλος τῆς «*Προειδοποιήσις*» (1η Ἀπριλίου 1885). Ἡ ἀποστολὴ τῆς δὲ στὸν Ν. Πάνου, ἔγινε δύο χρόνια ἀργότερα (13 Αὐγούστου 1887), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ χρονολόγησι τῆς ἐπιστολῆς πὸ προτάσσει, στὴν ὁποία κάνει λόγο γιὰ συλλογὴ πολλῶν ἱστορικῶν σημειώσεων κ.λ.π. σχετικῶν μὲ τὴν Ἑπειρο, πὸ κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσει, παρὰ τὶς πολλὰς ἀσχολίες του. Συνεπαρμένος ἀπὸ τὸ ὄραμα τῆς ἀποστολῆς του θεωρεῖ χρέος του νὰ ἀνασεῖρει καὶ νὰ ἀποταμιεύσει ὅ,τι ἐπωφελὲς ἀφορᾷ τὸν τόπο του, μὲ τὴ συναίσθησι ὅτι μπορεῖ νὰ ὑποτελέσει ὕλη γιὰ τελειότερη καὶ ἀκριβέστερη ἱστορικὴ ἔρευνα. Πρόκειται γιὰ μελέτη ἐρασιτέχνη λογίου τῆς ἐπαρχίας καὶ ὄχι γιὰ ἱστορικὴ συγγραφὴ εἰδικευμένου μελετητῆ. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι μοναδικὴ γιὰ τὴ Δρόβιανη καὶ οἱ περισσότερες πληροφορίες πὸ περιέχει εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντληθοῦν ἀπὸ ἄλλου, διότι ἀφοροῦν ἕναν ἑλληνικὸ τόπο πὸ μέχρι πρόσφατα σιγόσβηνε, ἀποκομμένος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κριτικὴ ἀναψηλάφισή της παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίες. Δὲν ἀποκλείεται κάποιες ἱστορικὲς μαρτυρίες νὰ ἐπικαλύπτονται ἢ νὰ παραμορφώνονται ἀπὸ ὕστερογενεῖς θρύλους ἢ αὐτοσχεδιάσματα, πάντως πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφε-

τηρία για παραπέρα επιστημονική έρευνα κι έτσι πρέπει να τήν δεξιωθεί ο αναγνώστης. Περιέχεται έκτενης γεωγραφική περιγραφή τής κωμόπολης, καταγράφονται διάφορα λησμονημένα τοπωνύμια και τοπικές παραδόσεις, καθώς και ήθη και έθιμα τής περιοχής και έρανίζονται πολλές αρχαιολογικές πληροφορίες, για διάφορες θέσεις εκεί πλησίον, οί όποιες αποτελούσαν αρχαίους οικισμούς.

Προσδεδεμένος ο συγγραφέας στο όραμα τής Μεγάλης Ίδέας, προσπαθεί να αποκαταστήσει τή συνέχεια τής έλληνικής φυσιογνωμίας του Ήπειρωτικού Έλληνισμού, από τήν αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η γλώσσά του είναι άπλή αρχαΐζουσα, με λίγα τοπικά ιδιωματικά στοιχεία (ιδιωτισμός – παράδοση), που προσδίδουν χάρη στη γραφή, αλλά παρ' ό-τι πρόκειται για γραπτό ενός νεαρού δασκάλου του 19ου αιώ-να, κατά τεκμήριο φορέα σχολαστικής παιδείας, λείπουν οί γλωσσικές ακρότητες, οί σχολαστικισμοί και οί υπερβολές. Ζώντας ο συγγραφέας μακριά από το θέατρο τής νεοελλη-νικής γλωσσικής βαβυλωνίας, διαμόρφωσε ένα καθαρό γλωσ-σικό ιδίωμα, άνεπηρέαστο από υπερβολές και ακρότητες, όπως συνέβη με τους περισσότερους λογίους που κινήθηκαν στους χώρους του παροικιακού και του αλύτρωτου Έλληνισμού.

Η έπιλογή του αποδέκτη, που επιφορτίζεται να εκδόσει τή μελέτη αυτή, δεν ήταν τυχαία. Ο συγγραφέας διατηροϋ-σε στενούς δεσμούς με τον Ν. Πάνου, όπως προκύπτει από πολλές έπιστολές του, που έντοπίστηκαν στα κατάλοιπα του τελευταίου, στις όποιες τον προσαγορεύει με σεβασμό, αγά-πη, εύγνωμοσύνη αλλά και οικειότητα. Έξ άλλου, οί συχνές έπισκέψεις του Ν. Πάνου στην πατρώα γή, τó κϋρός του και οί σημαντικές χορηγίες του για κοινωφελή έργα στη γενέ-τειρά του, ήσαν γνωστά στο Ν. Μυστακίδη, γι' αυτό και τον αποκαλεί «εϋγενέστατο» και «φιλογενέστατο» στην αφιέρωση που προτάσσει.

Ὁ Ν. Πάνου γεννήθηκε τὸ 1832 στὴν Δρόβιανη καὶ ἤλθε στὴν Πάτρα, μαζί μὲ τοὺς γονεῖς του Γεώργιο (†1877) καὶ Μαρίνα, σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία. Στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα ὁ πατέρας του ἀσχολήθηκε μὲ γενικὸ ἐμπόριο καὶ χρηματομεσιτικὲς ἐργασίες καὶ ἀπὸ τὶς δραστηριότητες αὐτὲς ἀπέκτησε σημαντικὴ περιουσία.

Ἡ οἰκογένεια Πάνου ἦταν ἀπὸ τὶς πλέον ἐπιφανεῖς καὶ εὐκατάστατες τῆς Ἠπείρου. Ἀπὸ αὐτὴ προερχόταν καὶ ὁ Θεοδόσιος Πάνου, ὁ γνωστὸς Γιαννιώτης μεγαλέμπορος καὶ караβοκύρης, ποὺ στὰ 1734 ἦταν ὁ ἐπίσημος δραγουμάνος τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ δωδεκαετὴς γιὸς του Ἀναστάσιος ἦταν πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, οἱ ὁποῖοι ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀντιπαράθεση Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κυριαρχία στὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου καὶ γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν ἀγορῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Ἄρτας, ποὺ βρίσκεται στὰ γαλλικὰ ἐθνικὰ ἀρχεῖα, ὑπάρχουν πολλὲς ἐκθέσεις – ἀναφορὲς γιὰ τὶς ἐπαγγελματικὲς δραστηριότητες καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ Θεοδόσιου Πάνου καὶ τῶν γιῶν του Ἀναστάσιου καὶ Μιχαήλ. Ὅπως εἶναι φυσικὸ, οἱ ἀναφορὲς σ' αὐτοὺς κάθε ἄλλο παρὰ κολακευτικὲς εἶναι, γιὰ τὸ λόγο ὅτι συνέβαλαν στὴν προώθηση τῶν ἀγγλικῶν καὶ ἀργότερα τῶν συμφερόντων τῆς Ραγούζας στὴν περιοχὴ, ἐμποδίζοντας τοὺς Γάλλους ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ διευρύνουν τὶς ζῶνες ἐπιρροῆς τους καὶ παρεῖχαν δελεαστικὲς εὐκαιρίες στοὺς Ἕλληνες ἐμπόρους¹.

Πρόγονος τοῦ Γ. Πάνου ἦταν ὁ λογιώτατος Κωνσταντῖνος Πάνου ἢ Πανίδης ἱερεὺς, ὁ ἐπωνομαζόμενος Κοτσελένης, ἀπόφοιτος τῆς Μπαλαναίας Σχολῆς Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος τὸ 1761–62 φοίτησε στὴν Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ στὴν

1. Σερ. Μάξιμου: Τουρκοκρατία 1685 – 1789. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὰ Γαλλικὰ Ἀρχεῖα (Ἀθήνα 1944).

Κωνσταντινούπολη, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν σπουδῶν του ἐπέστρεψε στὴ γενέτειρά του καὶ δίδαξε στὴν Κάτω Δρόβιανη ἑλληνικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, διετέλεσε δὲ καὶ σχολάρχης. Λόγω τῆς φήμης του προσεκλήθη στὴ Ναύπακτο καὶ διηύθυνε γιὰ πολλὰ χρόνια τὸ ἐκεῖ σχολεῖο. Ἦταν φημισμένος ἱεροψάλτης καὶ κατὰ τὴν παράδοση, ὅταν ἔψαλε «ἔθελγε λίθους καὶ δένδρα». Τὴν τελευταία δεκαετία τῆς ζωῆς του ἔγινε κληρικός. Γιὸς του ἦταν ὁ Δημήτριος ἱερεὺς (†1848) καὶ ἐγγονός του ὁ Πέτρος, τοῦ ὁποίου οἱ γιοὶ Ἄθανάσιος καὶ Παναγιώτης (παπα - Πάνος) (1831 - 1906) ἔλαβαν τὸ ἐπώνυμο Πετρίδης (γιὸς τοῦ Πέτρου) καὶ ἀκολούθησαν ἐπάξια τὸ διδασκαλικὸ λειτούργημα τοῦ πατέρα τους¹. Ὁ πρῶτος διετέλεσε σχολάρχης στὴ Δρόβιανη μέχρι τὸ 1878 καὶ στὴ συνέχεια δίδαξε στὸν Πειραιᾶ μέχρι τὸ 1913 καὶ ὁ δεύτερος προσέφερε τὶς ὑπηρεσίες του ὡς δάσκαλος στὴ γενέτειρά του ἀπὸ τὸ 1860 μέχρι τὸ 1882 καὶ ἔκτοτε διετέλεσε ἐκεῖ Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος Δρυϊνουπόλεως. Γιὰ τὸν τελευταῖο (παπα - Πάνο) γίνεται συχνὰ ἐπαινετικὸς λόγος στὸν τύπο τῆς ἐποχῆς ἀπὸ ἀνταποκρίσεις ἐκ Δρόβιανης.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιχειρηματικῆς του σταδιοδρομίας στὴν Πάτρα ὁ Γ. Πάνου συνεταιρίστηκε μὲ τὸ Ν. Πράτσικα, πού κι αὐτὸς καταγόταν ἀπὸ τὴ Δρόβιανη. Κατόπιν δραστηριοποιήθηκε ἀτομικὰ καὶ ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο 1861 προσέλαβε συνεταιρικούς τὸν ἀδελφὸ του Βασίλειο καὶ τὸ γιό του Νικόλαο. Ὁ τελευταῖος, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του (1877), συνέχισε μόνος του μέχρι τὸ 1893 πού πέθανε. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ ἐπαγγελματικὴ τους ἐξέλιξη ἦταν ἀνοδικὴ καὶ πολὺ σύντομα συγκαταλέγονταν στοὺς μεγαλεμπόρους καὶ χρηματιστὰς τῆς Ἀχαϊκῆς πρωτεύουσας. Τὸ ἴδιο ζηλευτὴ ἦταν καὶ

1. Παν. Ἀραβαντινοῦ: Βιογραφικὴ Συλλογὴ... σσ. 58 ἐπ. καὶ 221.

ή κοινωνική τους άνοδος. Είναι χαρακτηριστικό ότι ή Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος, τὸ 1866, καταγράφει τήν ἐπιχείρηση Πάνου στὸν πιστωτικὸ κατάλογό της, μὲ ὄριο πίστωσης 60.000 δρχ., ποσὸν ιδιαίτερα ὑψηλό, δεδομένου ὅτι τὸ ὑψηλότερο ποσὸ πίστωσης ἔφθανε τὶς 100.000 δρχ., ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Ν. Πάνου συγκαταλέγεται στοὺς κυριώτερους συμβούλους τοῦ τοπικοῦ ὑποκαταστήματος τής τράπεζας αὐτῆς, μαζί μὲ ἄλλους μεγαλεμπόρους τής πόλης¹.

Τὸν Δεκέμβριο 1849 ὁ Γ. Πάνου ἐγγράφεται μαζί μὲ τὸ Ν. Πράτσικα στὸν κατάλογο τῶν μετόχων τής ὑπὸ ἴδρυσή «Ἑταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐμπορικῶν Ἀτμοπλοίων καὶ Διορύξεως τοῦ Πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου» γιὰ 2 μετοχῆς καὶ τὸ 1853 συμμετέχει μὲ 5 μετοχῆς στὴν χωρὶς συνέχεια πρωτοβουλία τῶν Πατρινῶν κτηματεμπόρων νὰ ἰδρῦσουν «Ἑλληνικὴ Ἀτμοπλοία» στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα². Δέκα χρόνια μετὰ ἀγοράζει ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο ἓνα οἰκόπεδο, ἐπὶ τής ὁδοῦ Ἀράτου 13 (σημερινὴ ἀρίθμηση), ἐπιφανείας 352 πήχεων (745/23.7.1863 παραχωρητήριον Ὑπ. Οἰκονομικῶν) καὶ ἀργότερα ἀποκτοῦν καὶ ὁ ἴδιος καὶ ὁ γιὸς τοῦ Ν. Πάνου καὶ ἄλλα ἀκίνητα στὸ κέντρο τής πόλης, ἓνα στὴν ὁδὸ Ἑρμοῦ, κοντὰ στὴ διασταύρωση μὲ τὴν ὁδὸ Μαιζῶνος καὶ ἄλλο στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ἀγ. Νικολάου καὶ Ἀγ. Ἀνδρέου, στὰ ὁποῖα στεγάστηκε διαδοχικὰ ἡ ἐπιχείρησή τους.

Ἀλλὰ δὲν ἦταν μόνο τὸ ἐμπόριο ποὺ ἐνδιέφερε τὸ Ν. Πάνου. Ζῶντας σὲ μιὰ πόλη μὲ ὑψηλὸ ποσοστὸ ἐγγραμμάτων καὶ μεγάλο ἀριθμὸ διανοουμένων ἐπαγγελματιῶν καὶ ὄντας ὁ ἴδιος φορέας μιᾶς σημαντικῆς πνευματικῆς παράδοσης,

1. Νικ. Μπακουνάκη: ΠΑΤΡΑ, 1828 – 1860 (Ἀθήνα 1988) σ. 131. Καὶ Θανάση Καλαφάτη: Ἀγροτικὴ Πίστη καὶ Οἰκονομικὸς Μετασχηματισμὸς στὴ Β. Πελοπόννησο (Ἀθήνα 1992) τόμ. γ', σ. 169 σημ. 94.

2. Κων. Παπαθανασόπουλου: Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία (1833 – 1856) (Ἀθήνα 1983) σσ. 138 καὶ 415.

ἦταν ἀδύνατον νὰ μὴν δραστηριοποιηθεῖ καὶ στὸν πνευματικὸ στῖβο καὶ νὰ μὴν ἀναπτύξει κοινωνικὴ δράση. Καταγράφεται συνδρομητής, ὅπως καὶ ὁ πατέρας του, σὲ πολλὰ βιβλία, κυρίως θρησκευτικὰ καὶ συμμετέχει ἐνεργὰ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς πόλης ποὺ ἔγινε δεύτερη πατρίδα του. Τὸ 1876 ἐκλέγεται ἑκτακτὸ μέλος τοῦ ἐν Ἀθήναις Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρησσός» (ἀριθ. μητρώου 680/12.4.76 καὶ ἀρ. τάξης 76) καὶ μαζί μὲ τοὺς δικηγόρους Ἀριστείδη Κοντογούρη, Ν. Κορύλλο, Κ. Γκολφινόπουλο καὶ τὸν μεγαλέμπορο Ἀνδρέα Φραγκόπουλο, ὀρίζεται κοσμήτωρ τῆς «Σχολῆς Ἀπόρων Παίδων». Ἡ σχολὴ αὐτὴ ἰδρύθηκε στὴν Πάτρα ἀπὸ τὸν ἐν λόγῳ σύλλογο καὶ λειτούργησε τὸ ἴδιο ἔτος στὸ οἶκημα τοῦ ἐκπαιδευτηρίου Θηβαίου. Κατὰ τὰ ἐγκαίνια, ποὺ ἔγιναν στὶς 16 Ἰανουαρίου 1877, ἐξεφώνησε, ὡς ἔφορος, ἐμπνευσμένο λόγο, ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Εὐμορφόπουλου, διατρανώνοντας ὅτι «πᾶσα τελετὴ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου νοῦς εἶνε λαμπροτέρα καὶ ἐνδοξοτέρα παρὰ πάσας τὰς πολιτικὰς πανηγύρεις»¹.

Μὲ τὴν προωθημένη κοινωνικότητα ποὺ διέθετε νοιάζεται νὰ ἀπαλυνθοῦν, μὲ οἰκονομικὲς προσφορὲς, κάποιες διαμάχες ποὺ ἀπειλοῦν τὶς κοινωνικὲς ἰσορροπίες. Παρόμοιες πρωτοβουλίες, ποὺ πάντοτε προέρχονταν ἀπὸ μέλη τοῦ ἀνώτερου κοινωνικοῦ στρώματος, ἐκδηλώθηκαν πολλὲς φορὲς στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα, ἀφ' ὅτου ἀπελευθερώθηκε καὶ αὐτὸ εἶναι φυσικὸ γιὰ μιὰ πόλη μὲ ἔντονες κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, ὅπως ἦταν ἡ Πάτρα τότε. Τὸ 1841 γίνεται ἐκτενὴς λόγος στὸν τοπικὸ τύπο (ἐφ. «Ὁ Μίνως») γιὰ τὴν ἀνέγερση «νοσοκομείου» καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο γιὰ τὴν ἀνάγκη ἰδρύσεως «πενητοκομείου» καὶ τὸ 1859 συγκροτεῖται ἐπιτροπὴ καὶ

1. Νότη Καραβία: Ἀχαϊκὴ Βιβλιογραφία (1972) Νο 228 σ. 31. Καὶ Κώστα Ν. Τριανταφύλλου: Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν (γ' ἔκδ.) τόμ. β' σ. 1545.

ἐκπονεῖται τὸ πρόγραμμα καὶ ὁ κανονισμὸς λειτουργίας «*παρθεναγωγείου*». Στὶς πρωτοβουλίες αὐτές, πὺ ἀποτελοῦν δείγμα καὶ γενικὰ σὲ ὅσες ἄλλες παρόμοιες ἐκδηλώθηκαν, διαφαίνονται οἱ ἀπαρχές μιᾶς ὑποτυπώδους πολιτικῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, στηριγμένης στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ἡ ὁποία λειτουργοῦσε σαν ἀσφαλιστικὴ δικλείδα στὶς κοινωνικὲς ἐντάσεις.

Στὰ κατάλοιπα τοῦ Ν. Πάνου ἔχουν διασωθεῖ ἀρκετὰ κείμενά του, πὺ ἀποτελοῦν ἀξιόλογα δείγματα γραφῆς ἐνὸς λόγιου πραματευτῆ. Ξεχωρίζει τὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι ἀπὸ τὸ 1861 μέχρι καὶ τὸ 1870 ταξίδευε κάθε χρόνο, ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνες, στὴν Εὐρώπη καὶ ἐπισκέφθηκε τὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως, τὴν Βαυαρία, τὴν Πρωσσία, τὴν Αὐστρία, τὴν Ἑλβετία, τὴν Ὀλλανδία, τὸ Βέλγιο, τὴν Γαλλία, τὴν Μεγ. Βρεταννία, τὴν Οὐγγαρία καὶ τὴν Ρουμανία. Τὸ 1862 ἐπισκέφθηκε τὴν πρώτη παγκόσμια ἔκθεση στὸ Λονδίνο καὶ τὸ 1864 ἦταν στὴν Κέρκυρα, ὅταν ἔγιναν οἱ ἐορτὲς ἐνσωμάτωσης τῶν Ἰονίων Νήσων μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ παράδοσις τῆς διοίκησης. Τέλος τὸ 1870 βρέθηκε στὸ Παρίσι κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Γαλλο-πρωσσικοῦ πολέμου. Ἄλλα σημαντικὰ γραπτὰ του εἶναι ὁ λόγος πὺ ἐξεφώνησε στὶς 4 Μαΐου 1870 στὸν Ἐμπορικὸ Ἐξαγωγικὸ Σύλλογον «*Ὁ Ἑρμῆς*», καθὼς καὶ μερικὰ ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ μελέτες, πὺ διαπνέονται ἀπὸ ὄντολογικὸ καὶ μεταφυσικὸ προβληματισμό, μὲ ἄξονα προσέγγισις τὴν χριστιανικὴ καὶ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ πνευματικὴ παράδοσις.

Ὁ Ν. Πάνου διατηροῦσε στενὲς σχέσεις μὲ ἐκκλησιαστικὸς κύκλους καὶ διακατεχόταν ἀπὸ ἔντονα θρησκευτικὰ αἰσθήματα. Κατεῖχε πλούσια βιβλιοθήκη, μὲ σπουδαῖα θρησκευτικὰ βιβλία καὶ συνδεόταν μὲ ἀνώτατους κληρικοὺς στὴν Πάτρα καὶ τὴν Ἡπειρο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολὲς πὺ διασώζονται στὸ ἀρχεῖό του. Διέθεσε σημαντικὰ ποσὰ γιὰ

ἐκκλησιαστικούς σκοπούς και ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Ν. Μυστακίδη προκύπτει ὅτι ἤθελε νὰ ἀνεγείρει, μὲ δικές του δαπάνες, μεγαλοπρεπῆ ναὸ στὴ γενέτειρά του. Στὴν πρωτοβουλία του αὐτή, ἡ συνδρομὴ τοῦ συγγραφέα τῆς «*Πραγματείας*» συνίστατο στὴν διεκπεραίωση ὅλων τῶν τυπικῶν διαδικασιῶν, ἐνώπιον τῶν τουρκικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, γιὰ νὰ χορηγηθεῖ ἡ ἀπαιτούμενη ἄδεια καὶ νὰ βρεθεῖ ὁ κατάλληλος χῶρος ἀνέγερσής της. Γιὰ τὴν ἐκκλησία αὐτὴ πληροφοροῦμεθα, ἀπὸ δημοσίευμα σὲ ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς, ὅτι δὲν κατασκευάστηκε ὅσο ζοῦσε ὁ Ν. Πάνου, ὅτι προκλήθηκε μεγάλη διαμάχη μεταξὺ τῶν Δροβιανιτῶν γιὰ τὴν ἀκριβὴ θεση της, ποὺ τελικὰ καθορίστηκε μετὰ τὸ θάνατό του καὶ ὅτι ὑπεσχέθησαν τὴν ἀνέγερσή της οἱ κληρονόμοι του, δηλαδὴ ὁ γαμβρός του Κωνσταντῖνος Α. Τζίνης καὶ ἡ σύζυγός του Ἀναστασία θυγατέρα τοῦ Ν. Πάνου, ποὺ κατοικοῦσαν στὴν Πάτρα¹.

Τὸ κῦρός του καὶ τὴν κοινωνικὴ του ἀκτινοβολία, σὲ ἡλικία μόλις 37 ἐτῶν καὶ γενικὰ τὴν ἐμβέλεια τῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς τῆς οἰκογένειας Πάνου, ἀντανακλᾷ ἡ ἐπίσημη προσωπικὴ πρόσκλησή τους στὶς 18 Φεβρουαρίου 1869, ἀπὸ τὸν τότε δήμαρχο Πατρῶν Περικλῆ Καλαμογδάρτη, στὸ χορὸ ποὺ δόθηκε στὴν οἰκία Δημητρίου Δεσποτόπουλου (Κορίνθου καὶ Ἀγ. Νικολάου), πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α', ποὺ παρεπιδημοῦσε στὴν πόλη.

Στὸν τοπικὸ τύπο ἔχουν καταχωρηθεῖ ἀρκετὲς συνεργασίες του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ λόγος ποὺ ἐξεφώνησε στὴ σορὸ τοῦ ἐπὶ 30 χρόνια «*κατ' ἐξοχὴν γυμνασιάρχου τῆς πόλεως Πατρῶν*» Ἀλέξανδρου Ραδινοῦ, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε μαθητής². Τὸ ὕφος του καὶ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα ποὺ χρησιμο-

1. Ἐφ. «Φωνὴ τῆς Ἠπείρου» φ. 580/18.6.1904.

2. Ἐφ. «Ὁ Φοῖνιξ» φ. 596/5.1.1872.

ποιεῖ γιὰ νὰ κατευοδώσει τὸν γυμνασιάρχῃ του, ἐπιβεβαιώ-
νουν τὴν καλὴ ἑλληνομάθειά του, τὴν θρησκευτικὴ του εὐ-
λάβεια καὶ τὴν ὑψηλὴ πνευματικὴ του στάθμη, ποὺ εἶναι ἐμ-
φανῆ σὲ ὅλα τὰ γραπτὰ του. Γιὰ τὸν ὁμιλητὴ *«ἡ ἀρετὴ... κἂν
θάνη τις οὐκ ὄλλυται, ἀλλὰ καὶ ναυαγήσαντι συμπλέει καὶ τε-
λευτήσαντι συμπαρακολουθεῖ»*.

Τὸ 1889 ὁ Ν. Πάνου διορίζεται ἀπὸ τὸ Νομαρχιακὸ Συμ-
βούλιο τῆς πόλης, μαζί μὲ τοὺς Λ. Σταμάτη καὶ Νικ. Κορύλλο,
μέλος τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐπιθεώρηση τῶν φυλα-
κῶν ποὺ λειτουργοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Ἀχαϊκὴ πρω-
τεύουσα καὶ συντάσσουν πρὸς τοῦτο τὴν ἀπὸ 6 Δεκεμβρίου
1889 σχετικὴ ἐκθεση, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ ἐπόμενο ἔτος ἀπὸ τὸ
τυπογραφεῖο Εὐμορφόπουλου. Ἡ ἐπιλογή του γι' αὐτὴ τὴ θέ-
ση, καίτοι δὲν ἦταν νομικός, καθὼς καὶ ἡ συμμετοχὴ του λί-
γα χρόνια πρὶν (4.12.85) στὴν ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν κλήρωση
λαχείου στὴν ἐμπορικὴ λέσχη *«Ὀμόνοια»*, τεκμηριώνουν τὸν
κοινωνικὸ του ρόλο καὶ τὴν ὑπόληψη ποὺ ἔχαιρε στὴν Ἀ-
χαϊκὴ πρωτεύουσα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ προτίμησις τοῦ Ν. Μυστακίδῃ στὸ πρό-
σωπό του, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ Δροβιανῖτες ἔμποροι στὴν Πά-
τρα ἦσαν πολλοὶ καὶ μάλιστα τὸ 1898 συνέστησαν ἐπίσημα
σωματεῖο μὲ τὴν ἐπωνυμία *«Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης Δρό-
βιανῆς»*, τὸ ὁποῖο ἀποδεδειγμένα ὑπῆρχε μέχρι τὸ 1912. Ὅ-
πως προκύπτει ἀπὸ τὸ καταστατικὸ του, ποὺ ἀποτελεῖτο ἀπὸ
43 ἄρθρα καὶ ψηφίστηκε στὶς 27 Μαΐου 1898, ὁ σκοπὸς του
συνίστατο στὴ *«συντήρηση τῶν κοινῶν σχολείων Δρόβιανῆς
ἀρρένων καὶ θηλέων, καὶ ἡ ἐπὶ τὰ βελτίω προαγωγὴ αὐτῶν
καὶ συμπλήρωσις»*. Γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή του, ποὺ φαίνεται ὅ-
τι ἐκτεινόταν καὶ σὲ ἄλλα κοινωφελῆ ἔργα στὴ γενέτειρά
τους, στὶς 6 Ἰανουαρίου 1907, ἐξέδωσαν μετοχές, ὀνομαστι-
κῆς ἀξίας 25 χρυσῶν φράγκων καθεμία, ποὺ τυπώθηκαν στὸ
λιθογραφεῖο Ι. Διακίδῃ στὴν Πάτρα. Κάθε μετοχὴ ἔφερε τὶς

ὑπογραφῆς τοῦ προέδρου τῆς «Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος Δρόβιανης» (Ι. Γ. Μουστάκη), τοῦ γραμματέα (Γ. Δ. Παππᾶ) καὶ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου (Ν. Δ. Ἐξαρχου, Εὐθ. Γ. Καλλιᾶφα, Ζ. Ι. Πράτσικα καὶ Ἀ. Παπουτσῆ) καὶ τῆ σφραγίδα τοῦ σωματείου¹. Στὸν τύπο τῆς ἐποχῆς ἔχουν καταχωρηθεῖ πολλές εὐχαριστίες καὶ συγχαρητήρια πρὸς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, γιὰ τὸ ζῆλο ποὺ ἐπεδείκνυαν πρὸς ἐπίτευξη τῶν σκοπῶν τοῦ σωματείου καὶ ἐλάχιστες ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιλογή κάποιων δασκάλων.

Πιὸ πρὶν εἶχε ἰδρυθεῖ ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἀδελφότης», τῆς ὁποίας τὰ περισσότερα μέλη ἦσαν Δροβιανῖτες. Καὶ αὐτῆς ἡ συνδρομὴ στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Δρόβιανης ἦταν σημαντικὴ, παρὰ τὶς κάποιες ἔριδες καὶ διχόνοιες ποὺ ἐκδηλώθηκαν στοὺς κόλπους τῶν μελῶν της, ὅπως προκύπτει ἀπὸ δημοσιεύματα τῆς ἐποχῆς.

Τὴν ἀγάπη τους γιὰ τὴ γενέτειρά τους ἐξεδήλωσαν ἐπανειλημμένα οἱ Δροβιανῖτες ἔμποροι τῶν Πατρῶν μὲ κληροδοτήματα ὑπὲρ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς πατρίδας τους. Ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἦταν αὐτὸ τοῦ Κυριάκου Λάππα, ποὺ ἀπεβίωσε στὴν Πάτρα τὸ 1892 καὶ κατέλειπε μὲ τὴ διαθήκη του 10.000 δραχμὲς ὑπὲρ τῶν σχολείων τῆς Δρόβιανης.

Χαρακτηριστικὸ τῆς δυναμικότητος τῆς Δροβιανίτικης κοινότητος τῶν Πατρῶν εἶναι ὅτι ἡ διοίκηση τῶν σχολείων τῆς γενέτειράς τους, πρὶν ἀκόμα ἰδρυθεῖ ἐπίσημα ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης Δρόβιανης», εἶχε ἀνατεθεῖ σὲ ἐπιτροπὴ ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα της στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα καὶ ἀ-

1. Κώστα Ν. Τριανταφύλλου: ὁ. π. τόμ. α' σ. 834 ἐπ. Καὶ ἰδίου: «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης Δρόβιανης» Ἐν Πάτραις, «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» τόμ. ΚΔ' σ. 791. Τὸ μοναδικὸ γνωστὸ ἀντίτυπο τῆς μετοχῆς αὐτῆς βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῆς «Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Πελοποννήσου» στὴν Πάτρα (δωρεὰ Κώστα Τριανταφύλλου).

ποτελεῖτο ἀπὸ τοὺς Δροβιανῖτες ἐμπόρους Δημ. Παπᾶ, Σπ. Σπυρᾶκο καὶ Παν. Πράτσικα καὶ τὸν γυμνασιάρχη Εὐθ. Καλλιᾶφα, οἱ ὅποιοι ἐνεργοῦσαν ὡς πληρεξούσιοι τῶν Κοινοτήτων, διόριζαν τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ καὶ συγκέντρωναν ὅλα τὰ κληροδοτήματα καὶ τὶς εἰσφορὰς ποὺ προορίζονταν γιὰ τὰ σχολεῖα. Τὸ ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς διεκόπη στὰ τέλη τοῦ 1896, ὅταν διεφώνησαν μὲ τοὺς ἐφόρους τῶν Κοινοτήτων γιὰ τὸ διευθύντῃ τῆς Σχολῆς καὶ παρητήθησαν, γεγονός ποὺ ἀναστάτωσε τὴν κοινωνία τῆς Δρόβιανης, ἡ ὁποία προσέβλεπε σ' αὐτοὺς μὲ ἐλπίδα, γιὰ τὸ μέλλον τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων.

Ὁ Ν. Πάνου παντρεύτηκε τὸν Ἰούνιο 1872 τὴν Ἀγγελικὴ Μιλτιάδη Μεσσηνέζη (†1893) ἀπὸ τὸ Αἶγιο καὶ ἀπέκτησαν δύο παιδιά. Τὴν Ἀναστασία ποὺ γεννήθηκε τὸ 1874 καὶ τὸν Γεώργιο ποὺ γεννήθηκε τὸ 1877 καὶ ἀπεβίωσε σὲ βρεφικὴ ἡλικία. Ἡ Ἀναστασία παντρεύτηκε τὸν Κωνσταντῖνο Α. Τζίνη, γόνου τῆς γνωστῆς ἐμπορικῆς οἰκογένειας.

Τὸ 1828, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Πατρῶν, ἦλθε σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία, στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα, ἀπὸ τὸ Κομπότι τῆς Ἄρτας, ὁ Θεόδωρος Ι. Τζίνης (†1869), ὁ ὅποιος ἀσχολήθηκε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ κατέλαβε ἐξέχουσα θέση στὴν τοπικὴ κοινωνία. Τὸν Δεκέμβριο 1849 ἐγγράφεται στὸν κατάλογο τῶν μετόχων τῆς ὑπὸ ἴδρυσθαι «Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐμπορικῶν Ἀτμοπλοίων καὶ Διορύξεως τοῦ Πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου», γιὰ 4 μετοχὰς καὶ τὸ 1853 συμμετέχει μὲ 10 μετοχὰς στὴν χωρὶς συνέχεια πρωτοβουλία τῶν Πατρινῶν κτηματεμπόρων νὰ ἰδρύσουν «Ἑλληνικὴ Ἀτμοπλοία» στὴν Ἀχαϊκὴ πρωτεύουσα. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν μετοχῶν γιὰ τὶς ὁποῖες ἐνεγράφη ἦσαν ἀπὸ τοὺς ὑψηλότερους στοὺς κύκλους τῶν Πατρινῶν μετόχων καὶ ἀποδεικνύουν τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστία του, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ δημοσιεύματα στὸν τοπικὸ τύπο. Ὑπῆρξε ἐνεργὸ μέλος τῆς Φι-

λικής Έταιρείας, στην οποία μνήθηκε από τον συμπατριώτη του Σκουφᾶ και για την πατριωτική δράση του παρασημοφορήθηκε τὸ 1847, ἀπὸ τὸν Ὅθωνα, μαζί με ἄλλους ὀκτὼ Πατρινοὺς ἐμποροκτηματίες. Γιὸί του ἦσαν οἱ Γεώργιος, Σπυρίδων καὶ Ἀνδρέας. Ὁ τελευταῖος τὸν διαδέχθηκε ἐπάξια στὸν ἐπαγγελματικὸ στῖβο μέχρι τὸ θάνατό του (1887). Γνωρίζουμε ὅτι ἀπέκτησε καὶ μία θυγατέρα ὀνόματι Ἑλένη, πὸ πέθανε τὸ Σεπτέμβριο 1876¹.

Ὁ Γεώργιος Θ. Τζίνης σπούδασε νομικὰ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἀκολούθησε μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ Παρίσι. Διορίστηκε δικηγόρος στὴν Πάτρα καὶ ἀνέπτυξε σημαντικὴ κοινωνικὴ δράση, ὡς μέλος τοῦ Ἀδελφάτου τοῦ Δημοτικοῦ Βρεφοκομείου καὶ ὡς χορηγὸς μουσικῶν συγκροτημάτων, πὸ κατὰ τὴν ἐκτίμησή του εἶχαν προοπτικὴ νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ ἀξιόλογες μπάντες. Πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση «Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας» (1875), ἣ ὅποια μετὰ πεντάμηνο διέκοψε τὴ λειτουργία της, ἐλέγχθηκε δημόσια γιὰ τὴ διαχείριση τῶν πόρων της καὶ ἀναγκάστηκε νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τοῦ τύπου². Ἦταν πρόξενος τῆς Ρουμανίας, ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρονασσός» καὶ διετέλεσε πρῶτος Πρόεδρος (1891) τοῦ «Παναχαϊκοῦ Γυμναστικοῦ Συλλόγου». Πέθανε ἐγγαμος ἀλλὰ ἄτεκνος τὸν Αὐγούστο 1893³.

Ὁ Ἀνδρέας Θ. Τζίνης ἀπέκτησε τέσσερες γιούς, τὸν Κωνσταντῖνο (γεν. 1858), τὸν Μιχαήλ, τὸν Ἰωάννη (γεν. 1860)

1. «Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος» τόμ. β', μέρος β' (βιομηχανία – ἐμπόριον) σσ. 187–188, Κώστα Ν. Τριανταφύλλου: ὁ. π. τόμ. β' σ. 2060, Κων. Παπαθανασόπουλου: ὁ. π. σσ. 138 καὶ 414 καὶ ἐφ. «Φορολογούμενος» φ. 112/1.10.1876.

2. Ἐφ. «Φορολογούμενος» φ. 114/15.10.1876.

3. Νίκου Ε. Πολίτη: Ὁ Πατραϊκὸς Ἀθλητισμὸς (Πάτρα 1994) τόμ. α', σσ. 18 ἐπ.

καὶ τὸν Στέφανο καὶ δύο θυγατέρες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἢ μία (Κατίνα) παντρεύτηκε τὸ 1889 τὸν Α. Μάνεση ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι.

Ὁ Στέφανος Α. Τζίνης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἐμπόριο, μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο καὶ διακρινόταν γιὰ τὴν εὐρυμάθειά του. Ἦταν πρόξενος τῆς Σουηδίας. Τὸ 1900 ἐξελέγη πρόεδρος τῆς «*Γυμναστικῆς Ἑταιρείας*», τῆς ὁποίας ἦταν ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη. Ἐπίσης ἦταν ἰδρυτικὸ μέλος καὶ μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ «*Ποδηλατικοῦ Συλλόγου*» Πατρῶν. Βοήθησε τὸ ἔργο τῆς «*Σχολῆς Ἀπόρων Παιδῶν*» καὶ δημοσίευσε σημαντικὰ ἄρθρα σὲ τοπικὲς ἡμερίδες καὶ ἰδίως στὸν «*Νεολόγο*». Πέθανε τὸ Νοέμβριο 1908¹.

Ὁ Κωνσταντῖνος Α. Τζίνης συνεχίζοντας τὴν οἰκογενειακὴ παράδοση, ἐπιδόθηκε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία στὸ σταφιδεμπόριο καὶ ἀνέπτυξε σημαντικὴ κοινωνικὴ δράση. Διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐξαγωγικοῦ Συλλόγου «*Ὁ Ἑρμῆς*», μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ «*Λιμενικοῦ Ταμείου Πατρῶν*» καὶ τοῦ Πτωχοκομείου Πατρῶν «*Ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας*» καὶ σύμβουλος τοῦ τοπικοῦ Ὑποκαταστήματος τῆς «*Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος*». Τέλος ἦταν ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη καὶ κύριος μέτοχος τῆς «*Ἀνώνυμης Πατραϊκῆς Ἐμποροβιομηχανικῆς Ἑταιρείας*». Παντρεύτηκε τὴν Ἀναστασία Ν. Πάνου, ἢ ὁποία ἀπεβίωσε στὴν Πάτρα στὶς 15 Αὐγούστου 1909, σὲ ἡλικία 35 ἐτῶν, κατὰ τὸν τοκετὸ τῆς συνονόματης θυγατέρας της. Ἀπὸ τὸ γάμο τους αὐτὸν ἀπέκτησαν ἓνα γιὸ τὸν Ἀνδρέα (1906 – 1972) καὶ ἕξι θυγατέρες, τίς, Ἑλένη συζ. Σταμ. Δάρα (1896 – 1984), Ἀγγελικὴ συζ. Ἰωάν. Γαλανόπουλου (1897 – 1985), Σοφία συζ. Σπύρου Παράσχη (1899 – 1983), Εἰρήνη συζ. Θεοδ. Κρεμμύδη (1902 – 1995), Μα-

1. Ἐφ. «*Νεολόγος*» φ. 5101/ 19.11.1908. Καὶ Νίκου Ε. Πολίτη: δ. π. σσ. 75 καὶ 225.

ρία συζ. Γεωργ. Σωφρονόπουλου (1904 – 1975) και Ἀναστασία συζ. Ἰωάν. Κουλούρη (1909 – 1989).

Ἡ δημοσίευση τῆς «Πραγματείας» καὶ τοῦ «ἐγγράφου» γίνεται ἀπαράλλακτα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, χωρὶς καμμία ἐπέμβαση, οὔτε γιὰ νὰ διορθωθοῦν τυχὸν ἀβλεπτήματα. Καὶ τὰ δύο σώζονται πρωτότυπα καὶ αὐτὰ χρησιμοποιήσαμε. Ὅσο γιὰ τὴν «Πραγματεία», δὲν ἀποκλείουμε νὰ ὑπάρχουν ἀντίγραφα τῆς, ἂν καὶ δὲν ἐξακριβώσαμε κάτι τέτοιο. Τὸ 1895 ὁ Ν. Μυστακίδης δημοσίευσε στὸ περιοδικὸ «Βυζαντις» τῆς Κωνσταντινούπολης μία «Πραγματεία περὶ Δρόβιανης», ἡ ὁποία περιέχει ἐλάχιστα στοιχεῖα ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν σ' αὐτὴ πὺ δημοσιεύουμε, διότι ἀναφέρεται στὸν 19ο αἰῶνα καὶ φαίνεται νὰ ἀποβλέπει περισσότερο στὴν προβολὴ τῆς σύγχρονης Δρόβιανης, παρὰ στὸ ἱστορικὸ παρελθόν τῆς. Ἡ «Πραγματεία» αὐτὴ ἀναδημοσιεύθηκε σὲ ἕξι συνέχειες στὴν ἔφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου», πὺ ἐξέδιδε ἀπὸ τὸ 1892 ὁ Γεώργιος Γάγαρης¹. Πολὺ ἀργότερα δημοσίευσε μία μικρὴ μελέτη «Περὶ Δρόβιανης» ἐντελῶς ἄσχετη μ' αὐτὴ πὺ παρουσιάζουμε².

Ὁλοκληρώνοντας τὴν εἰσαγωγὴ ἐκφράζουμε τὶς εὐχαριστίες μας στὴν οἰκογένεια τοῦ ἀείμνηστου Ἀνδρέα Κων. Τζίνη, ἡ ὁποία μᾶς ἐμπιστεύθηκε τὸ χειρόγραφο τῆς «Πραγματείας» καὶ τὴν παρουσίασή του καὶ μᾶς διευκόλυνε στὴν ἔρευνα τῶν καταλοίπων τοῦ Ν. Πάνου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀπόφασή τῆς νὰ ἀναλάβει τὴν ἔκδοση αὐτὴ, ἐκπληρώνοντας, κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἔστω καὶ μετὰ ἕναν αἰῶνα, μία ἠθικὴ ὑποχρέωση τοῦ ἐπιφανοῦς προγόνου των καὶ ἕνα ὄνειρο τοῦ συγγραφέα. Εὐχαριστίες ὀφείλουμε καὶ στὸν ἱστορικὸ ἔρευ-

1. φφ. 159/19.10.1895, 160/27.10.1895, 163/17.11.1895, 164/24.11.1895, 165/1.12.1895 καὶ 166/8.12.1895.

2. Ἡμερολόγιο «Ἡπειρωτικὴ Ψυχὴ» (1913) σσ. 140 – 141.

νητή Κώστα Γιακουμή, ὁ ὁποῖος ἔθεσε ὑπ' ὄψη μας τὴν ἐν ἐξελίξει διδακτορικὴ διατριβὴ του στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μπέρμιγγαμ καὶ μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Δρόβιανη. Γιὰ μᾶς ἡ δημοσίευση τῆς «Πραγματείας» ἔχει καὶ συναισθηματικὸ ἐνδιαφέρον, διότι ἀπὸ τὴ Δρόβιανη καταγόταν ἕνας πρόγονός μας καὶ αὐτὸ ἦταν σημαντικὸ κίνητρο γιὰ νὰ ἀσχοληθοῦμε.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΘΑΝ. ΜΟΥΛΙΑΣ

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΕΡΙ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ

ΠΕΡΙ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ ΙΕΡΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

« Δεῦτο εὐρημένοις ἱανῶς χρῆσθαι,

» Τὰ δὲ ἀνοργυμμένα σφραῖσθαι ἕκτερον. »)

(Ἀριστοτέλ. ἐν Ποσειδ. Ζ'. 9.)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πρὸς τὸν ἐν Πάτραις Κύρ. Νικόλ. Γ. Πάνον

Κύριε Νικόλαε Γ. Πάνε,

εἰς Πάτρας

Ἐκαστος ἄνθρωπος ἀναλόγως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ ἐργάζεται πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ ἀποταμίευσιν ἔργου τινὸς ἐπωφελοῦς. Κἀγὼ δὲ ἀπὸ πολλὴν φιλοπατρίαν καταγιγνώμενος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων εἰς τὰ τῆς Ἑπείρου ἀρχαιολογικὰ κατώρθωσα νὰ συλλέξω πολλὰς ἱστορικὰς σημειώσεις· ὅθεν ἐσημείωσα πολλὰ διασωζόμενα ἐν τῇ γλώσσει τοῦ λαοῦ μνημεῖα, οἷον, παραδόσεις, παραμύθια, ᾄσματα, καὶ ἄλλα ἱστορικὰ μνημεῖα τῶν ἀρχαίων, μέσων καὶ μεταγενεστέρων χρόνων· ὥστε ἡ Ἑπειρωτικὴ αὕτη ὕλη δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς σχεδὸν τόμους, ἀλλὰ κατὰ τὸ παρὸν πάντα ἔχω ἐνθεν κἀκεῖθεν διασκορπισμένα ἕνεκα πολλῶν ἀσχολειῶν καὶ μερίμνων. Μόλις δὲ κατώρθωσα νὰ συνθέσω ἐκ τῶν πολλῶν συλλογῶν ἡμῶν τινὰ μόνον περὶ Δροβιάνης δηλαδὴ ἀπήρτισα ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ ἡμῶν τὴν παρούσαν πραγματείαν χάριν τῶν ἐγγωρίων ἡμῶν καὶ λοιπῶν φιλιστόρων, εὐχόμενος ἀπὸ καρδίας τοῖς ἐγγεγυμνασμένοις περὶ τὰς ἱστορικὰς ἐρεῦνας, τὰ τελειώτερά καὶ ἀκριβέστερα.

Ὅθεν Κύριε, εἰμὶ εὐελπὶς, ὅτι θεωροῦντες τὴν πρὸς τὴν πατρίδα εὐελπίαν καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν πόνων μου, θέλετε εὐμενῶς ὑποδεχθῆ καὶ τὴν ἀξίαν λόγου ταύτης προσφορὰν ὡς τεκμήριον τῆς ἀνεξαλείπτου ἀγάπης μου.

Δροβιάνη τῇ 13ῃ Αὐγούστου 1887

Ὁ Εὐπειθέστατος
Νικόλ. Γ. Μυστακίδης

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Νικολάου Γ. Μυστακίδου

Πραγματεία

Σύντομος ἀρχαιολογική καὶ ἱστορική

Περὶ Δροβιάνης

καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἱερῶν θέσεων.

«Δεῖ τοῖς εὐρημένοις ἱκανῶς χρῆσθαι,

Τὰ δὲ ἀπολελειμμένα πειρᾶσθαι ζητεῖν».

(Ἀριστοτέλ. ἐν Πολιτ. Ζ' 9.)

Επιμελήτρια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Τῆς

ἐγγενεολογίας καὶ συγγενεολογίας

αἰνδοῖ

Κυρίου Κυρίου

ΝΙΚΟΛΑΩ. Γ. ΠΑΝΩ.

ἐγγενεοσύνης λεκμηθῆσαν

ὁμογενεῶν αἰνολογίας

Νικ. Γ. Μουλαξίδης

Τῷ

Εὐγενεστάτῳ καὶ φιλογενεστάτῳ

ἀνδρὶ

Κυρίῳ Κυρίῳ

ΝΙΚΟΛΑῶ Γ. ΠΑΝῶ

Εὐγνωμοσύνης τεκμήριον

Τὸ παρὸν ἀνατίθην

ὁ

Νικόλ. Γ. Μυστακίδης

(Προειδοποιήσεις)

Ἑπειρος Ἀρχαιολογικά

Μετ' εὐχαριστήσεως φέρομεν εἰς γνῶσιν τοῖς κυρίοις ἀναγνώσταις, ὅτι ἐν τῇ Δροβιάνῃ κωμοπόλει τῆς Ἑπείρου ἀπαντῶνται, πλὴν τῆς ἀκροπόλεως «Καστρί» καὶ αἱ ἐξῆς, ὡς ἱερὰι θεωρούμεναι θέσεις· «Συνεστιαῖς» (Ἑστία), παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως καὶ περίξ αὐτῆς ὡς καταστόλιστοι νύμφαι, οἱ λόφοι «Δήμητρα» καὶ «Ἀμοιράδες», οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἀφιερωμένοι ταῖς θεαῖς, ὁ μὲν τῇ Δήμητρι, ὁ δὲ ταῖς Μοίραις, περὶ ὧν ἐροῦμεν κατωτέρω.

Δροβιάνῃ τῇ 1ῃ Ἀπριλίου 1885.

N. Γ. Μυστακίδης

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
ΠΕΡΙ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΤΟΜΟΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ ΙΕΡΩΝ ΘΕΣΕΩΝ.

Δρόβιανη περικλεής κωμόπολις τῆς Ἠπείρου κεῖται ἐν τερπνῇ καὶ συνδένδρῳ κοιλάδι¹ πανταχόθεν σχεδὸν περιεζωσμένη ὑπὸ ἀποτόμων καὶ ἀνωμάτων βουνῶν τῶν μὲν ὑψηλῶν τῶν δὲ καὶ ταπεινῶν, δι' ὧν σχηματίζει σταθερὰ καὶ ἀσφαλῆ μεθόρια καὶ σχῆμα τετραγωνικὸν σχεδόν.

Συνορεύει πρὸς Ἀνατολ. μὲν ὑπὸ τοῦ χωρίου «Κρᾶ» (ἐνταῦθα γίνεται διακοπὴ τῆς συνεχείας τῶν Δρυϊνικῶν βουνῶν καὶ διαπερᾶ ἢ πρὸς Δρόπολιν ἀνοιχθεῖσα ἐκ φυσικῆς ῥήξεως δημοσία ὁδός) καὶ τῶν εὐαέρων «Δρυϊνικῶν» βουνῶν, ἔνθα ὑπάρχουσι δύο Μοναστήρια, τοῦ Προφήτου Ἡλίου καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Δρυϊάνου², ἅτινα ἄλλοτε εἶχον πλουσιώτα-

1. Ἐκ τῆς δένδροέσεως ταύτης κοιλάδος πηγάζει ὁ ποταμὸς «Μπίστρυσσιν» μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Δροβιάνης, ἐν τινι θέσει βαθυπέδῳ καὶ πλατανοστεφεῖ, κάτωθεν τοῦ χωρίου Μουζίνης (ἀλβανόγλωσσον), ἔχων ἀριστερόθεν μὲν τὴν Δρόβιανην καὶ δεξιόθεν δὲ τὸ ἕτερον ἀλβανόγλωσσον χωρίον Πετσά· δέχεται τὸν Ἀλμυροπόταμον τῆς Δρόβιανης, τὰ κεφαλόβρυσσιν τῶν τῆς Δροβιάνης μύλων καὶ λοιπὰ νερά, μεθ' ὧν ἐνοῦται ἐγγὺς τοῦ ναῖσκου τῆς Ἀγίας Μαρίνης, χυνόμενος εἰς τὸν πηλώδη λιμένα τῆς ἀρχαίας πόλεως Βουθρωτοῦ.

2. Δέκα σχεδὸν λεπτὰ μακρὰν τοῦ Μοναστηρίου τούτου ὑπάρχουσι, δεξιόθεν τῆς πρὸς τὴν Δρόπολιν ἀγούσης δημοσίας ὁδοῦ, πηγαὶ δύο, ἐξ ὧν ἡ μὲν λέγεται ἄνω· ἡ δὲ κάτω Δρυϊάνος· ἀποχέουσαι διαυγέστατον καὶ

τα ἐν Βλαχία καὶ Ῥωσσία κτήματα, ὧν τὴν περιουσίαν ἐποφθαλμιῶν ὁ πρῶην τῶν ἡγεμονειῶν Κούζας ἐδήμευσε. Πρὸς Βορρᾶν δὲ ὑπὸ τοῦ χωρίου Μουζίνης, ὅπερ κεῖται πρὸς βορρᾶν τῶν ἀνωτέρω Μοναστηρίων¹. Πρὸς Νοτ. ὑπὸ τῶν χωρίων Λεσινίτσα καὶ Γιαννιτσάτ, καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν χωρίων Ἀβαρίτσας Βεληαχόβου καὶ Κρόγκων. Τὸ δὲ διαιροῦν τὴν Δρόβιανην ἀπὸ τῆς Ῥίζης ἢ Ῥιζά, βουνὸν πρὸς Ν. εἶνε τὸ λεγόμενον «Ῥόγγια», ὅπερ εἶνε τὸ ὑψηλότερον² καὶ ἄρχεται ἀπὸ τὰ τῆς Λεσινίτσης μεθόρια, σχηματίζον τὰ μὲν ἄκρα αὐτοῦ ταπεινά, τὰ δὲ μέσα ὑψηλὰ ἔχον διάφορα τοπικὰ ὀνόματα, οἷον, «Κουρητιά»³, «Ῥεβένσσα», «Κακόν», «Στέκα», «Θύραις», «Κουτουλίστρια», «Φορτόπια» (Χορτόπια), «Παιγνίδα», «Καζάνια», κτλ. καὶ καταλήγει κατὰ τὰς λεγομένας θέσεις «Γλουποτόν» καὶ «Σταυρός» καὶ ἄρχεται ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ «Διβροβούνιον» λεγόμενον, καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ διαιροῦντα, πρὸς Δ. χωρία Ἀβαρίτσα, Λίβινα καὶ Βεληάχοβον, ἀπὸ τῆς Δροβιάνης εἶνε βουνὰ καλούμενα «Δρυογανοβούνιον» καὶ «Κόκκινο Λιθάριον», ἐφ' ᾧ ὑπάρχουσιν ἐρείπια Πελασγικά⁴.

ψυχρότατον ὕδωρ, καὶ ἐπ' αὐταῖς δένδρα σκιερὰ θελκτικωτάτην τὴν θέσιν ἀποκαθιστῶντες ἐν ὥρᾳ θέρους, καθ' ἣν πολλοὶ τῶν παρακειμένων χωρίων καὶ ἰδίως τῶν Δροβιανιτῶν συνέρχονται τὸ ἔαρ διὰ τὸν καθαρὸν ἀέρα καὶ διὰ τὰ ἀναβλύζοντα ὕδατα, διαμένουσιν ἐπ' αὐταῖς μέχρι τοῦ 8βρίου, ἐκκλησιαζόμενοι ἐν τῷ αὐτόθι κειμένῳ Μοναστηρίῳ.

1. Ὁ τόπος καθ' ὃν εὐρίσκεται τὸ χωρίον Μουζίνα, ἄλλοτε ἦν τῆς Δροβιάνης, χορηγηθεὶς κατ' εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἐκ Μουζεκιᾶς καταγομένους Μουζινιώτας ὡς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου.

2. Παρὰ τὰς ὑπωρείας τούτου ὑπάρχει τὸ νῦν ἔρημον κατοίκων χωρίον «Ῥαχοβῆσσα» καλούμενον, οὗτινος τὰς γαίας δεσπόζει ἤδη ἡ κάτω Δρόβιανη.

3. Τὸ ὄνομα τοῦτο «Κουρητιά» ἢ «Κουρητες» εὐρίσκεται εἰς πολλὰ μέρη, φανερώσει τὴν ἀρχὴν τῶν παλαιῶν ἀποικιῶν.

4. Τὸ βουνὸν τοῦτο πρὸς Δ. καὶ πρὸς Α. εἶνε τοσοῦτον ἀπόκρημον

Ἄλλ' ἔνδοθι τῶν Ῥογγίων καὶ πέραν τῆς Δροβιάνης ἦτοι πρὸς Ν. αὐτῆς εἶνε ἕτερον βουνὸν «Περαβοῦνι» καλούμενον, ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομα, διότι εἶνε ἀντίπεραν, διαιροῦν τὴν Δρόβιανην ἀπὸ τὰ Ῥόγγια, ἄρχεται ἀπὸ τὸ «Πελακανιὸ» καὶ «Ἐπάνω Σιάδια» ἔχον διάφορα καὶ αὐτὸ τοῦτο τοπικὰ ὀνόματα ὧν εἰσὶ τάδε «Κουρπούνια», «Γούρα», «Ἄϊτο-φωλιά», «Ἄϊλιᾶς» (ἢ ὑψηλοτέρα κορυφή), «Χαρίτω», «Τσέρος», «Κοπίνια», «Ἄϊλιᾶς ἢ Καστρι Καραμονιᾶς» (περὶ ὧν θέλεμον ἰδεῖ ἀκολουθως), «Ἀναγυρίσματα», «Ἄλωνακι» (Ἄλῶας), «Πριονᾶς» κτλ. καταλήγει ἐν τῇ θέσει «Σφάκα» ἄνωθεν τοῦ ξηροποτάμου «Ῥαχο-βήσσης» ὅστις σχηματίζει τὰς πηγὰς τοῦ ὑπὸ τὴν «Κουρητιάν»¹, καθ' ἣν εἶνε τὰ μεθόρια τῆς Λεσινίτσης καὶ Δροβιάνης, ἔχων ἀριστερόθεν τὰ «Ῥόγγια» καὶ δεξιόθεν τὰ ὄπι-

καὶ ὑψηλὸν ὥστε σκοτιδιναῖα σχεδὸν ὁ ἐκ τῆς κορυφῆς παρατηρῶν κάτω ἔνταῦθα ὑπάρχουσιν ἐρείπια Πελασγικοῦ φρουρίου, ὅπερ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεκαλύψαμεν, φανερώνουν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐθεμελίουν τὰς πόλεις των, κατὰ πρῶτον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρέων, καὶ μετὰ ταῦτα κατέβαινον καὶ ἐξέλεγον πρὸς θεμελίωσιν πόλεων ἢ χωρίων θέσεις.

1. Ὁ ποταμὸς οὗτος διαιρεῖ τὰ νῦν ἔρημον κατοίκων χωρίων Ῥαχο-βήσσαν εἰς δύο, οὔτινος κάτωθεν ὀλίγον ἢ ἐγγὺς τοῦ ποτε ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων (Ἄξιάρχην) ἀπαντᾷ μικρὸν τινα καταράκτην «Γραββᾶν» λεγόμενον, ὅστις ἐν τῇ θέσει «Γούβα» ἐνοῦται μετὰ τοῦ ἐκ Δροβιάνης ἐρχομένου «Φιστολιάκου», ὅστις καὶ αὐτὸς ἀπαντᾷ καταράκτην ἄλλον «Καδδὶ» λεγόμενον ἀποτελοῦντα δοῦπον ἀκούμενον ἄπωθεν. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀρητικὸς ποταμὸς ἂν καὶ βαθεῖαν κοίτην δὲν ἔχει δὲν διαπερᾶται ὅμως ἐν ταῖς πλημμύραις τοῦ χειμῶνος· μέχρι τῆς ἀλμυρᾶς πηγῆς καλεῖται «ποτάμι τῆς Ῥαχοβήσσης καὶ Γούβας»· εἶτα ἐκεῖθεν «Ἄλμυροπόταμος» καλεῖται, διαχωρίζων τὸ «Παληοκόπρι» ἀπὸ τὸν «Βαθύλακκον», ἔνθα λαμβάνει καὶ ἕτερον χεῖμαρρον «Γρανίτζοβος» λεγόμενος δεξιόθεν ἐρχόμενος ἐκ τῆς κατὰ τὴν πρὸς τὴν Μουζίνα ἀγούσαν ὁδὸν καὶ κάτωθεν τοῦ «Ἄϊλίτικου» (Δρυϊνικοῦ) ἐκ τῆς «Παληοβοσκῆς» λεγομένης. Ὁ Ἄλμυροπόταμος οὗτος πολλάκις καταφέρει τοσοῦτον ὕδωρ, ὥστε ἐκχυλοῦται ἐκ τῶν συνεχῶν βροχῶν, καταστρέφων ἀρρούρας, ὁδοὺς καὶ δένδρα ἐκριζῶν ἐν τῷ διαστήματι ὀλίγων ὥρων· ὑποπτὸς εἶνε μετὰ καιρὸν ν' ἀποσύρη καὶ τὸν «ἀπεδόθε» λεγόμενον μύλον.

σθεν μέρη τοῦ «Περα-βουνίου» ἔνθα σχηματίζεται κατὰ μήκος κοιλάς τις «Λειβάδι» λεγομένη.

Ἡ κωμόπολις αὕτη ὁμιλεῖ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ διακρίνεται διὰ τὴν εὐφυΐαν τῶν κατοίκων της¹ ὡς καὶ διὰ τὸ πυκνότατον ἐν αὐτῇ δάσος, ὅπερ διαιρεῖται εἰς διάφορα εὐγενῆ καὶ μοναδικὰ δένδρα, ἐξ ὧν ἡ θέσις αὕτη παρίσταται γλυκυτέρα μαγευτικωτέρα καὶ τερπνοτέρα ἄλλης κωμοπόλεως, ἰδίως κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔαρος ὅποταν αἱ κορυφαὶ καὶ αἱ κλιτύες αὐτῆς καλύπτονται καὶ κοσμοῦνται ὑπὸ πρασιᾶς δενδροφύων καὶ ποικιλοχρῶων ὄσφακιδίων καὶ λοιπῶν ἀνθέων, προσφέροντα ἠδεΐαν εὐωδίαν τοῖς ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς ταναῆς καὶ πυκνοφύλλου δρυὸς καθημένοις.

Αὕτη σύγκειται ἐξ οἴκων 300 κειμένη εἰς βαθεΐαν καὶ δασώδη θέσιν², ἥτις κοιλάς ἐστὶν καὶ λοφώεσσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἅπασα, ἥς τὰ ὕδατα ἐν καιρῷ μεγάλων βροχῶν καταρρέοντα ἀπὸ τοῦ κατακορύφου τῶν βουνῶν ἐνούμενα κατὰ διάφορα σημεῖα μετ' ἄλλων θολερῶν ρυάκων, οἵτινες διασχίζουσι τὴν χώραν καθ' ὅλαν τὸ μήκος αὐτῆς ἄρχονται ἀπὸ τὰ Δρυϊνικὰ καὶ Πελακανιὸ βουνά, ἐξ ὧν σχηματίζονται οἱ χείμαρροι³ καὶ ἐκ τῶν χειμάρρων ὁ εἰς τὴν Μπίστρισσαν ἐκβάλων

1. Ἡ Δροβιανη εἶνε ὀνομαστὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν διὰ τὰ διδακτικὰ αὐτῆς καταστήματα καὶ διὰ τὴν φιλόμουσον τῶν ἐν αὐτῇ κατοίκων ἐν γένει οἱ πάντες εἰσὶ φίλοι τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἄλλων ἐπικερδῶν ἐπιτηδευμάτων, κατέχοντες μεγάλας θέσεις ἐν διαφόροις μέρεσιν.

2. Ὁ τόπος εἶνε ξηρὸς καὶ ἄνυδρος (οὔτινος οἱ κάτοικοι ἐκ φρεάτων ἀρύονται ὕδωρ) ἀλλὰ γλυκὺς καὶ ὑγιέστατος εὐφορεῖ ἀμπέλους, ἐλαίας, βαλανδιαῖς (δρυεῖς), ὀπωρικὰ καὶ καπνὸν ἀρίστης ποιότητος, γνωστὸν καθ' ἅπασαν τὴν Ἡπειρον ὑπὸ τὸ ὄνομα «καπνὸς Δροβιανίτικος».

3. Ἐνεκεν τῶν γιγνομένων ὄμβρων καὶ χειμώνων χύνονται πολυπληθεῖς ρυάκες καταρρέοντες ἐκ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἀνατολικῶν βουνῶν, ἅτινα παρίστανται τῷ θεατῇ, διὰ τῆς ἐκριζώσεως τῶν δασῶν καὶ ἐξαλείψεως τῶν ἑαυτοῖς δένδρων, αἰχμηρὰ καὶ γυμνὰ (ἐνῶ τὸ πάλαι ὑπῆρχον ἐπ' αὐτῶν πλούσιον δάσος νῦν ὁμως εἰσὶ καθ' ὀλοκληρίαν

«Ἀλμυροπόταμος» καλούμενος, ὅστις κατὰ τὰς ὥρας τῶν βροχῶν καὶ τῆς τήξεως τῶν χιόνων τῶν παρακειμένων βουνῶν ἀποβαίνει ὀρμητικὸς καὶ ἀδιάβατος.

Διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μεγάλα τμήματα ἀπέχοντα τὸ ἓν τοῦ ἄλλου περὶ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας σχεδὸν χωριζόμενα διὰ τοῦ ὄροπεδίου ἐπικαλουμένου «Ἅγιος Δημήτριος» παρ' ᾧ ὑπάρχουσι τὰ ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα· ἤδη δὲ ἐγείρονται ἐνταῦθα δαπάνη τῆς ἐν Πάτραις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος Δροβιανιτῶν καὶ ἕτερα ἐκπαιδευτήρια πρὸς χρῆσιν τῶν δύο τούτων τμημάτων, ὧν τὸ μὲν Ἄνω Δρόβιανη λέγεται· τὸ δὲ Κάτω Δρόβιανη, λαβόντα τὴν ὀνομασίαν ἐπὶ Βυζαντινῶν, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐσχηματίζοντο, ἐν ᾧ τὸ πάλαι ἐκαλοῦντο Δενδρόβιαναι καὶ Δρυϊόβιαναι (καθ' ὅτι αἱ λέξεις αὗται παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Δρυϊοβίου) διὰ τὰς πολλὰς ἄλλοτε ἐν αὐτῇ δρυεῖς καὶ τὸ πολὺ τοῖς ἀρχαίοις ἐκείνοις χρόνοις πρὸς αὐτὰς σέβας. Διότι εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὰ δενδροειδῆ μέρη τὰ λίαν μᾶλλον ποικνότερα ἐχρησίμευον ὡς ἱερά πρὸ πάντων ἢ ὑψηλοτάτη τῶν δασῶν δρῦς, ἣτις ἐχρησίμευεν εἰς ναὸν καὶ εἰς θεόν. Τὸ ἄγαλμα τοῦ μεγαλυτέρου θεοῦ ἦτον ἢ ὑψηλοτάτη τῶν δασῶν δρῦς, καὶ ὁ πρῶτος ἐκ τῶν Δρυϊδῶν ἱερέων ἐσυνοδεύετο παρ' ὄλων μετὰ μεγάλης πομπῆς, ὅστις ἀνέβαινεν ἐπὶ τὴν δρῦν καὶ ἔκοπτε μετ' ἀργυροῦ πέλακος τοὺς κλάδους, οἵτινες διενέμοντο εἰς τὸν λαὸν ὡς ἱερόν. Τὸ αὐτὸ τοῦτο σχεδὸν διατηρεῖται καὶ σήμερον ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν ταύτῃ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ γάμου ἡμέραν,

φαλακρά), καὶ ἐν ὅσῳ θὰ διατηρῆτε ἢ ἐκρίζωσις τῶν δασῶν καὶ ἢ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν θὰ ἐπαυξάνωσιν οἱ ρύακες καὶ τὰ ρυάκια. Φόβος εἶνε ὅτι τὰ ρεύματα ταῦτα προϊόντος τοῦ χρόνου ν' ἀποσύρουν οὐ μόνον τὰ φρέατα ἀλλὰ καὶ τοὺς οἴκους. Εὐχῆς ἔργον θὰ ᾗτο ἂν ἐπαυεν ἢ ἐκρίζωσις τῶν δασῶν καὶ ὀσφακιδίων καὶ ἢ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν, διότι σκάπτοντες τὴν γῆν χύνεται τῷ χῶμα πρὸς τὰ κάτω καὶ σχηματίζονται οἱ ρύακες.

πρὶν ὅμως νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν τῆς νύμφης οἰκίαν, συνοδεύεται ὁ γαμβρός, ὑπὸ πλείστων ἐπισήμων ἀνδρῶν καὶ εὐγενῶν νεανίων καὶ μεγάλου πλήθους λαοῦ τραγωδοκραυγόντος ἀδιακόπως, εἰς τὸ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν ἀειθαλὲς δένδρον, ὃπερ δάφνη ὀνομάζεται, ὁποῖος ἀνεβαίνει καὶ κόπτει μετὰ πέλεκος ἢ ἄλλου τινὸς κοπτεροῦ τοὺς κλάδους, οὓς διανέμει ἔπειτα εἰς τοὺς συνοδεύσαντας αὐτὸν συμπεθεροὺς λεγομένους, οἵτινες βαστάζουσιν αὐτοὺς ὡς σύμβολον τοῦ γάμου, καὶ ἐπομένως ὑψώνουσιν αὐτοὺς ὑπερηφάνως ὡς τὸ δημοτικὸν ἄσμα μαρτυρεῖ, οὗ ἡ ἀρχή:

«Ὅλαις ἢ δάφναις δάφναις,
 »τ' εἶνε ψηλαῖς μεγάλαις,
 »εἶνε καὶ βεργουλάταις
 »στοὺς οὐρανοὺς ἐφτάνουν».

Εἰς τὴν ἐπιστροφήν τῶν δαφνῶν ὁ γαμβρὸς λαμβάνει τοὺς παρ' αὐτοῦ διανεμηθέντας κλάδους μεθ' ὧν στολίζει τὴν τοῦ προαυλίου αὐτοῦ θύραν, ἐξ ἧς εἰσέρχεται καὶ ἐξέρχεται αὐτός τε καὶ ἀπαξάπαντες οἱ παρακολουθοῦντες. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν κρατῶσι τοὺς δαφνοκλάδους, οὓς φέρουν μεθ' ἑαυτῶν, πρὸς κάλλωπισμὸν τῶν γάμων, ὅταν μεταβαίνωσιν εἰς τὴν τῆς νύμφης οἰκίαν, τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ καλύπτονται ἀπὸ πορτοκάλια ἢ μῆλα, ἅπερ λαμβάνουσιν ἐκ τῆς τοῦ γαμβροῦ μητρὸς.

Λίαν ἀξιοπρεπὲς δεῖγμα ἐμφαίνουσιν οἱ συντηροῦντες τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα ταῦτα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον, οἵτινες μετ' ἐπιμονῆς ἀπαραδειγματίστου, οὐ μόνον τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα φυλάξαντες ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν τὸ σπουδαιότερον, ἥτις εἶνε καθαρὰ ἐλληνικὴ διασώζουσα πλείστας ὄσας ἀρχαιοτάτας λέξεις καὶ ἐν γένει εὐρίσκει τις τὴν ἐλληνικωτάτην φυσιογνωμίαν καθ' ἅπασαν τὴν

Ἑπειρον. Ὅλα ταῦτα ἦτοι ἦθη, ἔθιμα καὶ δημοτικὰ ἄσματα ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας πραγματείας.

Ἐκ τούτων δὲ ἔπεται ὅτι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως ταύτης ἀπόγονοι γνήσιοι εἰσὶ τῶν ἐλλήνων, οἵτινες καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα πατρῶα τηροῦσιν ἕως σήμερον· ἐξαιρέτως δὲ ὀνόματα, ἔχοντα ἱερὰν σημασίαν, ἀπαντῶνται ἐν τῇ περιφέρειᾳ αὐτῆς, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ βεβαιωθῆ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν εὐημερίαν εἰς ἣν εὐρίσκετο κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους ἢ εὐάνδρος αὕτη χώρα ἔχουσα τείχη, ἀκρόπολιν καὶ ἱερὸν Δῆμητρος, ὅπερ εἶνε τρανώτατον μαρτύριον ἀποδεικνύον ἡμῖν οὐ μόνον τὴν ἀρχαιότητα καὶ λαμπρότητα τοῦ τόπου, ἀλλὰ καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ, περὶ ἧς ὅλοι συμφωνοῦσι σχεδόν, οὐδὲ ἡμεῖς ἀντιλέγομεν εἰς ὅ,τι τὰ ἐρείπια μόνον των μαρτυροῦσι τὴν θέσιν, ἦν οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πρόγονοι εἶχον ἀφιερῶσαι τῇ θεᾷ Δήμητρι.

Οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἠδυνήθη νὰ γράψῃ λέξιν τινά, πρῶτοι ἡμεῖς αὐτοὶ φέρομεν εἰς φῶς ταῦτα, ὡς καὶ ἄλλα παρόμοια, ἅπερ ἐφελκύουσιν ἕκαστον καλῶς ἀνατεθραμμένον πατριώτην καὶ ὑποχρεοῦσιν αὐτόν, ὥστε νὰ ἐρευνᾷ τὰ τῆς πατρίδος του· διότι τί ἄλλο γλυκύτερον ἐκτὸς τῆς ἰδιαιτέρας ἐκάστου πατρίδος; ποῖον ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου δι' ἓνα καλὸν πατριώτην δύναται νὰ ἔχῃ τόσον ἐνδιαφέρον ὅσον ἡ γενέτειρα γῆ; Τί ἄλλο κεντᾷ τὴν περιέργειαν τοῦ εὐμαθοῦς ἀνθρώπου τόσον, ὅσον ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα τῆς ἰδιαιτέρας ἑαυτοῦ πατρίδος ἐν ἣ ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη;

Ταῦτα σκεπτόμενοι καὶ ἡμεῖς ἀπεφασίσσαμεν νὰ ἐκλέξωμεν ὡς ἀντικείμενον τῆς παρούσης ἡμῶν «τὴν ἱστορικὴν ἐρευναν τῆς Δροβιάνης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἱερῶν θέσεων», ἔχοντες πάντοτε δ' ἐλπίδος ὅτι εὐμενῶς θέλουσι διέλθει οἱ φίλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, τὰ περὶ τῆς Δροβιάνης ταῦτα πραγματευόμενα ἐνταῦθα, δι' ἃ μετα βεβαιότητος λέγομεν ὅτι δὲν ἀπα-

τώμεθα εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ταύτας παρατηρήσεις ἡμῶν, ὧν πρὸς καλλιτέραν ταξινομήσιν διηρέσαμεν εἰς τρία μέρη, ἅπερ διερχόμεθα ἐν τῇ παρούσῃ συντόμῳ ὅσον τὸ δυνατόν· καὶ δὴ πρῶτον ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ πέριξ ἱεροῦ καὶ δενδροστολίστου λόφου «Δήμητρα» καλουμένου.

Πημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Α'

Πρὸς τὸ ΒΔ. τῆς εὐαέρου κωμοπόλεως Δροβιάνης κείται ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερὸς λόφος «Δήμητρα» ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καλούμενος, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦν ἀφιερωμένος τῇ θεᾷ Δήμητρι, φυλάξας διὰ τῆς τῆς Δήμητρος ὀνομασίας, ἕως σήμερον τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὄνομα «Δήμητρα» ἐνίοτε καὶ «Ἀδήμητρα» καὶ «Ἄϊ Δήμητρα» καλούμενος. Τὸ ἄϊ εἶνε τῶν μεταγενεστέρων ἐπίθετον, διότι ὄλαι αἱ θεαὶ ὡς ἅγιοι ἐτιμῶντο, αἵτινες ἦσαν νομοὶ ἐκλεκταὶ τῶν κοιλάδων καὶ προστάτριαι τῶν τόπων, τῶν δασῶν, τῶν ποταμῶν, καὶ τῶν ἀμπελώνων, ἔχουσαι ὡς κατὰ τὴν ιδιότητα διάφορα ἐπίθετα, ἁγία, βασίλισσα, κυρία, χωροάρχουσα κτλ.¹

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερὸς δενδρόλοφος, ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πάλαι κατεῖχε λίαν ἐπίζηλον θέσιν, διότι ἦν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀφιερωμένος τῇ θεᾷ Δήμητρι, ἦν λίαν ἐξετίμουν καὶ ἐσέβοντο οἱ πρόγονοι ἡμῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὡς καὶ ἡ λατρεία ἐγένετο ἐν ὑπαίθρῳ ἐπὶ ὀρέων, λόφων, πηγῶν καὶ δασῶν, ἢ ἐν ναοῖς δι' εὐχῶν καὶ θυσιῶν, διὸ καὶ τι-

1. Ἴσως τοῦτο νὰ διεδόθη ἀπὸ ἀμάθειαν ἕνεκα τοῦ πανδομάτορος χρόνου, Ἀδήμητρα ἀντὶ Δήμητρα, Ἀριστορία ἀντὶ Ἱερὰ Ἱστορία, ἢ κατὰ τὴν Γραμματικὴν τοῦ Χριστοδοῦλου, τὸ α σημαίνει ἐνίοτε καὶ ἰσότητα ἢ ὁμοιότητα, οἶον, ἀγκινάρα (= γκινάρα), ἀπήγανον (= πήγανον), ἀπάρθενος (= παρθένος), ὡς «τρι' ἀπάρθενα κοράσια, σὰν τοῦ μάϊ τὰ κεράσια» (δημῶδες ἄσμα).

μὴν ἀπένειμον ταύτην καὶ ἱερὸν ἀνήγειρον ὡς ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ νῦν διασωζόμενον ἀπὸ Δήμητρος ἤδη ὄνομα τοῦ δενδρολόφου Δήμητρα. Τούτοις προσεπιμαρτυροῦν καὶ πολλοὶ γέροντες ἐγχώριοι, λόγον ποιούμενοι περὶ τῆς Δροβιάνης μετὰ προθυμίας ὁμιλοῦσι περὶ μιᾶς ἐκάστου θέσεως, ἔχοντες τὰς ἱστορίας καὶ τοὺς μύθους ὡς παρακαταθήκην τῶν προγόνων των ἀπὸ πολλὰς γενεᾶς μεταδοθέντας εἰς αὐτοὺς ἐκ πατρὸς ἢ μητρός, ὡς διὰ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος λόφον διηγοῦνται ὅτι εἶνε χειροποίητος καὶ ὄχι κατὰ φυσικὴν ἰδιότητα, διότι παλαιοὶ τινες ἔλληνες (διηγοῦνται) ἔχοντες σῶμα μέγα, ἐπίσης καὶ χεῖρας καὶ πόδας, συνεπισωρεύσαντες πολλὴν γῆν ᾠκοδόμησαν τὸν λόφον τοῦτον εἰς διάστημα ἐτῶν τινῶν¹, καὶ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ (διηγοῦνται) ἔφερον οἱ ἀνωτέρω μεγαλόσωμοι ἄνδρες μίαν γυναῖκα γραίαν, καὶ ὡσὰν ἤκουσεν ὁ τόπος ὅτι ἔρχεται ἔτρεξαν ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ λίθοι (ἐταράχθησαν) πρὸς προὔπαντησιν αὐτῆς, τὴν ὁποίαν μετὰ παρατάξεως μεγάλης ἀπεδέχθησαν (κατ' ἄλλους) ἀφοῦ ἐτελείωσεν ἡ κατασκευὴ τοῦ λόφου ἀνέβασαν ἐπάνω μίαν βασίλισσαν ἀρματομένην ὡσὰν νύμφην ἢ ὁποία ἐτιμᾶτο παρὰ πάντων ὡς θεὰ ἢ ὡς βασίλισσα, καθήσασα αὕτη ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου (διηγοῦνται) ὡς προστάτρια καὶ ἀρωγὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ λαοῦ, ὅστις διὰ τὸ πολὺ πρὸς αὐτὴν σέβας, ἐχάρισε πολλὰ πλούτη πρὸς αὐτήν, ἢ ὁποία ἐφόρει ἀργυρᾶ ἱμάτια, κρατοῦσα εἰς τὰς χεῖράς της πάντοτε νομίσματα ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ καὶ περικυκλοῦτο ἀπὸ ὠραιοτάτας νύμφας, αἵτινες δὲν εἶχον ἄλλην φροντίδα εἰμὴ νὰ τραγωδῶσι καὶ νὰ χορεύωσι² μετὰ μεγάλης χάριτος καὶ ἡδονῆς καὶ νὰ ὑμνῶσι

1. Πέραν τοῦ λόφου τούτου εἶνε θέσις «Σιόβολος» καλουμένη· ἐνταῦθα διηγοῦνται ὅτι ἦν πηγὴ τις, ἐξ ἧς ἤρδευον χωράφιά τινα, ἐνθα καὶ «ποτιστικὰ» καλεῖται θέσις τις ἐνταῦθα.

2. Περὶ τούτου σώζεται καὶ τραγωδεῖται εἰσέτι ἐν Δροβιάνῃ τὸ ἐπόμενον ᾄσμα.

τά προτερήματα τῶν θεῶν ἢ ἡρώων συνάδουσαι μετὰ ἀρμονικῶν καὶ ἡδυτάτων φωνῶν ἐχόρευον ἐπὶ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λόφου, ἔχουσαι ἀρχηγὸν τὴν πρὸ ὀλίγου ἀναφερομένην γραῖαν ἢ νύμφην, ἣτις εἰς τὸ μέσον ἵσταμένη ἐκράτει κρεμάθρα ἐκ νομισμάτων¹. Ποία λοιπὸν βασίλισσα, κατὰ τὸν ἐγγχώριον ἰδιωτισμὸν ἦν τῶν ἀρχαίων ἐνταῦθα καὶ πόθεν τὴν ἔφερον, καὶ διατί καὶ πῶς ὀνομάζετο; ἐστὶν ἐκ τῶν ἀγνοουμένων. Πῶς ἐσχηματίσθη ὁ λόφος οὗτος ἐμάθομεν ἤδη ἐν τοῖς προηγουμένοις παρὰ τῶν ἐγγχωρίων γερόντων, καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν παρέχει ἡμῖν τὴν ἀφορμὴν τῆς ὑποστηρίξεως ὅτι πράγματι ἐκ τῆς Δήμητρος ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην.

Καὶ ἐπειδὴ ἐξετίμων αὐτὴν πολὺ ἐπέτρεψαν οἱ ἀρχαῖοι νὰ μὴ ἤθελεν εἰσέλθῃ ἀσεβῆς τις κατ' οὐδένα τρόπον νὰ πατή τὸ περὶ τὸν βωμὸν ἱερὸν τῆς Δήμητρος ἔδαφος, ὅπερ περιεφράσσεται διὰ τινος φραγμοῦ ἢ τοίχους, οὗτινος λείψανον διασώζεται εἰσέτι ἢ παρὰ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ ὀνομασία τῆς θέσεως, ἣτις ἐπικαλεῖται «Περβόλια» = περίβολος, φραγμὸς ἢ τοῖχος, δι' οὗ ἐκλείετο τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ἱερὸν, περὶ οὗ ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας καὶ ἰδίως τὸ τοῦ λόφου περιβόητον ὄνομα εἰδωλολατρίας μνημεῖον τοῦ τόπου, ὅπερ μετὰ τῶν ἄλλων μαρτυριῶν πείθει ἡμᾶς νὰ ὑποστηρίξωμεν ἐνταῦθα τὸν τῆς Δήμητρος βωμὸν, διότι καὶ φρούριον ὑπῆρξεν ἀπέναντι καὶ ἄλλα πολλὰ μαρτύρια περὶ ὧν κατωτέρω ἐροῦμεν.

Ἐνταῦθα φαίνονται ἵχνη τινὰ εἰσέτι ὡς τεκμήρια τῆς πάλαι ἐποχῆς ἐνθεν κακεῖθεν διεσπαρμένα ἐπὶ τοὺς πρόποδας, καθ' οὓς ἀναβαίνομεν ἐπὶ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λόφου, ὅστις

«Ἐδῶ εἶνε ἀγίοτοπος, ἐδῶ εἶνε ἀγιοδενδράκια,
 »ποῦ χόρευαν ἀρχόντισσαις, κι' ἀγιοβασιλοπούλαις,
 »ποῦ χόρευαν νυμφάδες σὰν ἥλιος σὰν φεγγάρι».

1. Αἱ νύμφαι συνηθίζουσι νὰ στέκωνται εἰς τὸ μέσον τοῦ χοροῦ, ἐνίοτε καὶ εἰς τὴν κορυφὴν.

ἐκλήθη οὕτως ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ λαμπροῦ ἄλλοτε ἱεροῦ τῆς Δήμητρος, οὕτινος τὴν ἔγερσιν καὶ ἐρήμωσιν ἀγνοοῦμεν πότε ἐγένετο· πόθεν προῆλθεν ἢ καταστροφή τοῦ ἱεροῦ τούτου δὲν ἔχομεν ὅπως οὖν εἰδήσεις ἀκριβεῖς, ἐκ φυσικῆς τινος αἰτίας, οἶον, σεισμοῦ, πλημμύρας, πυρκαϊᾶς τινος καὶ τῶν ὁμοίων; Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατὶ οἱ κάτοικοι τὸ πάλαι δὲν ἐπεχείρησαν τὴν ἀνοικοδόμησιν ἢ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ καταπεσόντος ἢ παθόντος ἐκ φυσικῶν ἢ τυχαίων (συμβεβηκόντων) τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος τῆς τοσοῦτον ἀπ' αὐτῶν σεβομένης. Παραδεκτὸν μᾶλλον φαίνεται εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ τοιοῦτου, ὅτι διὰ τὴν χαλάρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ πρὸς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν ζήλου δὲν ἀπεφάσισαν οἱ κάτοικοι τὸ τοιοῦτον ὡς ἐπαυξανομένου καὶ διαπλατυνομένου ὁσπέραι εἰς εὐρυτέρους περιόδους τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὅλους τοὺς ὄρους τῆς κοινωνίας· ὥστε διὰ τὸν λόγον τούτον ἐγκατελείφθη τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο ἱερόν καὶ κατὰ συνέπειαν λογικὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκευάματος ἐπὶ Κων/νου τοῦ μεγάλου, ὅποταν οἱ κατὰ τόπους βωμοὶ μετεβλήθησαν εἰς ναοὺς καὶ ἔπαυσαν ἔκτοτε τὰ τῶν βωμῶν ὀνόματα καὶ δὲν σώζονται σήμερον πλὴν ὀλίγων καὶ αὐτῶν ὁμοῦ διεφθαρμένων ἕνεκα τῶν διαφόρων ἐνταῦθα ἐλθόντων ἔθνων.

Ὁ λόφος οὗτος εἶνε κατάφυτος ἀπὸ τοὺς πρόποδας μέχρι τῶν κορυφῶν αὐτοῦ ὑπὸ ἀμπελῶνας καὶ ποικίλα δένδρα· ἀλλὰ τοπικὴ τις παράδοσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων ὅτι τὸ πάλαι ἡ κορυφή αὐτοῦ ἐκαλύπτετο ἀπὸ τινὰ φυτὰ «κέδρα» λεγόμενα, παρ' ὧν ἔκειτο τὸ τῆς Δήμητρος ἱερόν, ἐνθα ἐτελοῦντο χοροὶ, πομπαὶ μεγαλοπρεπεῖς καὶ περὶ αὐτοὺς ἐψάλλοντο ὕμνοι καὶ ἐγένετο σύσκεψις περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων καὶ ἰδίως περὶ τῶν ἱερῶν.

Δὲν κωλυόμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἡ τοπικὴ αὕτη παράδοσις ἦν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω εἶνε ἀληθῆς καὶ σαφειστάτη, διό-

τι καὶ νῦν ἐπὶ τῆς κορυφῆς διασώζονται ὀλίγαι παλαιαὶ τῶν κέδρων ρίζαι, περὶ ὧν πιστεύεται ὅτι ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἱεροῦ, ὡς καὶ παρὰ τὰς ὑπωρείας αὐτοῦ, ἐξ ὧν καταβαίνομεν πρὸς τὴν δημόσιον ὁδὸν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὡς ὑπάρξασά ποτε κατὰ τὴν θέσιν ταύτην πηγὴ ὕδατος, διότι ἐκτὸς τῶν τοπικῶν παραδόσεων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς φύσει θέσεως, ἣτις δακρῦει εἰσέτι καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου. Ἡ παῦσις τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πηγῆς προῆλθεν ἐκ φυσικοῦ τινος αἰτίου, διότι πρὸς βορρᾶν αὐτῆς εἶνε ἕτερός τις λοφίσκος «Μεγαληράχη» καλούμενος¹, περὶ οὗ λέγουσιν ὅτι ἐπὶ δεινοῦ σεισμοῦ ἀπεκόπη τοῦ εἰρημένου λόφου «Δήμητρα» ἀνατινάξας αὐτὸν φρικαλέως ἐκ βάθρων ἀπεχώρησεν αὐτὸν τοῦ ἄλλου λόφου, καὶ διὰ τὸν φυσικὸν αὐτὸν λόγον ἐπήνεγκεν τὴν παῦσιν τῆς παρὰ τὰς ὑπωρείας σχεδὸν ἐνεργείας τῆς πηγῆς λαβούσης ἄλλην σειρᾶν². Ἡ παράδοσις αὕτη φαίνεται ὅπως δῆποτε πιθανή, διότι σώζεται καὶ σήμερον τὸ τὸν χωρισμὸν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος λόφων ὑπεμφαῖνον μέγα σχεδὸν καὶ ἐπίμηκες χάσμα, ὅπερ λέγεται «Δολοβὸν» ἔχον πλάτος μικρὸν καὶ ἀπὸ αἰῶνας ἐπικεχωματωμένον, ὥστε ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσιν νῦν διάφορα δένδρα, ἔχοντα διάφορα ὀνόματα. Ὁ φοβερὸς οὗτος σεισμός, περὶ οὗ εἰρήκαμεν ἐπῆλθεν μετὰ κεραυνῶν, ἐξ οὗ καὶ οἱ λόφοι καὶ τὰ ὄρη ἀπεκόπησαν καὶ τὰ δένδρα ἐσχίζοντο.

1. Παρὰ τὰς ὑπωρείας τούτου καὶ ἀριστερόθεν τοῦ χειμάρρου «Γρανιτάρου» καὶ κάτωθεν τῆς θέσεως Λουψᾶ ὑπάρχουσιν ἐρείπια ναοῦ τινος τιμωμένου «Ἁγία Βαρβάρα».

2. Σώζεται μυθολογικὴ παράδοσις ὅπως καὶ ἄλλαι τοιαῦται, ὅτι ἐνταῦθα ἦν ποτε μύλος καὶ διὰ τι ἀθέμιτον τοῦ μυλωθροῦ σφάλμα, ὅπερ ἐπροξένησεν εἰς τὴν θυγατέρα του, ἐξηράνθη ὁ μύλος καὶ ἐβυθίσθη, καὶ τὸ ὕδωρ ἀπετέλεσεν ἄλλην πηγὴν, ὅπου ὑπάρχουσι σήμερον μύλοι· διὸ καὶ ὅταν διηγούνται τὸ παραμῦθι τοῦ μυλωνᾶ τὸν ἀναθεματίζουσιν ὅσοι τὸ ἀκούνε καὶ τὸν λέγουσιν σκύλε μυλωνᾶ, τί ἔχεις κάμει καὶ ἄφηκες τὸν τόπον δίχως νερὸ καὶ δίχως μύλον.

Διατι ὁ λοφίσκος οὗτος ὀνομάζεται «μεγάλη – ράχη»; ἐνῶ ἔπρεπε ἀναλόγως τῆς θέσεώς του καὶ ἀπέναντι τοῦ ἄλλου νὰ ὀνομάζετο «μικρὰ – ράχη»· ἐκ τίνος αἰτίου παρεκινήθησαν οἱ κάτοικοι νὰ παραδεχθῶσι τὴν ὀνομασίαν ταύτην καὶ νὰ συντηρήσωσιν αὐτὴν ἕως σήμερον; παρ' οὐδενὸς ἄλλου εἰμὴ ὅτι ἡ ὑψηλοτέρα κορυφή τοῦ λόφου «Δήμητρα» ἐν ἧ ἔκειτο τὸ ἱερόν ἐλέγετο φυσικῶ τῷ λόγῳ «μεγάλη – ράχη», ἥτις ἐπὶ δεινοῦ σεισμοῦ, ὡς εἴρηται, ἀπεχωρίσθη, διὰ τὸν αὐτὸν φυσικὸν λόγον, σύμπασα ἡ κορυφή αὕτη μετὰ τοὺς πρόποδας, καὶ πραγματικῶς διότι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπαντῶμεν βράχους ἠλιβάτους, ἐφ' οὓς ἀγρίως ἀντανακλωμένη ἡ λαλιὰ τῶν συνδιαλεγομένων ἀποτελεῖ ἠχώ, ἀνακαλοῦσαν εὐθὺς εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰ φρικαλέα ἀποτελέσματα τῶν πλημμυρῶν καὶ σεισμῶν, τὰ ὅποια ἀνέκαθεν ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς ὀλεθριώτατα, εἰς συντρίμματα φύρδην μίγδην κατακείμενα καταντῶντες τὰ διάφορα αὐτῆς στρώματα, ὥστε ὅταν συνέβαινε βροχή, βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ μετὰ δεινοῦ σεισμοῦ ἐκυλίωντο ὑπερμεγέθεις βράχοι ὡς καὶ ἐνταῦθα συνέβη κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ λόφου. Τούτου ἕνεκα καὶ οἱ κάτοικοι παραδέχθησαν τὴν ὀνομασίαν ταύτην· δικαίως τοῦτο, διότι ἡ κορυφή ἡ λεγομένη οὕτως, ἀπεκόπη ἐκ βάθρων, ὡς εἴρηται, καὶ ἐκυλίσθη πρὸς τὰ κάτω, ὥστε ἐπήνεγκεν οὐ μόνον τὴν παῦσιν τῆς τοῦ ὕδατος πηγῆς ἀλλὰ καὶ χάσμα ἐπίμηκες ἐσχισμάτισεν, ὅπερ ὑπεμφαίνει, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰδομένῳ, τὸν τῶν λόφων χωρισμὸν καὶ ἐπικαλεῖται «Δολοβὸν ἢ Δολβὸν καὶ Δόλβαι», ὄνομα ὅπερ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τῶν τῆς εἰδωλολατρίας χρόνων, ἐννοεῖ θύματα καὶ μικρὰ πλακούντια, τὰ ὅποια εἶχον κυλισθῆ ἑξαιτίας τοῦ δεινοῦ σεισμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου οὐ μόνον τὰ τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομήματα ἠδαφίσθησαν, ἀλλ' ὁμοῦ μὲ αὐτὰ καὶ ὁ λόφος αὐτῶν ἐκ βάθρων ἀπεχωρίσθη, ὅστις πρότερον ἦτον συνεχῆς μὲ τὸν Δήμητρα λόφον, καὶ ἔπειτα ἀπὸ αὐτοῦ ἀπὸ αὐτοῦ, ὥστε

ἴχνη τούτου δὲν φαίνονται εἰ μὴ ὀνόματά τινα εἰδωλολατρείας ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀπαντῶνται, ἅπερ θέλομεν ἐξετάσειν ἐνταῦθα ἐν ἐκτάσει καὶ ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ.

Ἐκτὸς τούτων, ὧν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν, ἀνεκαλύψαμεν καὶ ἑτέραν ἐντὸς τοῦ λόφου (Δήμητρα) θέσιν «Πουλῶ» καλουμένην, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, ἐξ ἧς καταβαίνομεν πρὸς τὰ ἐρείπια «Ἅγιος Βασίλειος» καλούμενα, ἐγγὺς τῆς πρὸς τὴν Δρόβιανην φερούσης ὁδοῦ. Ἡ λέξις αὕτη «Πουλῶ», καὶ συγκοπὴ τοῦ Π οὐλώ, καὶ Ἰουλῶ, παρὰ τὸ οὐλος καὶ Ἰουλος¹, σημαίνει δέσμην σταχύων, χερόβολον (δεμάτι), ὕμνος εἰς τὴν Δήμητραν, ἢ δένουσα δεμάτια ἀσταχύων ἢτοι κριθαὶ χοντροαλεσμένοι ἢ κριθὰς κοπανισμένας (ὡς ἐσυνείθιζον τότε νὰ κάμνουν εἰς τὰς θυσίας) ὡς ἔφερον, ἀφοῦ ἐλούοντο καὶ ἐνεδύοντο καθαρὰ φορέματα, μέσα εἰς κάμιστρον ἢ κάλαθον, με τὰς ὁποίας ἐπασπάλιζον τὴν κεφαλὴν τοῦ θύματος² προσευχόμενοι με μεγάλην καὶ θρηνώδη φωνὴν, ἤκουε τὰς προσευχὰς τῶν ἢ Δήμητρα· ὁ κρίθινος καρ-

1. Ἡμίσειαν ὥρ. σχεδὸν μακρὰν ὑπάρχει θέσις τις «Ἄλωνάκι» (Ἄλωας ἐπίθετον Δήμητρος).

1. Καὶ σήμερον εἰσέτι σώζεται, τὴν πρωτοχρονιανὴν (πρώτη Ἰανουαρ.) νύμφαι καὶ κοράσια, θέτουσαι εἰς καλάθιον ἢ ἄλλο τι ἀγγεῖον φαγητὰ διάφορα καὶ ἰδίως ἐκ τῆς βασιλόπηττας, καὶ οἶνον μετ' αὐτῶν καθαρὸν μεταβαίνουνσιν εἰς ἀγρούς, δάση καὶ ἀμπέλια, εἰς τὰ ὁποῖα εἰσερχόμεναι μετὰ πολλῆς ἐπιδεξιότητος κόπτουσι κορυφὰς τινὰς ἐκ τῶν κλημάτων καὶ θέτουσιν ἐκ τῶν φαγητῶν καὶ χύνουσιν ἐκ τοῦ οἴνου λέγουσαι μετὰ σεβασμοῦ εἰς μὲν τὴν ἀμπελον νὰ κάμνη σταφύλια, εἰς δὲ τὸν ἀγρὸν νὰ κάμνη σιτάρι ἢ κριθάρι πολὺ· τοῦτο δὲ «φίλευμα» καλοῦσι, καὶ νὰ πᾶμε νὰ φιλεύσωμεν τὰ ἀμπέλια λέγουσι· τραγωδοῦσι δὲ καὶ τὸ «Ἄμπέλι μου πλατύφυλλο». Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὅστις ἤθελεν εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φίλου του πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ νέου ἔτους, ἐλάμβανε μαζί του ξυλάκια, τὰ ὁποῖα ἅμα ἐκάθητο τὰ ἔρριπτεν εἰς τὴν φωτίαν, καὶ δίδοντες εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τὸ καλαμίδιον (ξύλον μὲ τὸ ὁποῖον ἀνοίγουν τὰ πέτουρα τῆς πῆττας) διὰ τοῦ ὁποίου ἀνακατώνων τοὺς ἀνθρακας καὶ στάκτην ἔλεγεν· «προύσια ἴγεια, γρόσια καὶ παιδιὰ κτλ.» Ἰπῆρξε δὲ συνήθεια τὸν παλαιὸν

πὸς ἣν ἀρχαιότατος ἐπροσφέρετο εἰς τὰς θυσίας, διὰ τοῦτο καὶ ἐπωνύμια διάφορα εἶχε καὶ ἰδίως κατὰ τόπους, ἐπίσης καὶ οἱ ἱερεῖς ἦσαν διάφοροι, καὶ εἰς διαφόρους τάξεις διηρημένοι, ἔχοντες διάφορα ἐπιτηδεύματα ἰδιάζοντα ἕκαστον, ὥστε μᾶς φαίνεται ὅτι δὲν ἀπομακρυνόμεθα τῆς ἀληθείας ὀρθῶς ἠρμηνεύσαμεν, ἀνωτέρω, τὴν λέξιν «Πουλῶ» καὶ συγκοπή τοῦ Π οὐλώ. Ἄλλως τε δὲ οἱ σοφώτεροι κρινόντων.

Τὴν θεὰν ταύτην ἐζωγράφουν οἱ ἀρχαῖοι μεγαλοπρεπῆ γυναῖκα καὶ κατ' εὐφημισμὸν σεμνὴ λατρευομένη μετὰ ζήλου πολλοῦ, ἔχουσα ὄψιν σοβαράν, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον ἐξ ἀσταχύων καὶ διάφορα ἐπίθετα κατὰ τὰς διαφόρους ἰδιότητας καὶ τοὺς διαφόρους τόπους ἐν οἷς ἐλατρεύετο¹.

Πρὸς τούτοις εὐρίσκομεν ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐκείνοις χρόνοις ἡ θεὰ αὕτη ἐλατρεύετο ὡς μήτηρ τῶν γεννημάτων ἢ ὡς θεὰ τῶν καρπῶν, διότι αὕτη ἦτον αἰτία τῆς καρποφορίας τῆς γῆς, καὶ πανταίους καρποὺς ἔφερον οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸν βωμὸν αὐτῆς, κοινῶς καὶ ἰδίως δείκνοντες μὲ αὐτοὺς τὴν εὐλάβειαν καὶ τὴν σέβας.

Ὁ φέρων τὸ ὄνομα τοῦτο δενδρόφυτος λόφος δύναται νὰ ὀρισθῆ ἱερὸν Δημητρος ἄνευ ἀμφιβολίας, διότι πλὴν τῶν ἄλλων σημείων, φαίνεται ἐκ τῆς φύσει θέσεως ἐπιτήδειος ὅτι ἐν αὐτῷ ἦν ἱερὸν θεότητός τινος ἢ τῆς Δήμητρος, ἧς οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πρόγονοι, διὰ τὸ πολὺ πρὸς αὐτὴν σέβας, ἀφιέρωσαν ταύτην τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος λόφον, ὅστις φυσικῶς τῷ λόγῳ παρίσταται ὡς καταστόλιστος νύμφη πρὸς τὸ ΒΔ. τῆς εὐάνδρου ταύτης κωμοπόλεως, ἣτις τὸ πάλαι ἔκειτο πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτῆς μέρος, καθ' ὃ καὶ λείψανα ἐλληνικοῦ φρου-

καιρὸν νὰ πηγαίνωσιν εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ ἀμπέλους καὶ ἐκ τῶν τοῦ γάμου φαγητῶν.

1. Ἴδε Ἑλλην. Μυθολ.

ρίου σώζονται ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως «Καστρι» καλουμένης (περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἀκολουθῶς).

Ἄλλὰ κατὰ τὸν ἐγγώριον ἰδιωτισμὸν ὁ λόφος οὗτος (Δήμητρα) ἐχρησίμευσε πολὺ μετὰ τῶν διαφόρων αὐτοῦ διακλαδισμῶν, ἐν τῷ καιρῷ τῶν κακώσεων τοῦ ἔθνους ὡς ὀρμητήριον, διότι τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ ἐκ τῶν βράχων καὶ λόφων ἐκύλιον ὀγκώδεις λίθους, ἕκαστος βράχος ἐχρησίμευεν ὡς φρούριον, καὶ ἕκαστον σπήλαιον ὡς οἶκος· τέλος πάντων ἐβοήθησαν μεγάλως τοὺς ἀρχαίους, διότι ἐκέρδιζον ἐνδόξους νίκας. Ἄπ' ἐδῶ (διηγοῦνται) ἐπολέμουν τὴν ἀκρόπολιν «Καστρι» ἐκτοξεύοντες βέλη κατὰ τῆς ἐν τοῖς ἀπέναντι τείχεσιν ἀκροπόλεως, ὡς καὶ διὰ τῶν μηχανῶν πέτραι πολλαὶ καὶ βαρεῖαι ἐκσφενδονίζοντες, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι τὰ αὐτὰ ποιῶντες εὐκολώτερον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των καὶ ἐπιτυχέστερον ἀντεπέριπτον πέτρας καὶ βέλη κατὰ τῶν πολιορκητῶν, ἐξ ὧν πολλοὺς ἐπλήγωνον καὶ ἐφόνευον.

Ὁ τοιοῦτος δὲ ἀγὼν διήρκησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη καθ' ἃ οὔτε τὸ ἐν μέρος οὔτε τὸ ἄλλο ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ, τέλος πάντων ἠναγκάσθησαν ἵνα καταβῶσι εἰς τὴν θέσιν «Λουψᾶ» καλουμένην, καθ' ἣν καὶ ἐγένετο τρομερὰ μάχη.

Περὶ τὴν θέσιν ταύτην ἵκανὰ ἀπαντᾷ τις ἐρείπια καὶ θερμὰ ἐπιχέει δάκρυα ἀναλογιζόμενος ὅτι τοσάκις τοσαῦτα ἐγένοντο τὰ σφαγεῖα λαῶν πεισματωδῶς μαχομένων.

Ἡ θέσις αὕτη «Λουψᾶς» ἐπικαλεῖται (παρ' ἧ καὶ μάχη τις ποτ' ἐγένετο κατὰ τινὰς παραδόσεις) σχηματίζεται ὡς μικρά τις πεδιάς μετὰ τῶν δύο τούτων λόφων (τόπος ἀμπέλων καὶ δένδρων), καθ' ἣν ἀνεκαλύψαμεν ἐρείπια οἰκιῶν καὶ ἄλλων σημείων, ἀλλ' ἐξηφανισμένων ἤδη ἔνεκεν τῶν γεωργούντων, οἵτινες, ἀνευρίσκουσι συχνάκις, οὐ μόνον ἐνταῦθα ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις μέρεσι νομίσματα διάφορα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔστιν ἔνθεν μὲν κεχαραγμένη ἡ ἐπιγραφή «Ἀπειρω-

τὰν καὶ Ἑπειρωτὰν ἀντὶ Ἑπειρωτῶν» γράμμασιν ἑλληνικοῖς ἔνθεν δὲ αἱ προτομαὶ τῶν βασιλέων ἢ ἡγεμόνων. Καθ' ὄλην τὴν τοῦ «Λουψᾶ» περιφέρειαν φαίνονται ἴχνη οἰκοδομῶν καὶ τάφων ἀλλὰ καὶ θέσις τις «κεραμιδιῶ» καλουμένη, ἐξ ἧς εἰκάζεται ὅτι ὑπῆρχεν ἔνταῦθα κεραμοποιεῖον, διότι ἕως σήμερον σώζονται τεθραυσμέναι κεραμίδαι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διεσπαρμέναι. Ἐπίσης σώζονται καὶ ξηρὰ φρέατα¹, ἐξ ὧν ἤρουντο πρὸς πόσιν χρήσιμον ὕδωρ: Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν εἰς μύλους καὶ Κρόγκους ἄγουσαν ἐπὶ τὰ πρόσσω ἐν τοῖς δεξιοῖς τῆς ὁδοῦ ἦν ποτε οἰκοδόμημα ναοῦ τινος ἐπὶ ὀνόματι τοῦ «Ἀποστόλου Λουκᾶ», οὗτινος τὰ θεμέλια πρῶτοι ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεκαλύψαμεν, καταφαίνονται γὰρ ἐξέχοντα τοῦ ἐδάφους σχεδὸν μιᾶς σπιθαμῆς εἰς τινὰ μέρη· παρὰ τῷ ναῷ τούτῳ ἐκκλησιάζοντο, τὸ πάλαι οἱ τῆς συνοικίας «Λουψᾶ» κάτοικοι². Τὸ ὄνομα «Λουψᾶ» ἀναμιμνήσκειται μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων διὰ πολλῆς φρίκης, παρέχει ἡμῖν ἐνδείξεις ὅτι εἶνε ἐκ Λουψᾶ τινος στρατηγοῦ ἢ ἡγεμόνος κατοικοῦντος ἔνταῦθα, ὅστις ἦν ἀνὴρ ἰκανῆς ἀξίας καὶ λίαν ἀφοσιωμένος εἰς τὰ πολεμικά· διάδοχος τούτου διορίσθη ὁ Μουριάνος, ὅστις κατήγετο ἐκ τῆς γενεᾶς τοῦ Λουψᾶ· ἀντίπεραν ἐγγὺς τῆς Πάλλουριδος σώζεται θέσις «Μουριάνου» καλουμένη. Ἐκ αὐτῆς τῆς ὁδοῦ (Λουψᾶ) πλέον ἐπὶ τὰ πρόσσω κατὰ τὴν θέσιν «Στέρναι» προχωροῦντες εὐρίσκομεν τὴν ἐκ διαφορῶν πλημμυρῶν χαλαρωθεῖσαν τραχεῖαν ὁδόν, δι' ἧς κατερχόμεθα εἰς τοὺς μύλους ἢ εἰς τὸν «Βαθύλακκον» ὀπισθεν τῆς ἀκροπόλεως «Καστρί» περὶ ἧς κάμνομεν λόγον ἔνταῦθα.

1. Ὑπάρχει ἔνταῦθα θέσις τις καλουμένη «Στέρναι» ἧτοι φρεατῖαι ἔχουσαι ἐκ διαλυμάτων φρέατα.

2. Πλησίον ὑπάρχει μέρος τι πλήρες δένδρων ἐχόντων ἐν τῷ μέσῳ τερπνὴν τινὰ τοῦ δάσους ἐκκλησίαν τιμωμένην Ἁγία Παρασκευή.

Β'

Ἡ Δρόβιανη ἀνέκαθεν δὲν εὐρίσκετο εἰς ἣν θέσιν εὐρίσκεται σήμερον, ἀλλ' ἔκειτο πρὸς τὸ Δ. τῆς σημερινῆς εἰς θέσιν λεγομένην «Συνεστιαῖς» ἐπὶ τὴν Ν. πλευρὰν ἢ πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως «Καστρι» ἐφ' ἧς ὑπάρχουσιν εἰρηπια ἀρχαίου ἑλληνικοῦ φρουρίου καὶ ὀχυρώματα ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς κατασκευασμένα, καὶ μέγα μέρος ἐκ τῶν συντριμμάτων τῶν ἀρχαίων τειχῶν, ὧν τὰ λείψανα ἐν τούτοις φαίνονται καθάρᾳ, ἵνα σχηματίσῃ τις ἰδέαν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν διευθύνσεως. Καὶ τὸ μὲν φρούριον κείμενον εἰς τὸ ὕψιστον τοῦ λόφου «Καστρι» συνίσταται ἐκ λίθων μεγάλων ἄνευ ἀσβέστου καὶ τέχνης ἀνήκον εἰς ἀρχαίαν ἐποχὴν.

Τὰ τεῖχη αὐτοῦ ἔχουσιν 8-9 ποδῶν πάχος συνιστάμενα ὡς συνήθως ἐξ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ διαμέσου τειχίσματος πληρωμένου διὰ λίθων μικρῶν. Τὸ φρούριον τοῦτο ἀπέχον τῆς σημερινῆς Δροβιάνης ἡμίσειαν σχεδὸν ὥραν, ἀποδεικνύεται σαφῶς ὅτι εἶνε κτίσμα ἀρχαῖον ὡς καὶ τὰ περίξ διασωζόμενα «Παληοκτίσματα» καλούμενα, ἅπερ ἐκτίσθησαν εἰς ἀρχαίαν ἐποχὴν. Ἀκριβῶς δὲ νὰ εἴπῃ τις πότε ἐκτίσθη, πότε καταστράφη, καὶ ὑπὸ τίνων δὲν δύναται ἀλλὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὸ ὄμμα αὐτοῦ καθορᾶ εἰρηπια καὶ βράχους ἡλιβάτους, ὧν τὰ ὀνόματα συντηροῦνται εἰσέτι καὶ μέχρι σήμερον ἀπέχουσι δ' ἀπαλλήλων περὶ τὸ 1/4 τῆς ὥρας, καὶ ἀπετέλουν κατὰ τὰς παραδόσεις μίαν Κοινότητα ὑπὸ τὴν

προστασίαν τοῦ ἐν τῷ φρουρίῳ ἡγεμόνος τῷ κειμένῳ, ὡς εἰρήκαμεν ἄνωτέρῳ, ἐπὶ ἀκροπόλεως. Αἱ οἰκοδομαὶ τῆς Κοινοῦτητος ταύτης ἐξετείνοντο ἀπὸ τὰς θέσεις «Χοττᾶ» καὶ «Ἄρμην» καλουμένας μέχρι τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς ἀκροπόλεως θέσεως «γκελεροῦσι»¹, ἔνθα ἀπαντῶνται ἴχνη ἀρχαία καὶ μέρος τι σώζονται ἐρείπια τειχῶν ὡς ἡ λεγομένη «Στέκα» / προμαχῶν / πρὸς τὴν βόρειον τῆς ἀκροπόλεως πλευράν, ἣτις καλεῖται «γκελαράκια» καθ' ἣν οὐ μόνον ἐρείπια ἀπαντῶμεν ἀλλὰ καὶ μέγα χάσμα σχηματίζεται κάτω ἔχον βαθεῖαν χαράδραν «Βαθύλακκος» καλούμενος.

Τοσαῦτα μόνον ἕως ἐδῶ ἀνεκαλύψαμεν τὰ ὁποῖα ὁ ἐγγύς λαὸς πιστεύει ὡς ἀληθῆ· ἂν δὲ καὶ ἄλλα ἀνακαλύψωμεν ἐν β'. ἐκδόσει δημοσιεύομεν. Ἄλλ' ἐγγὺς τοῦ Βαθυλάκκου καὶ δεξιόθεν τοῦ Ἄλμυροποτάμου ἢ καὶ Ἄρμυροποτάμου ἀπαντῶνται αἱ θέσεις «Ἄλμυρολίθι» καὶ «Μελησσιῶνα» πλησίον τοῦ κεφαλοβρύσου· ἀλλὰ καὶ ἄνωθεν τοῦ Ἄλμυροποτάμου εἰς θέσιν «Νικολίτσι» καλουμένην ἀνεκαλύψαμεν ἴχνη οἰκιῶν καὶ ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ ἐπικαλουμένου «Ἅγιος Νικόλαος», καὶ λέγεται ἕως σήμερον «στὸν ἀϊνικόλα στοῦ Νικολίτσι».

Ὁλόγυρα τῆς ἀκροπόλεως καὶ ὑπερθεν αὐτῆς ἀπαντῶνται θεμέλια πολλῶν οἰκιῶν, φρεάτων καὶ κλάσματα τινα ἐκ κεραμίδων μέχρι τοῦδε σωζομένων τῶν τειχωμάτων, πρὸς τοῦτοις δὲ φαίνονται καὶ νεωτέρων χρόνων ἐρείπια δεικνύοντα ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους κατῳκεῖτο τὸ μέρος τοῦτο. Ταῦτα ὡς καὶ τὰ περίξ αὐτῆς ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς, ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους νὰ παραδεχθῶμεν, ὡς εἰρήκαμεν, ὅτι ἦτο ἰσχυρά τις ἀκρόπολις ἔχουσα προχώματα καὶ περιφράγματα ἐπιτήδεια πρὸς γενναίαν ἄμυναν.

Πέραν δὲ τῆς ἀκροπόλεως νοτιοανατολικῶς ἀπαντῶμεν τὰς

1. Ἐνταῦθα διηγοῦνται ὅτι ἐκατοικοῦσαν μεγάλῳσωμοι ἄνδρες.

ἐξῆς θέσεις, «Ῥαδιά ἢ Ῥάδης καὶ Ῥιζοράδι», «Κατσιμάκι», «Παπασπύρου», «Σωροβήσσα», «Ἀγλί», «Τσουκαριά»¹ καὶ «Κουτσω – Κυράσσω». Ἡ τελευταία αὕτη θέσις ἀναβρύουσα ἕως σήμερον ὕδωρ, εἶνε κάτω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιον, ὅπου ἦν ποτε φρέαρ, ὅπερ ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως κατοικοῦντας· τὸ φρέαρ τοῦτο ὅπερ ἦν ἄλλοτε ἐνταῦθα εἶχε γείνει διὰ συνδρομῆς τινος πλουσίας γυναικὸς «Κυράσσω» ὀνομαζομένης (κατὰ τὰς παραδόσεις). Αἱ θέσεις αὗται ἔχουσιν ἐρείπια οἰκιῶν ἰδίως εἰς τὴν τοῦ «Παπασπύρου» λεγομένην θέσιν, ὡς καὶ πλησίον τῶν «Παληοκτισμάτων» εὐρίσκονται ἐκτὸς τῶν παληοοικιῶν, καὶ ξηροφρέατα, ἐξ ὧν ἀναγκάζεται τις νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πόλις, ἔχουσα οὐ μόνον φρούριον ἀλλὰ καὶ ἱερά, ὅτινα διεφύλαξαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἕως τῆς σήμερον. Ἄγνωστος ὑπάρχει ἡ ἐπιστημονικὴ χρονολογικὴ ἀκρίβεια τῆς ἐνταῦθα ἀποκατασταθείσης ἀποικίας, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρήκαμεν, ἄγνωστος ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἀκριβῶς ἐγένετο ἡ ἀποικία αὕτη. Ἀλλ' ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐρείπια ὡς καὶ τὴν θέσιν καθ' ἣν ταῦτα ὑπάρχουσι, θὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ θεμελίωσις αὐτῶν ἐγένετο εἰς βαθεῖαν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Πελασγοὶ διευθύνοντο χάριν ἀποικισμοῦ εἰς πολλὰ καὶ διάφορα μέρη· ὁ δ' ἀναγείρας αὐτὰ λαός, ἦν ὀρεινὸς καὶ φίλος τῆς εἰς δάση καὶ νάπας διατριβῆς. Δυνάμεθα ὅθεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αὐτὰ ταῦτα ἀνηγέρθησαν εἰς τὴν πανάρχαιον ἐκείνην ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐφίλουν τὸν ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ δάσεσι βίον καὶ τὴν εἰς κορυφὰς ἢ ὑπωρείας αὐτῶν ἀσφαλῆ κατοικίαν.

Κατὰ τὸν ἐγγώριον ιδιωτισμόν, ἐδῶ ἦτον κάστρον τὸν

1. Ἡ ὀνομασία αὕτη διασώζεται εἰσέτι ἐν τινι δημοτικῷ ἄσματι, οὗ ἡ ἀρχή:

«Τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν ἡ βρύσες,
»τρέχ' ἡ Τσουκαριά νὰ 'δῆ τὴν νύμφη...»

παλαιὸν καιρὸν τῶν ἐλλήνων καὶ ἄνθρωποι μεγαλόσωμοι καὶ ἄγριοι δίχως ἤθη καὶ νόμους, οἵτινες εἰς πᾶσαν ἐργασίαν ἐμετεχειρίζοντο ἀντὶ τῆς δικέλης τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας· διὰ τῶν χειρῶν ἔσκαπτον τὴν γῆν καὶ τὰς ὄχθας καὶ ἔκανον (διηγοῦνται) τρύπας καὶ ἐπροφυλάττοντο ἀπὸ τοῦ ψύχους· διὰ τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν ἐκύλιον τοὺς λίθους καὶ τοὺς βράχους. Οὗτοι (διηγοῦνται οἱ ἐγχώριοι) φεύγοντες τὰς ταραχάς, τὰς διχονοίας καὶ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους τῆς πατρίδος των κατέφυγον ἐνταῦθα εἰς τὸ ἄλλοτε πολύδενδρον μέρος, ὅπερ ἦν ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον διευθυνόμενον ἀπὸ ἄγρια ζῶα, καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ὁδῶν καὶ τὸν φόβον τῶν θηρίων ἐδιάρησαν, ἐν ᾧ μάλιστα τοῦ θέρους τὸ βουνὸν εἰς τὸ ὅποιον ἐκάθησαν πρὸς μικρὰν ἄνεσιν τῆς ὁδοιπορίας των, καὶ ἰδόντες ὅτι τὸ βουνὸν εἶχε πολλὰς δρυεῖς τὸ ἄνωμασαν «Δρυογονοβούνιον» ὅπερ καὶ ἕως σήμερον οὕτως ὀνομάζεται, διότι πράγματι ὁ τόπος αὐτοῦ γεννᾷ βαλανδιαίς¹. Ἐκ τοῦ βουνοῦ τούτου (διηγοῦνται οἱ ἐγχώριοι) κατέβηκαν (ἀνοίγοντες τὸ πυκνὸν δάσος διὰ τῶν χειρῶν) διὰ τῆς θέσεως «Παληοκόπρι» καλουμένης, εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ἰδίου βουνοῦ (Δρυογονο-

1. Παρὰ τῷ βουνῷ τούτῳ ἐν τοῖς μεθορίοις καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς Δροβιάνης, ὑπῆρξε ἄλλοτε Μοναστήριον μέγα τῆς Ῥαχοβήσσης, ἐν ᾧ πολλοὶ τῶν μοναχῶν ἐμόναζον· πρὸς τιμὴν δὲ τούτου ἐτελεῖτο κατ' ἔτος πανηγυρίς. Σώζονται εἰσέτι τὰ ἐρείπια ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ὡς καὶ δεξαμενὴ (στέρνα) ἐξ ἧς ἤρουν τὸ πρὸς πόσιν χρήσιμον ὕδωρ. Πιθανὸν γοῦν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους εἴτε ἀκολούθως ὑπῆρξε τὸ εἰρημένον Μοναστήριον, ὅπερ μετέπειτα ἐν καιροῖς ἀνωμάλοις ἢ ἐν τῷ καιρῷ τῶν κατὰ τῶν πόλεων ἢ χωρίων γιγνομένων ἐπιδρομῶν κατεστράφη ὁ τὲ μὲν τῶν πολεμικῶν ὀρδῶν, ὁ τὲ δὲ τῶν τε βαρβαρωτέρων ἐθνῶν, οἱ ἡγούμενοι τοῦ εἰρημένου Μοναστηρίου προσέφευγον ὡς ὀρμητήριον εἰς τὰ κατοικήσιμα Μοναστήρια. Ἐκ τῶν ἐρειπίων ἐξήρχετο ἐνίοτε ὄφις τις, ὅστις ἐπροξένει ζημίας εἰς τὰς ἐκεῖσε ποιμένας. Τούτου ἕνεκα οἱ ποιμνόντες (λιάμπιδες) ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν, σκάψαντες τὰ χώματα καὶ τὰ παληολίθαρα εὔρον οὐ μόνον τὸν ὄφιν ἀλλὰ καὶ νομίσματά τινα, ἅπερ αὐτὸς ἐφύλαττε.

βουνίου), καθ' ἃς εὔρον τὴν ἄλμυρὰν πηγὴν πλησίον τῆς θέσεως «Λέρτου»¹, δι' ἧς οἱ ἐγγώριοι δοξάζουσιν ὅτι νὰ εὐγῆκεν ἐξ ἀποτόμου πέτρας, ὅταν οἱ καταβαίνοντες τὸ Δρυογονοβούνιον διψῶντες κατὰ πολλὰ ἀπὸ τὴν ζέστην, τὴν ὁποίαν ἐκτύπησαν μετὰ τὰ δόρη των ἀπὸ τοῦ ὁποίου κτυπήματος ἐξῆλθεν ἀντὶ γλυκύ, ἐκεῖνο τὸ ἄλμυρὸν ὕδωρ, ὅπερ εὐρίσκεται ἕως σήμερον ὀπισθεν τοῦ λόφου «Καστρί» καὶ κάτω ἀπὸ τὴν «Γούβαν»². Διατὶ ἐξῆλθεν ἄλμυρὸν ὕδωρ, καὶ ὄχι γλυκύ; ἐπειδὴ ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀποίκων δὲν ἦτον εὐχαριστημένος νὰ κατοικήσῃ τὸ μέρος τοῦτο μετέβαλε διὰ τινος πρὸς τοὺς θεοὺς προσευχῆς, ἀπὸ γλυκὺ ἄλμυρόν· ἀλλὰ δὲν ἦτον καὶ ἄχρηστον εἰμὴ χρηστόν, καὶ οὕτω ἐκ μὲν τῆς πηγῆς ταύτης ἤρουν τὸ πρὸς ἀλάτησιν τῶν φαγητῶν καὶ ψωμίου ὕδωρ, ἐκ δὲ τῶν φρεάτων καὶ δεξαμενῶν τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ.

Βεβαίως ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μέρος ἔπρεπε κατὰ πρῶτον νὰ εἰσβάλωσιν οἱ μεγαλόσωμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες (Πελασγοί), οἵτινες προχωροῦντες ἀσφαλῶς καὶ θαρραλέως, ἀνῆλθον διὰ τῆς Γούβας εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θέσιν, ἥτις κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἦν γῆ ἄγριος, πετρώδης καὶ γεμάτη ἀπὸ δένδρα καὶ θάμνους καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς ἀνάγκας μεγάλου τινὸς ἀριθμοῦ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι βιαζόμενοι νὰ ζητήσωσι τὰ πρὸς τροφήν ἀναγκαῖα ἔγειναν κυνηγοὶ εἰς τοὺς ὄρεινους καὶ δασώδεις τούτους τόπους νὰ προσπορίζωνται κυνήγιον, ὅπερ ἔτρωγον μὲ τὸ βάλανι, τὸ ὁποῖον ἔπιπτεν ἀπὸ τὰ δένδρα ὡς τὸ ἐν τῇ Ἐρήμῳ

1. Ὁ Λέρτιος ἦν ἀρχηγὸς τῆς ἀποικίας.

2. Γούβα λέγεται διὰ τὴν ἀντίχῃσιν, τὴν ἐν ταῖς στενωποῖς ἐκείνοις ἀρκετὰ ζωηρὰν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν νερῶν φωνῆν, οἵτινες παρατηρήσαντες τὸ φυσικὸν ἐκεῖσε ἀποτελούμενον τοῦτο συμβεβικὸν τῆς ἀντιχῆσεως ἀπέδωκαν τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τὴν φίλην ταύτην θέσιν, ἐν ἧ διατρίβει πλῆθος ἀγρίων περιστερῶν καὶ ἄλλων πτηνῶν.

μάννα· διότι τὸ τοιοῦτον ἀποκαθίσταται τοὺς ἄνδρας εὐρώστους μὲ σώματα ἑλαφρὰ καὶ εὐκίνητα ἐγίνοντο ὁ ἀξιολογότερος στρατός, ἐπιτήδειος εἰς πᾶν εἶδος γυμναστικῆς, ὅστις διερχόμενος εὐκολωτέρως τὴν ὄρεινὴν καὶ πετρώδην γῆν, τοὺς πλατεῖς ποταμοὺς καὶ δύσβατα ὄρη.

Ἡ θέσις εἰς ἣν κατώκησαν, οἱ τὸ Δρυογονοβούνιον διαβαίνοντες, μετ' ἀποικίας, ἐκλήθη «Δρυόβιος» ἐξ αὐτῶν τῶν δρυῖνων δένδρων, ἅτινα ἦσαν ἐκεῖ, ὅπου ἡ πόλις ᾤκίσθη· δικαίως τοῦτο ἐγένετο, καλλιεργοῦντες ἡσύχως τὸ εὐφορώτατον ἐκεῖνο δάσος, ἕζων εὐτυχῶς, διότι ἀφ' ἐνὸς μέρους ἐμετεχειρίζοντο πρὸς τροφήν τὰς βαλάνους τῆς δρυός, ὡς αὐτοὶ ἐξεῦρον, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἔχαιρον ἄκραν ὑγείαν, διὰ τὴν ἐν τοῖς δάσεσι διατριβὴν των κατὰ τὴν πανάρχαιον ἐκείνην ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐφίλουν τὸν ἐν τοῖς δάσεσι καὶ ὄρεσι βίον ὡς ὑγιέστατον. «οἱ γὰρ παλαιοί, φασί, πρὶν τὰς οἰκήσεις εὐρεθῆναι ἐν τοῖς κοιλώμασι τῶν δρυῶν καταδυόντες ὄκουν, καὶ σκέπη ταύταις ἐχρῶντο· καὶ κοινῶς ἐχώνοντο μέσα εἰς τὰ δένδρα ἢ εἰς τὰς κωφάλας τῶν δένδρων ἢ ὑποκάτω εἰς τὰ πυκνὰ δένδρα εἰς τὰ δάση καὶ εἰς τοὺς λόγγους ἐκρύπτοντο. (Κατὰ τὸν Εὐστάθ. ὁ τότε κατὰ τοὺς δενδριάζοντας καὶ βαλανηφαγοῦντας βίος). Κατὰ τὰ παλαιότατα οἱ ἄνθρωποι ἕζων εἰς διάφορα μέρη σποράδην, στερούμενοι παντὸς νόμου καὶ τῶν πρὸς τὸ εἶναι χρειωδῶν καὶ καταγινόμενοι εἰς θήραν πρὸς ἀνεύρεσιν τροφῆς, ἐμετεχειρίζοντο τὰ σπήλαια, τὰ κωφώματα τῶν δένδρων καὶ τὰ ὑπόγεια· εἶτα δὲ κατασκεύασαν καλύβας μὲ κλάδους· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ᾤκοδόμησαν ἀπλὰ οἰκοδομήματα. Τοιαῦτα δὲ ἀνάλογα οἰκοδομήματα εὐρίσκομεν καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν τῆς ἀκροπόλεως «Καστρί» ἰδίως κατὰ τὰς πρὸς Ν. αὐτῆς πρόποδας, οἵτινες ὀνομάζονται «Συνεστιαῖς» καὶ «Παληοκτίσματα» ἅπερ φαίνονται νὰ ἦναι κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα, ἐντεῦθεν δὲ καταδεικνύεται ὅτι αὕτη ἦτο ἡ πρώτη θέσις, εἰς ἣν ἀφίχθησαν, οἱ ἐκ τοῦ Δρυογονοβουνίου διαβαί-

νοντες μεγαλόσωμοι ἄνδρες (Πελασγοί), ἐξ ὧν ἔπειτα καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα μέρη μετηναύστευσαν καὶ ἐκ τούτων ἀλλαχόσε ὥστε οὐδὲν ἐμποδίζει ἡμᾶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην κατὰ πρῶτον κατώκησαν, οἱ τὸ Δρυογονοβούνιον, διαβαίνοντες καὶ τὴν ἀλμυρὰν πηγὴν εὐρόντες μεγαλόσωμοι ἄνδρες, οἵτινες ᾠκοδόμησαν πόλιν¹ καὶ βωμὸν καὶ ἀνήνεγκον ὀλοκαυτώματα, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρήκαμεν, ἔκτισαν πόλιν καὶ ἀφιερῶσαντες αὐτὴν εἰς τὴν θεὰν Ἑστίαν, ἣν ἔπειτα «Δρυόβιον» ἐκάλεσαν. Καὶ τῷ ὄντι τοῦτο εἶνε φυσικώτατον, διότι οἱ παλαιοὶ ἄνθρωποι εὐθὺς ἐξαρχῆς, ὅπου κατώκουν ἐκεῖ ἴδρυον καὶ ἱερά, ὕστερον δὲ περὶ τὸ ἱερὸν καὶ πόλεις ἀνήγειρον, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἤδη εἰς τινὰ μέρη. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν γένει περὶ τῆς «Δρυοβίου» πόλεως, ἐρχόμεθα δὲ νῦν εἰς τὸ ἐν αὐτῇ ἱερόν.

Ἐλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἱερὰν θέσιν ἣν ἀναφέραμεν ἀνωτέρω «Συνεστιαῖς» εἰς ἣν κατώκησαν τὸ πρῶτον ἢ ἐκ τοῦ μυθολογικοῦ φάσματος κατὰ τὸ πάλαι θρήσκευμα κληθεῖσα Ἑστία, καὶ μετὰ ταῦτα Συνεστία καὶ Συνεστιαῖς ἐκ τῆς θεᾶς Ἑστίας, ἥς οἱ ἄποικοι ἔκτισαν ναὸν εἰς τιμὴν τοῦ ὀνόματός της, ὅπου τὴν ἐλάτρευον ὡς προστάτρια τῆς πατρίδος ἢ τῆς νέας κατοικίας καὶ ἐσύστησαν καὶ ἑορτήν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ νέοι ὠρκίζοντο ἀγάπην καὶ πίστιν πρὸς τὴν πατρίδα. Ἡ θέσις αὕτη εἶνε ἡ πρώτη κοιτὶς τῆς πάλαι Δρυοβίου πόλεως καὶ ὁ ἐν αὐτῇ ἱερός τόπος, ἐνῶ ἦν ἱερὸν Ἑστίας εὐρισκόμενον δὲ παρά τινι ἐγγύς κειμένῳ ἔνδον σπηλαίου ἐπικαλουμένου ἤδη «Ἀγκῶνα» (γωνία), περὶ οὗ πλεῖστα ὅσα δηγοῦνται ἐκ τε τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Βυζαντινῶν χρόνων. Τὸ σπήλαιον τοῦτο, ὅπερ λέγεται «Ἀγκῶνα» εἶνε ἀνωθεν τῆς θέσεως «Συνεστιαῖς» πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ταύτης κείμενον, τὸ πάλαι ἐχρησίμευσε ναὸς Ἑστίας, ἐξ ἧς ὠνομάσθη καὶ τὸ μέρος τοῦ-

1. Ἐν τινι τῶν ἐνταῦθα Παπαγιανναίων χειρογράφῳ ἀπαντᾶται «Δενδρόβιανη πόλις».

το Ἑστία καὶ μὲ τὴν συν πρόθεσιν Συνεστία (Συνεστιαῖς), συγκατοικία, συνοικία, καὶ σύνοικοι· διότι οἱ ἄποικοι (περὶ ὧν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρήκαμεν) ἀπερχόμενοι ἐκ τῆς χώρας των παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν πῦρ ἐκ τοῦ ἐκεῖσε θυσιαστηρίου καὶ διετήρουν ὡς ἐκεῖνο ἄσβεστον καὶ τοῦτο καθ' ὅλον τὸ τὸ τῆς ὁδοιπορίας των διάστημα, καὶ ἀφικόμενοι εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θέσιν ἔκτισαν βωμὸν καὶ ἔθυσαν διὰ τοῦ αὐτοῦ πυρός, ὅπερ ἐν τε τοῖς βωμοῖς καὶ τοῖς οἰκοδομήμασιν ἄσβεστον εἰς τὸ μετὰ ταῦτα διετήρουν, πρὸς ἀνάμνησιν τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίας αὐτῶν¹, διότι πρῶτιστον αὐτῶν μέλημα ἦσαν οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἱερά, τὰ ὅποια ἦσαν πολυτελέστερα καὶ λαμπρότερα τῶν ἰδιωτικῶν.

Οἱ ἐγχώριοι γέροντες διηγοῦνται, καὶ ὅτι ἡ διήγησις αὐτῶν δὲν ἐφάνη καὶ εἰς ἡμᾶς ἀπίθανος, διότι δεικνύουσιν εἰσέτι τὸ μέρος, καθ' ὃ ἐφαίνετο ἀδιάκοπος στία (φῶς), πρὸς τούτοις δὲ (διηγοῦνται) ὅτι ἠπόρουν, καὶ οἱ διαβαίνοντες περὶξ διὰ τὴν ἀδιάκοπον στίαν ἢ στιαῖς (φωτιαῖς) ἐνθα καὶ τὴν θέσιν Συνεστιαῖς καὶ Συνεστία ὠνόμασαν, ἐκ τῆς θεᾶς Ἑστίας, ἣτις ἐνομίζετο εὐρέτις τοῦ πυρός καὶ τῆς τῶν οἴκων κατασκευῆς· ὅθεν καὶ πῦρ ἄσβεστον ἔκαιον πάντοτε οἱ ἄποικοι παρὰ τῷ ἀγάλματι αὐτῆς καὶ μέχρι τῆς σήμερον συνήθεια ἐπεκράτησε νὰ λέγηται ἡ γωνία (κάμινος) παρεστία καὶ παρεστία, καὶ ἡ σιδηροστία πυρωστία, ἀνήκουσα εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ εἰς τὴν παρεστίαν, ἣν τιμῶσι καὶ σέβονται εἰσέτι καὶ δὲν κάθηται ποτε αὕτη ἐπὶ τῆς φωτίας ἢ φωτιᾶς (στιᾶς) ὡς ἄχρηστος, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν ὁποιοῦδήποτε ὑγροῦ ἢ ἄλλου τινὸς τραβᾷ αὐτὴν ἢ οἰκοδέσποινα καὶ τὴν καὶ τὴν ἀνορθεῖ εὐθὺς εἰς τὴν θέσιν της, προσέχουσα μήπως

1. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὸ πάλαι, ὅταν ἐμελλε νὰ κτισθῇ πόλις τις συνήρχοντο οἱ μέλλοντες νὰ κτίσωσιν αὐτὴν ὑπὸ ἀρχηγόν τινα καὶ πρῶτον ἐτελεῖτο ἐν τῷ ἐπισημοτέρῳ τόπῳ δημοτελὲς θυσία, μεθ' ἣν οὗτοι ἀσπαζόμενοι ἀλλήλους ἤρχιζον τὴν οἰκοδομήν.

διευθύνη αὐτὴν ἀνάποδα, διότι σημαίνει κακὸν οἰωνόν. Ἐὰν νύμφη τις ἤθελε πράξει τοῦτο δηλαδή ν' ἀφήσῃ τὴν πυρωστίαν πολλὴν ὥραν ἐπὶ τῆς φωτίας ὡς ἄχρηστον ἐπεπλήττετο πολὺ ὑπὸ τῆς οἰκοδεσποίνης (πενθερᾶς), ἀλλὰ καὶ ἐν καιρῷ χαλάζης ἢ ῥαγδαιοτάτης βροχῆς, ἢ αὐτὴ πυρωστία (σιδηροστία) ἐξέρχεται μετὰ σεβασμοῦ ὑπὸ τῆς οἰκοδεσποίνης, ἢν ἀποκαθιστᾷ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ οἴκου, ἀνάποδα ὡς καὶ τὴν τοῦ κλιβάνου πυράγραν (μασιὰν ἐργαλεῖον δι' οὗ πιάνομεν πυρακτωμένους ἄνθρακας, πύραιθος, πυραιθεῖον ναὸς τοῦ πυρός) νομίζουσα ὅτι παύει ἢ ὀρμὴ τῆς χαλάζης ἢ τῆς βροχῆς.

Ἄξιον περιεργείας εἶνε τὸ ἐξῆς, ὅπερ ἐγένετο πρὸ χρόνων ἐνταῦθα, καθ' ἣν ὥραν ἐκίνει ὁ γαμβρὸς νὰ πηγαίνει νὰ πάρῃ τὴν νύμφην, καὶ ἕως τὴν ὥραν καθ' ἣν θὰ ἐπέστρεφε μὲ τὴν νύμφην, δύο κοράσια ἐξ εὐγενῶν οἰκογενειῶν ἔχοντα ἀμφοτέρω μᾶνα καὶ πατέρα καὶ ἄσχετα συγγενείας, ἐκράτουν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ ἀνά μίαν λαμπάδα ἀναμμένην ἐκ κηρίου καθαροῦ, ἅπερ ἐσήμαινον τὸ μὲν ἐκ τοῦ Ἐνατολ. τοῦ οἴκου μέρους τὸν γαμβρόν· τὸ δὲ ἐκ τοῦ δυτικοῦ τὴν νύμφην· προσέχοντα νὰ μὴ τύχη καὶ σβύσῃ, διότι ἤθελε συμβεῖ κακόν τι εἰς τοὺς νεονύμφους· καὶ τοῦτο δὲν ἀπομακρύνεται τῆς ἀληθείας ὅτι ἐκ τοῦ τῆς Ἐστίας πυρός προέρχεται.

Ἐκ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τούτων ὡς καὶ ἐκ τῶν διασωζομένων ἐρειπίων δύναται ἢ θέσις αὕτη ἀποκληθῆναι ἢ ἀρχαία κοιτίς, ἣτις ἔστι δι' ἡμᾶς περιζήτητος, διότι ἐν αὐτῇ τὸ πάλαι ὑπῆρχεν ἡ Δρυόβιος, ἣς τὰ ἐρείπια ἀποδουκνύουσι τὸ μέγα ἀξίωμα τοῦ μεγαλείου τῆς ὡς ἐγγὺς ἐν τοῖς δεξιοῖς τῆς ἀκροπόλεως μέρεσιν ὑπάρχει θέσις τις «Φᾶσσο – Χαριά»¹ καλουμένη, ἐξ ἣς κατήρχοντο οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ ἐνοικοῦντες λεγόμενοι Καστρινοί, πρὸς τὴν Συνεστίαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς

1. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε ἀρχηγοῦ τινος Φάσσου καλουμένου, ὅστις μεταξὺ τῶν ἄλλων διέπρεπεν ὡς ἀνεγέρτης τοῦ κατὰ τὸ Καστρί φρουρίου.

τήν, πρὸς τὸ Ν. αὐτῆς, θέσιν «Χοττᾶ» καλουμένην, ἣν διαχωρίζει χάσματι «Φιστόλιακος» καλούμενον, ἐξ οὗ διέρχεται ὁ τῆς κωμοπόλεως χείμαρρος, ἔχων ἀριστερόθεν μὲν τὴν δημοσίαν ὁδὸν καὶ τὰς θέσεις «Στράτου» καὶ «Μελησσιωνιά»¹, καὶ δεξιόθεν δὲ ἑτέραν πρὸς τὸν «Κουφόλογγον ἢ Ῥιζοκάστρι»² ἄγουσαν ὁδὸν ἔνθα πλησίον τοῦ καταράκτου «Καδδί» λαμβάνει τὸν ἐκ τοῦ Πελακανιοῦ καὶ Ἁγίου Μηνᾶ χείμαρρον, «Σκούλην» λεγόμενον³. Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀπέραςμα τοῦ καταράκτου Καδδί, ἐνοῦται μετὰ τοῦ ἀφθόνου ἐκ Κουρητίας, ἐρχομένου, ὅστις καταβαίνει ὀρμητικὸς διὰ τῶν χαράδρων καὶ φαράγγων αὐτῶν, ἐν καιρῷ δυνατῆς βροχῆς καταπλημμυρεῖ τὴν κοιλάδα Ῥαχο-βῆσσαν καὶ τὰ βρυσσώγραφα, ὡς εἴρηται, φέρει πρὸς τὰ κάτω ἐκ τῶν βουνῶν πέτρας, ξύλα καὶ χῶματα, σχηματίζων διασφάγα μεταξὺ τῶν Ῥογγίων καὶ διαχωρίζει τὴν Ῥαχοβῆσσαν εἰς δύο.

Ἐπὶ τῆς θέσεως «Χοττᾶ» ἀνεκαλύψαμεν ἐρείπια «παληοκτήρια Χοττᾶ» λεγόμενα, ἅτινα ἀπέχουσι τῆς ἀκροπόλεως 1/4 τῆς ὥρας σχεδόν, ὧν πολλὰ ἐξηφάνησαν οἱ γεωργοῦντες τοὺς τόπους τούτους κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως, ἧτις ἀπέχει ἡμίσειαν ὥρ. σχεδόν. Διατὶ ὀνομάζεται «Χοττᾶς» εἶνε ἄγνωστον πρὸς τὸ παρὸν, ἀλλὰ καὶ πότε ἤκμαζε, καὶ πότε κατεστράφει καὶ διατὶ ἐπίσης ἄγνωστον, διότι ἔλαβεν ἴσως ἄλλο ὄνομα ὡς καὶ ἄλλων κωμῶν τὰ ὀνόματα μετεβλήθησαν ἀπὸ τοῦ πανδομάτορος χρόνου.

Ἐπιγραφή τις δὲν φαίνεται πού τῶν ἐρειπίων, πιθανὸν νὰ εὑρίσκωνται τοιαῦται κατακεχωσμένα καὶ καταπλακωμένα καὶ δι' ἀνασκαφῶν ποτε ἴσως ἀνευρεθῶσι. Πολλαὶ δὲ με-

1. Αἱ ὀνομασίαι αὗται σημαίνουσαι ἢ μὲν τὸν ἀρχηγὸν καὶ τὸν ἔχοντα ἐπιρροὴν Εὐστράτιον λεγόμενον· ἢ δὲ τὴν θέσιν, καθ' ἣν ἔθετον μελήσσια.

2. Θέσις ὀπισθεν τοῦ λόφου «Καστρί», ἄλλοτε ἀμπελότοπος.

3. Σκούλης = σκόλης, σκολιὸς ἀνάποδος καὶ δόλιος.

γάλαι πέτραι κατεσυντρίφθησαν ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ ἐκ Τεπελενῆς Ἀλῆ Πασσᾶ, ὅπως χρησιμεύσωσι δι' ἀσβέστην, ὡς καὶ οἱ τῆς ἀκροπόλεως τετραγωνικοὶ λίθοι κατεσυντρίφθησαν ἐπὶ τῆς τῶν βέηδων ἡμέρας, ὡς εἶνε πασίγνωστον ὅτι μετὰ τὴν τουρκοκρατίαν καὶ τὸ τελευταῖον ἀπὸ Ἀλῆν Πασσᾶν, ἐπέκεινα τῶν 30 φρουρίων ἐπεσκευάσθησαν ἐν Ἡπεύρῳ ἐκ τῆς ξυλείας καὶ ἀσβέστου τῆς Δροβιάνης.

Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κείμενα ἐρείπια, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ὁ Χοττᾶς περιεῖχε πλείονας τῶν 50 οἰκογενειῶν, ὧν αἱ οἰκίαι τότε ἦσαν μικραὶ καὶ πλησίον ἀλλήλων, ὡς καὶ αἱ ὁδοὶ στεναὶ καὶ ἄθλια ἀποτελοῦσαι διευθυνσιν· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀργῶν ᾧ-κοδομοῦντο αἱ οἰκίαι, καὶ ἐν τῇ πόλει κεχωρισμένοι ἦσαν ἀπ' ἄλλων οἰκιῶν, ἄλλαι δὲ ἦσαν μετ' ἄλλων ἠνωμένοι, καὶ εἶχον κοινούς τοίχους¹, ὡς πρὸς δὲ τὴν θέσιν τοῦ οἴκου οἱ παλαιοὶ ἐπιμελοῦντο πολὺ ὅπως οὗτος βλέπη πρὸς μεσημβρίαν ἵνα τὸν μὲν χειμῶνα ὁ ἥλιος ἀπολάμπῃ εἰς τὰς παστάδας· τὸ δὲ θέρος παρέχει σκιάν, καὶ τὰ πρὸς μεσημβρίαν ᾧ-κοδόμουν ὑψηλότερα, χθαμαλότερα δὲ τὰ πρὸς ἄρκτον ἵνα οἱ ψυχροὶ ἄνεμοι μὴ ἐμπίπτωσιν· αὕτη ἦν ἡ οἰκοδομὴ καὶ ἡ διάθεσις τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν.

Τῶν δὲ 50 τούτων οἰκογενειῶν αἱ ἑπτὰ ἦσαν κατὰ πολλὰ πλούσιαι ὡς καὶ παράδοσις τις διασώζεται ὅτι, ἡ παροικία αὕτη «Χοττᾶς» ἦν κατὰ τὸν πλοῦτον σημαντικὴ τῆς πάλαι Δροβίου, καὶ ἐπομένως εὐημεροῦσα καὶ ἀκμάζουσα· οἱ δὲ κάτοικοι ἐκτὸς τῆς δένδροκαλλιεργείας καὶ τῶν ἄλλων παραπλησίων, ἦσαν ἐπιδεδομένοι καὶ εἰς τὸ κυνήγιον, ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις τὰ πλούτη συνίσταντο εἰς τὰ πολλὰ κτήματα, αἰγίδοπρόβατα, ἵππους, βόας καὶ λοιπά, ἅπερ οἱ δυνατότεροι τῶν διαφόρων μερῶν ἄνθρωποι κατεῖχον.

1. Θουκιδ. 2, 3.

Ἔτι δὲ ἀπὸ τὰς ἑπτὰ ταύτας οἰκογενείας κατήγετο εἰς ἥρωσ περίφημος «Νικόλαος» καλούμενος, δεικνύουσι δὲ καὶ τὸ μέρος οἱ ἐγγώριοι, ὅπου κατῴκει πρότερον, οὐτινος τὸ τραγῳδιον μᾶς διέσωσεν ὁ πρὸς μητρὸς πάππος ἡμῶν, καὶ εἶνε τὸ ἐξῆς.

«Χορεύουν ἢ Χορτιώτισσαις Νικόλα, Νικόλα,
 »καὶ ρίχνουν τὸ λιθάρι Νικόλα καπετάνε,
 »κι' ἡ μαύρη σου Νικόλαινα Νικόλα καπετάνε,
 »κλαίει κι' ἀναστενάζει Νικόλα καπετάνε,
 »κυτάζει ταῖς ράχαις νὰ σὲ ᾽δῆ Νικόλα καπετάνε,
 »τὰ δέντρα νὰ ρωτήσῃ Νικόλα καπετάνε,
 »— μ' εἶδετε τὸν ἄντρα μου Νικόλα καπετάνε,
 »τὸν Νίκο παλλικάρι Νικόλα καπετάνε...»

Εἰς τὴν θέσιν δὲ ταύτην διασώζεται ναὸς ὅστις λειτουργεῖται καὶ ἤδη τιμώμενος «Εὐαγγελίστρια» ὁ ναὸς οὗτος, παρ' ᾧ ἐκκλησιάζοντο, καθιερωθεὶς πρὸς τιμὴν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου, εἰς τὴν τοῦ Δρυϊάνου Μονὴν· ἄλλοτε ὡς εἰκάζομεν ἐκ τῶν θεμελίων, ὁ ναὸς οὗτος, ὑπῆρξε κατ' ἄλλον τρόπον μεγαλύτερος ἢ μικρότερος· ὁ δὲ πρὸ χρόνων ἔμπειρος ἐνταῦθα ἰατρὸς Κωνσταντῖνος ὁ Ξῶτος (Καλαπόδης), διηγεῖτο περὶ τούτου, καθὼς εἶχεν ἀκούσει ἀπὸ ἑνα παλαιὸν γέροντα, ὅτι ἦτον κατ' ἄλλον τρόπον, ἔχων ἐν τοῖς τοίχεσιν αὐτοῦ πλάκας τινάς, αἵτινες ἦσαν κεκαλυμμένα ἀπὸ γράμματα κεφαλαῖα, καὶ ὑπὸ τινος φοβερᾶς θυέλης, πεσῶν πελώριός τις, ὅστις ἦν ἐγγύς, δένδρος κατεκρίμνισε τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ναόν, ὃν οἱ μετεγενέστεροι ἀνωκοδόμησαν μετέπειτα καὶ σώζεται ἤδη.

Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι ὁ τόπος τῆς Δροβιάνης ἔδοκίμασεν ἀτυχῶς πολλὰς καταστροφὰς καὶ ἐρημώσεις κατὰ διαφόρους καιρούς, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαντᾷ τις δυσκολίας εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν διαφόρων ἀρχαίων οἰκοδομῶν καὶ τῶν κατὰ διαφόρους αἰῶνας διαφόρων αὐτῶν ὀνομάτων, περὶ ὧν ἀκρι-

βῶς δὲν γνωρίζομεν, εἰμὴ ἐγγώριος παράδοσις τις διεσώθη ὅτι «μίαν φορὰν οἱ παλαιοὶ ἔλληνες ἐσχημάτισαν ἐπὶ τῆς θέσεως «Λουψᾶ» (ὡς εἰρήκαμεν ἀνωτέρω) αἱματηρὰν μάχην, κατακριμνίσαντες τὰ τεῖχη τοῦ φρουρίου καὶ καταδαφίσαντες αὐτὸ μετὰ τὴν κυρίευσιν αὐτοῦ· ἔγεινε μεγάλη καταστροφή καὶ ἐρήμωσις τῆς ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν ἐξίσασαν μὲ τὴν γῆν, καὶ οἱ κάτοικοι ὅσοι ὅμως εἶχον σωθῆ ἀπὸ τὰ πάνδεινα ἐτράπησαν εἰς διάφορα τῆς κοιλάδος ταύτης ἄκρα δηλαδὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μέρη τῆς ἀκροπόλεως «Καστρί» (τὴν ὁποίαν ἔβλεπον μετὰ ταῦτα κατεκριμνισμένην), καὶ ἔκαμον, ὅσοι εἶχον μείνει ἐδῶ, ἀποικίας εἰς τὰ ἄκρα ταῦτα, καθ' ἃ καὶ μέχρι σήμερον διασώζονται ἐρείπια καὶ ὀνόματα, ὧν δεξιὰ μὲν εἰσὶν, «ἡ Ῥαχοβῆσσα», «ἡ Καραμονιά», «Ἐπάνω Σιάδια», «Χαλκιόπη» κτλ. ἀριστερὰ δὲ τὰ περὶ τοῦ ἱεροῦ λόφου Δήμητρα, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσὶ· «Δημπόστου», «Παληόβοσκα», «Δημάκου», «Ἀμοιράδες» (περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσειν πλατύτερον παρακατιόντες), «Ῥωμπιά» (δενδρώδεις), «Κατσιτσοβον», ἕως τὸν σταθμὸν τῆς Μουζίνης ἐξετείνετο ἡ κοιλὰς αὕτη· διότι ὁ τόπος καθ' ὃν ἡ Μουζίνα κεῖται ἦν ἄλλοτε Δροβιάνης, διότι οἱ Μουζινιώται καὶ Πετσιῶται (ἀμφότερα ἄλβανόγλωσσα) εἶνε νεοφερμένοι ἐκ τῆς Ἀλβανίας, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσειν εἰς ἰδιαιτέραν περιγραφὴν. Τέλος ἄς ἔλθομεν εἰς τὸ προκείμενον τοῦ λόγου, διεσπάρησαν, μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἀκροπόλεως, εἰς τὰ ἄκρα καὶ ἀπόκεντρα μέρη, γειτονεύοντες μὲ τὰ ἀκατοίκητα τότε μέρη (νῦν κατοικημένα, οἶον, Λεσινίτσα κτλ.), ὅπως προφυλάξωσιν ἑαυτὸν ἀπὸ κάθε ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, σχηματίσαντες, μεταξὺ τῶν συνδένδρων μερῶν, τὰς κατοικίας των, αἵτινες ἦσαν διηρημέναι εἰς πολλὰς παροικίας ἢ συνοικίας μικράς, καὶ ὑποδιηρημέναι εἰς διάφορα τμήματα ἅτινα διεκρίνοντο, κείμενα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἀκτῶν τῆς δενδροέσσης ταύτης κοιλάδος ἢ ὁποία τότε ἐκαλεῖτο «Δενδρόβιαναι» ἐνίοτε καὶ

Δρυόβιαναι (πληθ. ἀριθ.) συμπεριλαμβάνουσα αὕτη καὶ τὴν «Ραχο – βῆσαν» (τὴν πρὸς τὴν Ν. ὄχθην τῆς Δροβιάνης κειμένην), τὰ τε νοτιότερα, βορειότερα καὶ δυτικώτερα μέρη, καὶ ἀνέβαινε μέχρι τῶν ἀνατολικῶν μερῶν ὅπου ὑπάρχουσι τὰ τοῦ Προφήτου Ἑλίου καὶ Δρυϊάνου Μοναστήρια· κατὰ δὲ τὴν σωζωμένην διαδοχικῶς παράδοσιν συμπεριελάμβανε καὶ τὸ χωρίον «Κρόγκους» τὸ «λεκανοπέδιον» καλούμενον, τὸ ὁποῖον, ὡς λέγεται, ὑπεδέχετο πάντα τὰ ἐκ τῆς κοιλάδος ἐρχόμενα ὕδατα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον παντελῶς ἔξοδον καὶ ἀπετέλουν μικρά τινα λίμνη. Ἐν καιρῷ δὲ καθ' ὃν ἐγένετο ἡ ἔξοδος τοῦ ἐνταῦθα ποταμοῦ (Μπίστρισσα) γενομένης μεγάλης συσσωρεύσεως ὕδατος, ἧς τινος ἡ κορυφή ἐφθανε μέχρι τοῦ χωρίου (Κρόγκων)· τότε τὸ ῥηθὲν λεκανοπέδιον μὴ δυναθὲν ν' ἀνθέξη εἰς τὴν μεγάλην τοῦ ῥηθέντος ποταμοῦ δύναμιν ἐρράγη ἐν τῇ θέσει «σκάλα» καλουμένη σήμερον καὶ οὕτω ἐγένετο ἡ ἔξοδος τοῦ ὕδατος καὶ ἔκτοτε ἐσχηματίσθη ἡ διεύθυνσις τοῦ ἀνωτέρω ποταμοῦ. Ἄνωθεν δὲ τοῦ λεκανοπεδίου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Κοκκίνου – Λιθαρίου σώζονται ἐρείπια Πελασγικοῦ φρουρίου, ὡς εἰρήκαμεν, τὰ ὁποῖα παρομοιάζουσι μετὰ τοῦ ἐν ἀκροπόλει τῆς Δροβιάνης φρουρίου, ἀπόδειξις λοιπὸν ὅτι καὶ τὰ δύο ταῦτα φρούρια ἐγένοντο ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ, καθ' ἣν δηλαδὴ ἐποχὴν ἦλθον οἱ ἐκ μακρυνοῦ τόπου ἄποικοι ἦτοι οἱ φθάσαντες ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Δρυογονοβουνίου Πελασγοὶ (κορυφή τοῦ Δρυογονοβουνίου εἶνε τὸ Κόκκινο Λιθάρι) οἱ κατὰ τὴν τοπικὴν παράδοσιν «μεγαλόσωμοι ἄνδρες» λεγόμενοι, οἵτινες τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν βουνῶν καὶ ὄρεων οἰκοῦντες, εἰς τὰς κορυφὰς τούτων ἐθεμελίουν τὰς πόλεις, καὶ μετὰ ταῦτα δὲ προαχθέντες εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ μᾶλλον ἐπιδοθέντες εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὸν εἰρηνικὸν βίον κατέβαινον ἐκ τῶν βουνῶν καὶ ὄρεων καὶ ἐξέλεγον πρὸς θεμελίωσιν πόλεων ἢ κωμοπόλεων θέσεις.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ ἄποικοι ἐκεῖνοι ἔνεκα τῶν συνεχῶν

ἐπιδρομῶν καὶ τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν ἐκρύπτοντο καὶ ἐνεφώλευον ἐντὸς τῶν πυκνῶν δασῶν, ὅπου μικρά τινα ἴχνη διεσώθησαν ὡς τεκμήρια τῆς εἰσβολῆς καὶ τῆς δυναστείας τῶν. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀφοῦ θὰ στρέψη τις τὸ βλέμμα καθορᾷ λοφίσκους καὶ χαράδρας διαφόρους καὶ ποικίλας τὸ σχῆμα καὶ κορυφὰς διαφόρων βουνῶν καὶ λοφίσκων τῆς κοιλάδος ταύτης, ἡ ὁποία περιεῖχεν ἀπὸ τῶν ἀποτάτων χρόνων βωμοὺς καὶ ἱερὰ οἰκοδομήματα ἀνεγερθέντα· ὥστε ὁ περιγητῆς δύναται νὰ φέρη εἰς ἀνάμνησιν διαφόρους γνώσεις περὶ τῆς κατὰ καιροῦς ἐκ τῶν τῆς ἐγκάτων τῶν διαφόρων γενέσεως λοφίσκων καὶ χαράδρων, καὶ ἐν γένει βλέπει τις κατὰ διαφόρους χιλιοετηρίδας μεταβολάς, αἵτινες ἐκάστοτε γίνονται ἐπὶ τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ εὐμεταβλήτου φλοιοῦ τῆς γῆς.

Ἐπανεέλθωμεν αὖθις εἰς τὰ περὶ τῆς Δροβιάνης μέρη, καὶ ἰδίως τὰ ἄκρα αὐτῆς, οἷα, «Ἐπὶ τῶν Σιάδια», «Μαραντόραχη», «Βρετακίνα», «Δενδρόβια», «Παπαδόραχη», «Χιλιομόδου», «Παληόβοσκα ἢ Παληόβοστα», «Δημάκου» κτλ. καθ' ἃ ὑπάρχουσιν ἐρείπια, ἅπερ διὰ τὸ πολὺ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ διάφορα φυσικὰ αἷτια συνέτειναν εἰς τὴν σχεδὸν ἀπάλειψιν πολλῶν ἐρειπίων, μόλις διακρίνονται· ἀλλὰ καὶ τινα ἐξηλείφθησαν παντάπασιν, ὥστε ἴχνη τινὰ τούτων φαίνονται· πότε ὁμως ἐγένετο τοῦτο; ἀδύνατον πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἐξακριβωθῇ καὶ ἐπομένως ἀνάγκη ν' ἀρκεσθῶμεν ἕως ἐδῶ· πιθανὸν ὁμως φαίνεται ὅτι αὐτὰ ἐξηφανίσθησαν ἐπειδὴ ἤρχισε νὰ καλλιεργῆται ἡ γῆ, διότι ἅπασα ἡ κοιλάς αὕτη ἦτο γεμάτη ἀπὸ δένδρα, διὸ καὶ δενδρόεσσα καὶ Δενδρόβιανη ἐλέγετο. Τὰ μέρη ταῦτα, ὧν τὰ ὀνόματα εἶδομεν ἀνωτέρω ἐλέγοντο μὲ ἐν γενικὸν ὄνομα, Δενδρόβιαναι, ἐξ ὧν οἱ Δενδρόβιανῖται μετέφκησαν εἰς τὰ μετὰ ταῦτα κατασταθέντα δύο τμήματα, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἀκολουθῶς. Τὰ διασωζόμενα ὁμως εἶνε ἐρείπια τινα ἀρχαίων ναῶν, μαρτυρούντων τὴν ἄλλοτε

αὐτῶν ὑπαρξιν, καθ' ἣν εἰσέρχονται εἰσέτι αἱ νύμφαι καὶ ἄππουσι κηρία· ὡσαύτως καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἱερῶν εἰκονισμάτων καὶ δασῶν, ἅπερ δύναται καλῶς νὰ καταπείσωσιν ἡμᾶς ὅτι ταῦτα συνοικίσθησαν μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἀκροπόλεως «Καστρι» ἧς τὰ νότια μέρη ὀνομάζονται «Ῥαχο – βῆσσα»¹, «Σφάκα», «Χοττᾶς», «Ἄλωνάκι» (Ἄλωάς), «Μεγαδρόμος», «Καραμονιά» κτλ.

Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης θέσεως (Καραμονιάς) ἀνεκαλύψαμεν ζωηρὰ σχεδὸν ἐρείπια οἰκιῶν, ὡς καὶ λιθόστρωτοι ὁδοὶ εἰσέτι διατηροῦνται, δι' ὧν διήρχοντο ἀπὸ Καραμονιάς, διὰ τῶν Πατρελίων εἰς τὸν ἀπέναντι ἤδη ἀρχαῖον ναὸν «Ἅγιον Νικόλαον» οὗτινος ἡ ἀρχαία θυρίς ἦν ἐκ τοῦ πρὸς Καραμονιάς παρατηροῦντος ὀπισθεν αὐτοῦ μέρους (ἤδη κεκλεισμένης οὔσης διὰ λίθων καὶ ἀσβέστου), ἐνῶ σήμερον ὑπάρχει ἀπὸ τὸ ἔμπροσθεν αὐτοῦ μέρος, ἐξ ἧς εἰσέρχονται καὶ ἐξέρχονται οἱ τῆς κωμοπόλεως κάτοικοι, ὡς περὶ τούτου θέλομεν ὀμιλήσειν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ βιβλίον τὸ κυρίως ἱστορίαν τῆς Ἠπείρου· διότι ὁ ναὸς οὗτος ἐσώζετο καὶ πρὸ τῆς μετοικήσεως τῶν Χριστιανῶν τῆς θέσεως ταύτης ἐν ἣ ὑπάρχει, καὶ ὡς λέγεται ἐκτίσθη δι' ἐξόδων ὀρθοδόξου τινός, ὁποῖος εἶδε καθ' ὕπνον τοῦ τὸν ἅγιον Νικόλαον, ἐπιτάξαντα

1 Ῥαχοβῆσσα, εἶνε λέξις, κατὰ τὴν ἐμὴν τοῦλάχιστον γνώμην, ἑλληνική, σύνθετος ἀπὸ τὴν ῥάχην καὶ βῆσσαν ἧτοι κοιλάς δασώδης μεταξὺ δύο ῥάχεων· ἄλλοτε ἦν χωρίον (συμπεριλαμβάνετο, ὡς συνοικία, ἐν ταῖς τῶν Δενδροβιανῶν συνοικιῶν, καὶ μετὰ τὴν τῶν συνοικιῶν συγχώνευσιν διετήρει ἰδίαν Κοινότητα), νῦν ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον καταστραφέν ὑπὸ τῶν γειτῶνων Ῥιζιώτων, οἵτινες ἦσαν ἀδυσώπητοι ἐχθροὶ κατακλέπτοντες ἀδιακόπως τοὺς ῥαχοβησσινούς· τούτου ἕνεκα ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν, πρότερον μὲν οἱ εὐκαταστατώτεροι τῶν κατοίκων καὶ ἀκολούθως οἱ δευτέρας τάξεως ἠναγκάσθησαν πρὸ 300 ἐτῶν ἵνα ἐγκαταλείψωσι τὴν πατρίδα των μετοικήσαντες οἱ μὲν εἰς Δρόβιανην οἱ δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ οἱ ἄλλοι εἰς Βλαχίαν. Οἱ ῥιζιώται ἐπροξένησαν μεγάλας ζημίας εἰς τὴν Δρόβιανην, καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἁλῆ Πασᾶ.

αὐτὸν νὰ ἐπιμεληθῆ νὰ κτίσῃ τὸν ναόν του εἰς ὃ μέρος ὑπάρχει ἤδη.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Καραμονιάς, ὑπάρχουσιν ἐρείπια μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξιν ἀρχαίας Μονῆς τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ, ἐπίσης καὶ ἴχνη διωρύγων ὑπάρχουσι, δι' ὧν τὰ ὕδατα κατηθύνοντο ἀπὸ τῶν δεξαμενῶν εἰς τοὺς ἀγρούς, δι' ὀχετῶν ἀρδέσεως, καὶ οὕτω ἀνεπληροῦτο ἡ σπάνις τῶν βροχῶν, ὧν δὲν ὑπῆρχε μεγάλη ἀφθονία· διότι ἂν τὸ κλίμα εἶνε γλυκὸ καὶ ὑγεινόν, αἱ ὥραι ὅμως τῶν βροχῶν ἄρχονται συνήθως περὶ τὰ τέλη 7βρίου, ἐν ἣ ἐποχῇ καλλιεργεῖται καὶ σπείρεται ἡ μικρὰ γῆ· καὶ περὶ μέσα ἢ τὰ τέλη Ἀπριλίου παύουσιν, ὥστε παρὰ τοῖς Δροβιανίταις καὶ τοῖς Ἡπειρώταις σχεδόν, θεωροῦνται αὗται αἱ πρῶται καὶ τελευταῖαι βροχαὶ πολίτιμοι καὶ λίαν ἀναγκαῖαι διὰ τὴν ὀρίμασιν τῶν καρπῶν· συνήθως δὲ κατὰ τὰς περιόδους ταύτας καταπίπτουσι πολλοὶ κεραυνοὶ ἕνεκα τῶν βουνῶν κοιλάδων. Κατὰ τὰς ἄλλας λοιπὸν ὥρας τοῦ ἔτους ἡ βροχὴ εἶνε σπανία ἢ καὶ παντελῶς ἐλλεῖπει, καὶ διὰ τοῦτο ἡ στέρησις αὕτη ἀναπληροῦται διὰ δεξαμενῶν καὶ φρεάτων, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶδομεν.

Ἡ θέσις αὕτη κεῖται ἀντίπεραν τῆς Δροβιάνης καὶ εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Περαβουνίου σχεδόν, ἔχουσα δύο ὀνομασίας «Ἀϊλιάς τῆς Καραμονιάς ἢ Καστρί τῆς Καραμονιάς»¹ ἢ κορυφὴ αὐτῆς. Ἐάν τις ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν σωζομένων ἐρειπίων καὶ τοῦ σχεδίου αὐτῆς ἐκ τῆς φύσει ὀχυρωτάτης θέσεως σχηματίσῃ ἰδέαν, ὅτι ἐν καιρῷ ἐπιδρομῆς ἀλλοφύλλων δεινῆς ἢ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγένετο ἡ ἐρήμωσις τῆς ἀκροπόλεως Καστρί, κατέσχον τὸ μέρος τοῦτο ὡς ὑψηλὸν καὶ ἰσχυρὸν οἱ πέριοικοι, οἵτινες ὀχυρώθησαν ἵνα προφυλάξωσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας· διότι οἱ εἰς τοιοῦτον

1. Ὑπάρχουσιν οἰκογένειαι ἐν Δροβιάνῃ, αἵτινες καυχῶνται πῶς ἐκ τῆς Καραμονιάς κατάγονται, ὡς καὶ ἄλλαι ἐξ ἄλλων αὐτῆς μερῶν.

ἀπρόσιτον μέρος καταφυγόντες ἠδύνατο πέτρας καὶ βράχους κυλίοντες¹ νὰ καταστρέφωσι τοὺς εἰς αὐτὸ θέλοντας ν' ἀνέλθωσιν ἐχθρούς, καὶ τοιουτοτρόπως ἐσώζοντο μὲν αὐτοὶ ἐλεύθεροι, ἐσώζετο δὲ καὶ ἡ πατρίς αὐτῶν.

Βαρυαλοῦντες δὲ ἄς ἀνέλθωμεν διὰ τῶν «Πατρελίων»² καὶ τῆς «Σωροπάλας» εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ λαοῦ «Χαλκιόπη» καλούμενον λόφον, καὶ πρὸς τοῦτον διευθυνόμενοι ἄς ἴδωμεν ὁποία ἡ κατάστασις αὐτοῦ· καὶ ἡ μὲν τοῦ λόφου τοποθεσία ἐκ πολλοῖς εὐάερος οὔσα καὶ ζωγραφικωτάτη καλλύνεται, ἐτι μᾶλλον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔαρος, καθ' ἣν ἀπαντῶμεν αὐτὴν φύσει καὶ θέσει ἱερὰν ἀκρόπολιν, ἧς αὐτόθεν διήρχετο ἡ ἀπὸ Καραμονιά³ διὰ Πατρελίων ὁδὸς καὶ ἐκεῖθεν ἐν τοῖς ἄλλοις μέρεσιν. Ὅθεν καὶ ἡ μόνη ἀρχαία ὁδὸς διὰ τοῦ ῥηθέντος λόφου διήρχετο καὶ διὰ τῶν θέσεων «Βρετακίνα», «Γόρπετον», ἀναβαίνουσα εἰς τὸν ἅγιον Μηνᾶ καὶ ἐκεῖθεν προχωροῦσεν πρὸς τὰ Λεσιγίσσης καὶ Κρᾶ χωρία, καθότι ἀλλαχόθεν διήρχοντο αἱ ὁδοὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς καιροῖς καὶ δι' ἄλλων μερῶν σήμερον εἰσὶν ἐσχηματισμένοι, ὥστε ἂν θελήσῃ τις ἰν' ἀνεύρῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν παλαιῶν ὁδῶν, δυσκολεύεται παρὰ πολὺ, διότι ἐν τῷ διαστήματι τουσοῦτων ἐκατονταετηρίδων οὐδ' ἵχνος ἔμεινεν αὐτῶν, δι' οὗ νὰ ὀδηγη-

1. Βέλη καὶ ὄπλα οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τοὺς λίθους καὶ τοὺς βράχους· διὸ καὶ συνήθεια πρὸ χρόνων ὑπῆρχε νὰ κάμνωσι πετροπολέμους, ὡς ἐγένετο καὶ ἐν τινι ἐνταῦθα θέσει «Γσοῦκα» καλουμένη κειμένη μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων, εἰς ἣν ἐσχημάτιζον πόλεμον, οἱ τῶν τμημάτων τούτων παῖδες, οἱ μὲν ἐκ τοῦ ἄνω, οἱ δὲ ἐκ τοῦ κάτω μέρους, διὰ τῶν πετρῶν καὶ χωμάτων, ὅστις «πετροπόλεμος» ἐκαλεῖτο. Ἐνεκα τῶν προερχομένων εἰς τοὺς παῖδας κακοηθειῶν καὶ ἀταξιῶν ἀπηγορεύθη παρὰ τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Πάνου.

2. Ἡ θέσις «Πατρέλια» ἄλλοτε εἶχεν οἰκίας, νῦν ἀμπελοχώραφα.

3. Ἐκλήθη οὕτως ἐκ τινος ἀρχηγοῦ «Καραμάνου» καλουμένου, ἔχοντος προνόμια ἐπ' αὐτῆς ἢ ἰδιοκτησίαν αὐτὴν ὡς ἀπανταχοῦ τῆς Ἡπείρου, ὧν ἐν ἐκτάσει εἰς ἰδιαιτέραν πραγματείαν.

θῆ ἐφ' οὗ μάλιστα μνημεῖα μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν καὶ διεύθυνσιν, οὐχ' ὑπάρχουσιν.

Διὰ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος λόφος (Χαλκιόπην) δὲν ἔχομεν δυστυχῶς θετικὰς πληροφορίας, οὐχ ἦττον ὅμως ἐξ ὧσων ἐκ παραδόσεων ἠδυνήθημεν ν' ἀρυσθῶμεν πληροφοριῶν ἀναφέρομεν ὅτι ἐνταῦθα ἄλλοτε ἦν ναὸς τιμώμενος «Ἅγιος Νικόλαος» καὶ οἰκογένειαι τινες ἐνθα ἐκκλησιάζοντο εἰς τὸν εἰρημένον ναόν, ἀλλὰ καὶ ἐνθεν κάκειθεν φαίνονται ἵχνη ἀρχαίων διεσπαρμένα, ὡς καὶ τὸ τοῦ λόφου τούτου ὄνομα ἱεράν, ὡς εἰκάζομεν σημασίαν ἔχον καὶ πλεῖσται ὅσαι περὶ αὐτοῦ μυθικαὶ καὶ ἱστορικαὶ παραδόσεις καθὼς καὶ δίχως νὰ προσπαθήσωμεν δι' ἄλλων παραδειγμάτων νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ ὄνομα Χαλκιόπη ἐδόθη εἰς τὸ μέρος τοῦτο τις οἶδε κατὰ τινα καιρὸν ὑπὸ ἀρχηγοῦ ἢ καὶ ἄλλου τινὸς τῶν εἰσβαλόντων εἰς Δρόβιανην ξένων· παράδειγμα δὲ πρόχειρον τοιούτου ὀνόματος εὔρομεν τὸ ἐξῆς. Χαλκιόπη ὀνομάζετο ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Αἰήτου τὴν ὁποίαν εἶχεν σύζυγον ὁ Φρίξος· δὲν εἶνε παράδοξον, ὡς καὶ εἰς ὑπονοίας ἐνέβαλεν ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦτο ὅτι πράγματι θὰ εἶχε συγγενειάν τινα μετὰ τῆς ὡς ἀνωτέρω, θυγατρὸς τοῦ Αἰήτου Χαλκιόπης.

Ὁ λόφος οὗτος ἄρχεται ἀπὸ τὰ Πατρέλια καὶ Σωροπάλαν ἀνωθεν τῆς δημοσίας ὁδοῦ, καὶ καταλήγει ἐπὶ τὰς θέσεις «Σταυρὸς» καὶ «Κάμπος» καλουμένας¹. Ἐν δὲ τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τῆς Χαλκιόπης ἡ ἀντίπεραν πρὸς Ν. αὐτῆς, εἶνε ἑτέρα θέσις (ἣν διαχωρίζει χάσματι βαθὺ καὶ χεῖμαρρος, ὅστις καταβαίνει ἀπὸ τὰς κορυφὰς βουνῶν καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς θέσεως «Σκάλας» ὀνομαζομένης ἐνοῦται μετὰ τῆς Καραμονιάς) «Ἐπάνω – Σιάδια» λεγομένη, παρ' ἧς ἐστι ὁπῆ τις ἔχουσα ἀπέ-

1. Σώζονται διάφορα τοπικὰ ὀνόματα, οἷον, Γρανίτσα, Βλαχοῦρια, Σκάλα, Γούρα, Κουρπούνια κτλ. ἅπερ ἂν καὶ ἤλασσον συχνάκις ὀνόματα κατὰ διαφόρους ἐποχάς, δὲν ἠλάσσοντο δὲ καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ἐθνισμοῦ αὐτῶν ἀλλ' ἔμενον πάντα τὰ αὐτά.

ραντον βάθος «Κωδωνότρυπα» λεγομένη, ἐξ ἧς ὁ λαὸς παρεκινήθη νὰ δώσῃ τὴν ὀνομασίαν ταύτην (περὶ τῆς ὁποίας ἄλλοτε θέλομεν ἐν ἐκτάσει) διὰ τὸν πολὺ αὐτῆς κρότον, τὸν ἐν τοῖς στενωποῖς ἐκείνοις ἀρκετὰ ζωηρὸν ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ τῶν λίθων κρότου. Ὀλίγα βήματα ἀνωτέρω τῆς ὀπῆς ταύτης ἔστι σπήλαιόν τι καλούμενον «Μπουφότρυπα» ὅπερ χωρεῖ ἐπέκεινα τῶν ὀκτακοσίων προβάτων· τὸ σπήλαιον τοῦτο παρέχει ἡμῖν ἔνδειξιν τινα ὅτι αὐτοῦπου πλησίον ἦτο ἱερόν τι, διότι ἐὰν ρίψωμεν βλέμμα τι καὶ εἰς ἄλλα μαντεῖα εὐρίσκομεν ὅτι τὰ πρῶτα ἦσαν ἐν σπηλαίοις χαράδραις κτλ. καὶ ἀφοῦ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἤρχισε ν' ἀναπτέσσεται οἱ ναοὶ ἐγένοντο λιθόκτιστοι. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης διατηροῦνται εἰσέτι ἐρείπια μικρὰ καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ διατηρεῖται μικρόν τι ἐρείπιον ἀρχαιότητος ἀνωθεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ (καὶ χυδαϊκώτερον τοῦ ἀϊλιᾶ) σώζεται δηλοῦν ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον τὰ ἱερά διατηροῦσιν ὡς τὰ πολλὰ τὴν ἦν ἔλαβον ἅπαξ θέσιν. Ἐνταῦθα εἶνε τὸ ὑψηλότερον μέρος πολλοῖς δένδροισι καλυπτόμενον τοῦ βουνοῦ τοῦ ἐπικαλουμένου, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρήκαμεν, Περαβοῦνι, εἰς ὃ ἄλλοτε ἔκειτο ἱερόν τῶν ἐν τοῖς Σιαδίοις κατοικούντων Δενδροβιανιτῶν. Τὸ ἐρείπιον τοῦτο «ἀϊλιᾶς» καλούμενον κατὰ φυσικὸν λόγον ἀντικατέστησε ναὸν τινα εἰδωλολατρείας ἢ ἠμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν τὸ ἀνωτέρω σπήλαιον «Μπουφότρυπα» ὡς ναὸν τῶν ἐλλήνων, ὅπερ ἐκ τῆς Κωδωνοτρύπας ἀπέχει 1/4 σχεδὸν τῆς ὥρας ἐπὶ τῶν πλαγίων πρὸς τὸ Ν. εἶνε ἄξιον σημειώσεως διὰ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ καλλονήν· δὲν ἀμαρτάνομεν ὅθεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ σπήλαιον τοῦτο τὸ πάλαι ἐχρησίμευσε ναός, ὅστις μετὰ ταῦτα ἀντικατέστησε ναὸν Χριστιανικὸν ὁ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ (περὶ οὗ εἰρήκαμεν ἀνωτέρω)· «ἀϊλιᾶς» εἰς τὸ χυδαϊκώτερον λέγεται. Τὰ μέρη ἅπερ εἶνε πέριξ τοῦ σπηλαίου τούτου ἦτον ἄλλοτε κατοικημένα ὑπὸ λαὸν δενδρόφιλον ἢ δασόφιλον, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνο-

μα Δενδρόβιανη καὶ Δρόβιανη, καὶ ἐκτείνοντο ἕως τῶν πηγῶν «Σύρτου»¹, διότι τὸ χωρίον Λεσινίτσα εἶνε ἐκ τῶν μεταγενεστέρων, ἐκ Βλαχικῆς καταγωγῆς (ἢ ὁποία ἔπειτα ἐξελληνίσθη, ὅποταν οἱ κάτοικοι διεσπάρησαν), οἰκογένειαί τινες ἐλθοῦσαι ἐνταῦθα ἵνα σώσωσι τὰ πρόβατά τους κατεσκήνωσαν εἰς τὴν θέσιν «Σιάδια» ἐπάνω ἀπὸ τὸ Σύρτο, ἔβοσκον ἐνταῦθα καὶ ἐπότιζον ἀπὸ τὴν πηγὴν Σύρτου² κατὰ τὸ θέρος ἀλλ' ἐπειδὴ ἐλάμβανον ἐνοχλήσεις ἀπὸ τοὺς Δροβιανίτας ἀναγκάσθησαν νὰ καταβῶσιν εἰς τὴν νῦν θέσιν διὰ τὴν ἀφθονίαν τοῦ νεροῦ, οὔτινος εὐρέτης ἦν εἰς τράγος ἐνὸς βλάχου «Λαῖ Σανίτσα» ἐπικαλουμένου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα Λαῖσανίτσα καὶ Λεσινίτσα (κατὰ μετάθεσιν γραμμάτων). Ἀπόδειξις ὅτι πλησίον τῆς πηγῆς Σύρτου (1/4 τῆς ὥρας σχεδόν) εἶνε ὁ εἰς τὸ ἄνω τῆς Δροβιάνης τμήμα ὑπαγόμενος ναὸς Ἅγιος Μηνᾶς, ὅστις ὑπάρχει ἐντὸς πυκνοτάτου δάσους, περὶ οὗ λέγουσιν ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ εὐρέθη εἰς τι ἐκ πλησίον σκέμπι, καθ' ὃ φαίνεται καὶ νῦν ἡ θέσις εἰς ἣν ἐκάθητο. Καταχρηστικῶς ἡ Λεσινίτσα (Λαῖ Σανίτσα) κατέχει σήμερον τὴν πηγὴν τοῦ Σύρτου καὶ τὰ κάτω μέρη αὐτῆς, ἐνῶ τὸ πάλαι ἐσχηματίζοντο τὰ μεθόρια εἰς τὸ Σύρτο, καὶ Λεσετοινός τις κακοηθέστατος, ὅστις διὰ νὰ φιλοδωρηθῇ σαράντα ὀκάδ. γέννημα ἐμαρτύρησε κακῶς καὶ ἐσχημάτισε τὰ ὄρια, ἅπερ σήμερον οἱ Λεσετοινοὶ ὑποστηρίζουσι.

Διατὶ δ' ὠνομάσθη «Σιάδια»³ κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν ἐγχορίων διασωζομένην παράδοσιν ὠνομάσθη οὕτω, διότι ὁ τόπος οὗτος ἦν γεμάτος ἀπὸ διάφορα δένδρα, ἀνήκοντα πάν-

1. Ἐκ τῶν μερῶν τούτων σχηματίζονται οἱ χεῖμαρροι τῆς Δροβιάνης τοῦ ἄνω τμήματος, ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ Περαβουνίου ἀπ' ἐδῶ ἄρχονται.

2. Εἶνε δύο πηγαὶ ἡ μὲν λέγεται ἄνω, ἡ δὲ κάτω· ἡ ἄνω εἶνε ἡ καλλιτέρα.

3. Ἡ ἐπωνυμία αὕτη ἀπαντᾶται πολλαχοῦ τῆς Δροβιάνης, οἷον, Ἐπάνω Σιάδια, Μέσα Σιάδια καὶ Κάτω Σιάδια.

τα τῶν ἐνοικούντων ἐνταῦθα, οἵτινες ἔνεκεν τῶν ἐπιδρομῶν ἐνεφώλευον, ὡς εἰρήκαμεν καὶ ἀλλαχοῦ, εἰς τὰ πυκνότατα δάση, ἅπερ μετέπειτα ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν κόπτοντες καὶ ρίπτοντες κάτω ἔκαμνον τὸ μέρος ἐλεύθερον, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ἔλαβε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν Σιάδια, καὶ διὰ τὸ ἦναι ἄνωθεν τῶν ἄλλων λέγεται Ἐπάνω Σιάδια· τοῦτο δὲ σημαίνει τὸ σιάδια, ῥογγισμός, ἤτοι κόπτω, ἀποκατασταίνω τὸ μέρος ἐλεύθερον ἀπὸ δένδρα. Τὰ μέρη ταῦτα, ἃ διήλθομεν ἐνταῦθα ἔχουν ἐρείπια ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἰδίᾳ ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ πύργος «αἰλιᾶς» λεγόμενος, ὅστις εἶχει πρόσωπον μεσαιωνικὴν σχεδόν, ὧν πλεῖστα, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρηκαμεν, ἐξηφανίσθησαν εἰς περιστάσεις ἀνωμαλιῶν καταστροφῶν καὶ ἐρημώσεων ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὅτι ὅμως ὑπῆρχον οἰκοδομαὶ εἰς τὰ Σιάδια καὶ εἰς διαφόρους ἐνταῦθα θέσεις μαρτυροῦσι πολλοὶ γέροντες κάτοικοι ὡς καὶ πέραν πρὸς Ἄνατ. αὐτῶν διασώζεται καὶ ἤδη ναὸς τιμώμενος «Ἅγιος Μηνᾶς», δεξιόθεν τῆς πρὸς Λεσινί τσαν ἀγούσης ὁδοῦ καὶ ἐντὸς πυκνοτάτου δάσους, οὔτινος οἱ κλάδοι αὐτοῦ ἀποτελοῦσι βαθεῖαν σκιάδα ἀποκαθιστῶντες τὴν θέσιν θελκτικωτάτην, καθ' ἣν ἀπέρχονται πολλοὶ μάλιστα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θέρους.

Ἔνδε τελευτᾷ ἡ περιγραφή τῶν δύο ἱερῶν θέσεων, Δήμητρα καὶ Συναεστιαῖς, ἡ ἔρευνα τῆς ἀρχαίας Δρυοβίου, ἡ ἔρευνα τῆς μετὰ τὴν καταστροφήν καὶ ἐρήμωσιν ἀκροπόλεως καὶ ἡ μεταίκησις εἰς τὰ ἄκρα αὐτῆς μέρη, ὧν διήλθομεν μετὰ συντομίας, πεποιθότες ὅμως ὅτι θέλομεν τείχει εὐμενῶν, ὡς πρὸς τοῦτο ἀναγνωστῶν, διότι αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ μαρτυρίαι σχεδὸν ἐλλείπουσιν.

Ἐρχόμεθα ἤδη καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἱερᾶς θέσεως «Ἀϊμοιράδες» κατάντικρυ τῶν πρὸ ὀλίγου μνημονευθέντων λόφων, καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐγένετο ἡ συγχώνευσις πασῶν τῶν τῶν Δενδροβιανῶν παροικιῶν, πλὴν τῆς Ῥαχοβήσσης, εἰς δύο μεγάλα τμήματα.

Γ'

Ἐκ τῶν λόφου «Καστρί» καὶ «Δήμητρα» ἡμίσειαν καὶ ἐπέκεινα ὥραν μακρὰν ἕνεκα τῶν φαράγγων, κεῖται ὁ ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων καλούμενος «Ἀιμοιράδες» λόφος, οὗτος ἢ ἐπιφάνεια εἶνε κατάφυτος ἀπὸ δένδρα καὶ ἀμπέλια. Πιθὰν φαινεται ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων συνετιμῶντο, ἐν τῇ κοιλάδι ταύτη καὶ αἱ Μοῖραι, αἵτινες ἦσαν θεαὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν, ἐξ ὧν ἐκρέμαντο πάντα ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἔμελλον νὰ πάθωσιν ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῶν, ὥστε εἰς αὐτὰς ἔτρεχον οἱ ἄνθρωποι μὲ πολλὴν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν, καὶ ἠρώτων τι ἔμελλον νὰ πάθωσι καλὸν ἢ κακόν, καὶ πῶς νὰ σωθῶσιν ἀπὸ κακόν ἢ ἐπιτύχωσι τὸ καλόν.

Καὶ δὲν φαίνεται καθόλου παράδοξος ἡ πρὸς τιμὴν αὐτῶν ἀφιέρωσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λόφου, καθότι οἱ παλαιοὶ ἐσέβοντο τοὺς λόφους, τοὺς ποταμούς, τὰ δένδρα καὶ μάλιστα τὰ δενδροειδῆ μέρη ὡς θεοὺς ἢ θεάς· διότι αἱ νύμφαι ἐκαθέζοντο ὡς εἶνε γνωστόν, ἐντὸς δενδροεσσῶν² θέσεων, αἵ-

---

1. Τὸ πάλαι ἡ Δρόβιανη ἔκειτο ἐνταῦθα, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἕνεκεν τῶν ἐπιτοπίων ἀνωμαλιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκποιήσαντες τὰς κατοικίας των μετόκησαν εἰς τὴν σημερινήν· τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν σωζομένων ἐρειπίων. Ἐκτοτε τὰ μέρη ταῦτα γεωργήσαντες οἱ ἐπὶ τῆς σημερινῆς Δροβιάνης μετηναστεύσαντες ἀπεκατέστησαν ἀμπελοχώραφα.

2. Πρὸ τινῶν χρόνων ἡ νύμφη ἐσυνοδεύετο ὑπὸ τῆς πενθερᾶς, μετὰ μίαν ἀπὸ τοὺς γάμους ἐβδομάδα, εἰς τὰ ἀμπελοχώραφα καὶ δενδρόφυτα

τινες ἀπέδιδον τὸ ὄνομα αὐτῶν τοῖς δάσεσι καὶ λοφίσκοις· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα Μοῖραι ὡς εἰκάζομεν κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μετεβλήθη παρὰ τοῖς κατοίκοις εἰς αἶ Μοιράδες ἀντὶ Μοιράδες καὶ Μοῖραι.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συνετιμῶντο σὺν ταῖς ἄλλαις καὶ αἱ Μοῖραι, ἐξ ὧν προῆλθε καὶ τὸ νῦν διασωζόμενον τοῦ λόφου ὄνομα «ΑἶΜοιράδες» καὶ «Μοιράδες» ἐκ δένδρων καὶ θάμνων νύμφαι Δρυάδες τῶν δασῶν συναποθνήσκουσαι μετὰ τὰ δένδρα, ὡς Δενδρότιδες καὶ Δενδρόδεσι νύμφαι καὶ ψιλὰ ἐνδεδυμένοι κατὰ τὸ χρῶμα τῆς ἀνοίξεως ἢ τῆς δένδρουεσσης κοιλάδος.

Αὗται ἦσαν προστάτριαι τῶν τόπων, τῶν ἀνθέων καὶ θάμνων, διὸ καὶ αἱ νυμφάδες τῶν νερῶν καὶ δασῶν ἐκαλοῦντο Νεραῖδες¹, Ποταμηῖδες, Δρυάδες κτλ. αἱ μὲν Δρυάδες, λέγουσιν, ὅτι διέτριβον ὑπὸ τὰ δένδρα· αἱ δὲ Ἀμαδρυάδες, εἶχον τὴν κατοικίαν αὐτῶν ἐντὸς αὐτῶν τῶν δένδρων· διότι ἕκαστος δένδρος εἶχε τὴν Δρυάδα τοῦ καὶ ἕκαστος ποταμὸς τὴν Ναῖδα του, ὡς καὶ τῶν πηγῶν καὶ φρεάτων Κρῆναι, καὶ Κρηνί-

μέρη, καὶ ἀφοῦ ἐξετέλει τὰ τῶν νυμφῶν σχήματα (μετάνοιαι) ἀνέβαινον ἐπὶ τὸν δένδρον καὶ ἔκοπτε ξύλα ἢ κλάδους· παρομοίως καὶ εἰς τὸν τρύγον τῶν ἀμπέλων ἢ εἰς τὸν σπαρμὸν τῶν χωραφίων ὡς τὸ δημοτικὸν ἄσμα παρίστησιν:

«Ἄητε νύμφη στὸ χωράφι, ἄητε γιὰ σπαρμὸν,
 »καίτερεῖτε μ' ἀδελφούλαις, γιὰ ποῦ ἔρχομαι,
 »γιὰ νὰ βάλω τὸ σπαρμὸ καὶ νὰ ζαλοθῶ,
 »Ἄητε νύμφη μας στ' ἀμπέλι, ἄητε νὰ τρυγοῦμαι,
 »γιὰ νὰ πάρω τὸ καλάθι καὶ τὸν Τετρικὸ
 »Ἄητε νύμφη μας στὸν λόγγον, ἄητε γιὰ κλαδί,
 »Ἄητε νύμφη στὸ πηγάδι, ἄητε γιὰ νερό,
 »καίτερεῖτε μ' ἀδελφούλαις γιὰ ποῦ ἔρχομαι,
 »γιὰ νὰ 'δειάσω τὴ βαλέρα καὶ νὰ ζαλοθῶ...».

1. Διὸ καὶ αἱ νύμφαι δροσίζουσι τοὺς γαμβροὺς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τοῦ γάμου.

δες καὶ ἐκ τῆς Πιερίας ἱερὸν Πιερίδες ὀνομάζετο, καὶ ἐκ τοῦ Ἑλικῶν Ἑλικωνιάδες. Σώζεται εἰσέτι περιώνυμον ἀρχαῖον φρέαρ, ὅπερ κεῖται ἐν τῷ τῆς κωμοπόλεως ταύτης τμήματι, δεξιόθεν τῆς πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ Ἐπάναπήγαδο καλούμενον, φερούσης ὁδοῦ «Κρήνη» λεγόμενον, ὅπερ ἀναβρῦει ὕδωρ, ἐντὸς τῆς φρεατίας καλότετον ὡς καὶ τὸ δημοτικὸν ἄσμα μαρτυρεῖ¹. Ὅπισθεν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος φρέατος κατὰ τὴν θέσιν «Λίπας» ἀνεκαλύφθησαν πρὸ χρόνων τετραγωνικοί τινες λίθοι, οἵτινες δὲν σώζονται ἤδη, διότι κατεσυντρίφθησαν ὑπὸ τινων ἀμαθῶν θελόντων νὰ περιτοιχήσωσι οἱ τοὺς ἀγρούς των. Τὸ ἐρείπιον τοῦτο ἐπισκέφθημεν καὶ ἡμεῖς μόλις φαίνονται ἵχνη, ἀλλὰ τί ἐκεῖσε ἦτον ἀγνοοῦμεν.

Ἡ τοῦ λόφου αὕτη ἀφιέρωσις ὅπως καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἔχει τὴν καταγωγὴν ἴσως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐπιστεύετο ὅτι αἱ νύμφαι πάντοτε παρεκάθηντο εἰς πηγὰς ὑδάτων καὶ εἰς τόπους συσκίους καὶ δασώδεις εἶχον τὰς ἑαυτῶν διαμονάς, ὅπου διὰ τῶν φαντασμάτων ἐφάνερωναν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν θέλησίν των καὶ τὰς διαταγὰς των διὰ τῶν μάντων, καὶ οἱ ναοὶ οἵτινες ἔδιδον αὐτὰ ὀνομάζοντο ἐπίσης μαντεῖα, καὶ οἱ ἱερεῖς οἱ ὁποῖοι τοὺς ἔδιδον ἐλέγοντο μάντις, καὶ αἱ γυναῖκες μαντισσαι ἢ προφήτιδες.

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἕως σήμερον αἱ τῆς κωμοπόλεως ταύτης γυναῖκες ἢ νύμφαι ἢ παρθένοι διακρίνονται κατὰ τὰ ἦθη, τὴν περιβολὴν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν κόμην ἢν πλέγουσιν ὡς αἱ τῶν δασῶν, τῶν βρύσεων καὶ τῶν λοιπῶν νύμφαι, ἐξ ὧν ἐπεκράτησε τὸ πατρικὸν ὄνομα Νηρηῖς, καὶ αἱ ἐκλεκταὶ γυναῖκες Νηρηίδες, πρὸς ἔπαινον ἡρωϊσμοῦ καὶ ἀνδρείας, ὅτι ὡς ἄνδρες ἔνδοξοι καὶ εὐτυχεῖς ἐτιμῶντο καὶ τέκνα ἀγαθὰ

1. «Σύρε νύμφη στὸ πηγάδι, σύρε γιὰ νερό,
»πάρε μας νερὸ Κρηνίσιο ἀχ κρουύτσιχο...».

καὶ ἔνδοξα ἐγέννησαν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Ἡπείρου κοιλάδων, ἐπιφανεστάτη τὸ πάλλαι ἦτο καὶ ἡ κοιλάς τῆς Δροβιάνης, ἣτις διὰ τὸ ἐν αὐτῇ πυκνότατον, καὶ μάλιστα ἱερὸν τοῖς ἀνθρώποις δάσος ἐγένετο ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις πρὸ πάντων χρόνοις γνωστῇ καὶ περίφημος, ἀλλὰ πρὶν τοῦ λόφου τούτου ἀπομακρυνθῶμεν λέγομεν ὅτι τοῦ λόφου τὰ τοιχώματα καὶ αἱ πάλξεις ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν αὐξόμενοι ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς δεσποτῶν ἢ διοικητῶν παρουσιάζουσιν ὀλίγα τινα τοῦ τοιοῦτου κράματος ἵχνη.

Καθ' ὅλου λοιπὸν παράδοξον δὲν εἶνε νὰ παραδεχθῶμεν τὰς ἐπὶ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λόφου νύμφας, αἵτινες ἦσαν, ὡς ἐκ τοῦ διασωζομένου ἤδη ὀνόματος πληροφορούμεθα αἱ Μοῖραι, θεαὶ διαμένουσαι ἐκεῖσεν ἄς ὁ μῦθος ἐπλαττεν θυγατέρας τῆς νυκτός, διότι ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων εἶνε σκοτεινὴ καὶ κεκριμένη ὡς τὸ ἀνέκδοτον δημῶδες ἀπ' αἰῶνων τὸ μαρτυρεῖ:

«Ποῦσαι μοῖρά μου κρυμμένη,
 »ποῦ δὲν φαίνεσαι καυμένη,
 »σὲ τί μαυρόδενδρο κοιμᾶσαι,
 »ὄχ και ἴμένα δὲν θυμᾶσαι».

Αἱ θεαὶ αὗται (Μοῖραι) ἐπιστεύοντο ὡς παντοδύναμα ὄντα, αἵτινες εἶχον τὴν κατοικίαν αἱ τῶν ἐντὸς αὐτῶν τῶν δένδρων ὡς διασώζεται ἐν τῷ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, δημοτικῷ ἄσματι, ἐξ ὧν παρήχθη τὸ ὄνομα Μοῖραι καὶ Μοιράδες.

Σημειωτέον ὅτι διατηροῦνται εἰσέτι πολλαὶ μεταξὺ τῶν γυναικῶν δεισιδαιμονίαι, ἄς μετὰ συγκινήσεως ἀκούει τις ὅταν αἱ γραῖαι τὰς διηγοῦνται καὶ τὰς ἐφαρμόζουν εἰς τὰς νέας ἢ νέους ὡς καὶ ἡ παροιμία «Τσάκισε καρύδι νὰ βρῆς τὴ μοῖρά σου¹» καθὼς καὶ ἄλλα παραπλήσια, ἅπερ ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας πραγματείας.

1. Πρὸς τοὺς ἐπὶ πᾶσιν ἀτυχεῖς.

Οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς ν' ἀναφέρωμεν περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐπωνύματος, ὅπερ ἴσως νὰ εἶνε ὀρθώτερον, προερχόμενον ἐκ τῶν θεῶν Ἀμοίρων, τῶν μὴ ἐχόντων μέρος τῆς μοίρας (τύχης), ἀμέτοχοι καὶ ἐστερημένοι παντὸς ἀγαθοῦ, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἦτον ἀμετάτρεπτοι, καὶ ἡ δύναμις αὐτῶν ἐξετείνετο εἰς πάντας τοὺς θνητοὺς μὴ ἔχοντας μοῖραν, ἐστερημένοι τοῦ ἐπιβάλλοντος μέρους, ἐξ ὧν Μοιράδες καὶ Ἀμοιράδες ἐκαλοῦντο ἐκ τῆς φυσικῆς ὠραιότητος τῶν δασῶν, νύμφαι ἄμοιροι καὶ ἀμέτοχοι ἔχουσαι εἰς τὰς χεῖρας κακὸν ἀντὶ καλοῦ, ὅπερ ἀπέδιδον τοῖς θνητοῖς καὶ ὅσα ἄλλα παραπλήσια¹ ἐκ διαφόρων τεκμηρίων καὶ λειψάνων τῶν χρόνων ἐκείνων, καθ' οὓς οὐ μόνον θρησκείαν, ἤθη καὶ ἔθιμα ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν μετὰ κατανύξεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ συνετήρησαν· διότι ἐκάστη φυλὴ, πᾶσα οἰκογένεια ἔχει καὶ διατηρεῖ ἰδίους μύθους.

Πάντα ταῦτα αἱ νεώτεραι ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι διαλύουσαι τὰ παχυλὰ σκότη τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἐποχῶν, αἴρουσι τὸ μυθολογικὸν αὐτῶν σύμπλεγμα καὶ τοιοῦτοτρόπως διαφαίνεται πρᾶγμα ὀλόκληρον καὶ τέλειον. Λοιπὸν ἔχομεν πᾶσαν πεποίθησιν ὅτι ἐπετύχαμεν εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας μας, διότι εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἐνομίσθησαν διατρίβοντες θεοὶ καὶ θεαὶ ὡς αἱ ἀπὸ Χριστοῦ ἐκκλησίαι, καὶ δὲν ὑπῆρξε τόπος τὸν ὁποῖον θεὸς ἢ θεὰ δὲν ἐπροστάτευε. Γνωστὸν ὅτι καὶ ἐν Δροβιάνῃ ἱερὸς τόπος ὑπῆρξεν ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἐκείνοις χρόνοις, καθ' οὓς ἀπέδιδον τὰς τιμὰς των πρὸς διαφόρους θεοὺς ἢ θεάς, οἵτινες εἶχον τὴν εὐφορίαν καὶ ἐπιστασίαν ἐκάστου μέρους· διότι λησμονήσαντες τὸ ἀληθὲν θεὸν καὶ τὴν λατρείαν αὐτοῦ ἐτράπησαν εἰς προσκύνησιν τῶν κτισμάτων καὶ τῶν κατὰ φαντασίαν πραγμάτων,

1. Τοὺς δυστυχεῖς καὶ καταλυπημένους, κακομοίρους καὶ κακομοίρας τοὺς ὀνομάζουσιν.

ἄπερ ἐλάτρευον ὡς θεούς, ὡς τὸν ἥλιον, τὰ ἄστρα, τὴν σελήνην κτλ. καὶ αἵτινα ἐνόμιζον ὅτι εἶνε θεοί, καὶ οὕτω εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἐνομίσθησαν διατρίβοντες θεοὶ ἢ θεαὶ καὶ δὲν ὑπῆρξε τόπος, τὸν ὁποῖον θεός τις ἢ θεά τις δὲν ἐπροστιάτευε, διότι ἕκαστος δένδρος καὶ ἕκαστος ποταμὸς εἶχον ὁ μὲν τὴν Δρυάδα του¹, ὁ δὲ τὴν Ναΐδα του, αἵτινες ἦσαν νόμφαι τῶν δασῶν καὶ τῶν ἀνθέων· ἐπίσης ἐκάστη πόλις ἢ χωρίον εἶχε τὸν ἡμίθεον ἢ τὸν ἡρώα της, διότι ἐκτὸς τῶν ἐπισημοτέρων θεῶν, οἵτινες ἦσαν ἀθάνατοι καὶ εἶχον μορφὴν ἀνθρώπου, πάθη ἀνθρώπινα καὶ ὑπερανθρωπίνην ἰδιότητα, ἐλάτρευον καὶ ἡμιθέους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τέκνα θεῶν, γεννηθέντα ἐκ γάμου μετὰ θνητῶν ἀνθρώπων, ὡς καὶ ὁ καιρὸς ἐκεῖνος ὀνομάζετο οὐ μόνον ἡρωϊκὸς ἀλλὰ καὶ μυθικός, διότι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ καιροῦ τούτου, εἰσὶ μυθώδη, καὶ ὡς τοιαῦτα ἀνάγονται μᾶλλον εἰς τὴν Μυθολογίαν, διότι ἡ τότε θρησκεία ἦτον μυθολογικὴ καὶ εἰδωλολατρικὴ, δηλ. ἐδόξαζον ψευδεῖς καὶ μυθώδεις θεούς, καὶ ἐλάτρευον τὰ εἰδωλα ἢ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα κατεσκεύαζον ἐπάνω εἰς μάρμαρον.

Κάλλιστα λοιπὸν δύναται νὰ ἐκληφθῆ καὶ αὐτὸς ὁ λόφος ὡς ἱερὸν τῶν Μοιρῶν, οὐχ ἦττον ὁμως ὀφείλομεν ἵνα ὀμολογήσωμεν ὅτι δικαίῳ τῷ λόγῳ τιμηθεῖς κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, διότι τοιαῦτα ἱερά τεμένη ὑπῆρχον πολλὰ καθ' ὅλας τὰς πόλεις ἢ τὰ χωρία, ὅπως τανῦν αἱ κατὰ τοὺς δρόμους καὶ δάση ἐκκλησίαι καὶ παρεκκλήσια λεγόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου ἢ τῆς ἀγίας, ἕκαστον, ὡς τῶν πέριξ τοῦ περι οὗ ὁ λόγος λόφου (Ἀμοιράδες), ὧν τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐρείπια αὐτῶν συντηροῦνται εἰσέτι ἀπέχουσι δ' ἀπαλλήλων περὶ τὸ 1/4 τῆς ὥρας εἰσὶ τάδε: «Παληουρίς», «Φράγγου τὰ ῥόγγια»,

1. Ἐξ ἧς παρήχθη ἡ λέξις Δρυϊάνος, Δρυϊνόβιαναι κτλ. ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης.

«Κατσίτσοβον», «Μονοδένδρι», «Γκίνη – Βάτσι», «Βράσικα», «Δημάκου», «Παληόβοστα», «Δημπόζου» καὶ «Εἰρήνη».

Καὶ εἰς μὲν τοῦ Δημάκου ὑπάρχουσι τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου, παρ' ᾧ ἐκκλησιάζοντο ὅ,τε Δήμαξ ἢ Δημάκης καὶ αἱ ἄλλαι παροικίαι.

Εἰς τὴν Παληόβοσταν ἢ Παληόβοσκαν ὡσαύτως τὰ τῆς Παναγίας λεγόμενα ἐρείπια, ἅπερ πρῶτοι ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεκαλύψαμεν καὶ περιεγράψαμεν εἰς τὴν ἀξιόλογον ἡμῖν ταύτην διατριβὴν ἦν Πραγματεῖαν ἀπεκαλέσαμεν.

Καθ' ὅλην ταύτην τὴν περιφέρειαν πλεῖσται ὅσαι λέξεις ἀπαντῶνται, ἀνήκουσαι εἰς τὴν χυδαίαν Ἑλληνικὴν διάλεκτον ὡς καὶ τὰ ἐρείπια, ἅπερ εἶνε δείγματα ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς (ἐξ ἧς οἱ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως σωθέντες ἐχωρίσθησαν εἰς πολλὰς παροικίας ἢ τμήματα, διεσπάρησαν εἰς τὰς ἄκρας καὶ ἐπλημμύρησαν αὐτάς), καθ' ἣν μετεβλήθη φαίνεται ὁ χαρακτήρ τῶν ἐλλήνων ἐπὶ τὸ Σλαβικώτερον· ἐννοεῖται ὅτι εἶχεν ἀποκτήσει πολλὰς ξένας λέξεις, αἱ πλεῖσται ὅμως ἔχουσι ρίζαν ἑλληνικὴν ἐκ τῶν Πελασγῶν, οἵτινες ἔδωσαν ἴδια ὀνόματα ἐκάστῳ ὄρει καὶ βουνῷ καὶ λόφῳ ὡς καὶ ἐκάστη ἐπαρχία ἢ πόλις εἶχεν ἐνταυτῷ ἰδίας παραδόσεις περὶ τῶν ἰδίων βασιλέων καὶ συμφερόντων.

Πρὸς τούτοις γίνεται κατάδηλον ὅτι μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἀκροπόλεως «Καστρι» οἱ σωθέντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν τῆδε κακεῖσε εἰς τὰς ἄκρας, ἰδίως κατὰ τὰς τοπικὰς παραδόσεις, καὶ ἔκαμαν ἀποικίας εἰς τὰς ρίζας τῶν δένδρων καὶ προχωρήσαντες ἐγειτόνευσαν μετ' ἀκατοίκητα τότε μέρη (νῦν κατοικημένα) ὥστε καθ' ὅλην τὴν ὀλόγουρον ἔκτασιν τῆς κοιλάδος ἐγένοντο συνοικίαι καὶ τμήματα διάφορα, ὧν εἰσέτι σώζονται μικρὰ λείψανα τῆς ὑπάρξεώς των· ἔπειτα ἀφοῦ ἐμεγάλωσαν αἱ παροικίαι καὶ ἤλθον καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι, καὶ ἔκτισαν οἰκίας, καὶ ἀπὸ τὰς πολλὰς παροικίας ἢ τμήμα-

τα «Δενδρόβιαναι» ἐκαλεῖτο ἡ κοιλὰς ἅπασα τότε, ἥτις ἤκμαζε καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ὑπερεῖχε τῶν πέριξ ἄλλων κωμῶν, διότι ἦν ἐπισημοτέρα κώμη ὡς εἶπομεν ἄνωτέρω, καὶ διότι ἦν ἀσφαλεστέρα θέσις τῶν πέριξ τότε εἰς τὰς δηώσεις καὶ ἀρπαγὰς τῶν διαφόρων ἐθνῶν, χαίρουσα καθ' ὅλα τὰ μέρη ἐπιρροὴν καὶ ὑπόληψιν ἀποτελοῦσα τὴν κεφαλὴν, ἥτοι τὴν πρωτεύουσαν τῶν πέριξ χωρίων «κεφαλοχῶρι» λεγομένη τότε, ὡς ἀποτελοῦσα τὴν κεφαλὴν τῶν πέριξ χωρίων, ὡς καὶ σήμερον «κεφαλοχῶρι» λέγεται καὶ πρώτη τῶν πέριξ εἶνε.

Ἡ Δρόβιανη τὸ πάλαι (ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρηκαμέν) συνίστατο ἐκ πολλῶν συνοικιῶν ἢ μικρῶν τμημάτων, ὧν ἕκαστον εἴτε μέγα εἴτε μικρὸν εἶχεν ἰδίαν ἐκκλησίαν καὶ μίαν Κοινότητα. Ὑστερον δὲ τὰ τμήματα ταῦτα ἢ ἅπασαι αἱ συνοικίαι πλὴν τῆς Ῥαχοβήσσης, συνεχωνεύθησαν εἰς αὐτὰς καὶ διηρέθησαν εἰς δύο μόνον μεγάλα τμήματα, ὧν τὸ μὲν λέγεται Ἄνω Δρόβιανη· τὸ δὲ Κάτω Δρόβιανη ἔχοντα ἀνὰ 150 οἰκογενείας ὠκοδομημένα σποράδην.

Ἄγνωστον εἶνε πῶς καὶ ὑπὸ τίνων ἐγένετο ἡ συγχώνευσις αὕτη ἢ ἡ καταστροφή; γραπτὴ μαρτυρία δὲν σώζεται οὐδ' ἶχνος ἐπιγραφῶν περὶ τούτων.

Ἄλλ' εἶνε γνωστὸν ὅτι καὶ πολλαὶ καταστροφαὶ προῆλθον ἀπὸ τοὺς Σλάβους, οἵτινες κατεβασάνιζον τοὺς κατοίκους καὶ ἰδίως τοὺς τὴν πατρίδα προστατεύοντας ὡς ἀντιπράκτοντας εἰς τὰ σχέδια αὐτῶν εὐκαιρίαν ἐπεζήτουν νὰ καταστρέψωσιν αὐτοὺς καὶ τὴν πόλιν ἢ τὴν κώμην.

Τοιαύτας εὐκαιρίας πάντοτε οἱ Σλάβοι καὶ ἄλλοι, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον ἐνίοτε ἔπλαττον αὐτοὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν καταστροφῶν· πιθανὸν δὲ μᾶς φαίνεται ὅτι ἡ καταστροφή τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος Δενδροβιανῶν ἀπὸ ἐμφυλίου πολέμου καὶ ταραχὰς προῆλθεν, ὡς ματρυρεῖ ἡ ἐγγχώριος παράδοσις λέγουσα· αἱ παροικίαι αὗται διέκειντο πάντοτε ἐχθρικῶς πρὸς ἄλ-

λήλους, καὶ διὰ ν' ἀποφύγωσι τὴν ἐμφύλιον ταύτην ταραχὴν ἀπεφάσισαν διὰ τὴν ὀλομέλειαν, κραταίωσιν καὶ ἀνύψωσιν νὰ συμφιλιωθοῦν. Αἱ παροικίαι ἢ συνοικίαι ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω ἐκλέξασαι ἀντιπροσώπους των οὓς ἀπέστειλον καὶ ἔκαμον εἰρήνην συναινέσει καὶ τινος βασιλέως Ῥωμανοῦ καλουμένου¹, ἔτελείωσαν τὰς συμφωνίας των μὲ τὸ καλόν. Καὶ ἐκεῖ τελειώσαντες τὰς συμφωνίας ἔδωσαν καὶ ἔλαβον ἀναμεταξύ των ὄρκους καὶ δεχθέντες τὰς ἀποφάσεις, συνεχωνεύθησαν αἱ παροικίαι αὗται, πλὴν τῆς Ῥαχοβήσσης² εἰς δύο καὶ μόνον τμήματα, ἅπερ διαιροῦνται διὰ τοῦ ὄροπεδίου «Ἅγιος Δημήτριος». Ὁ τόπος καθ' ὃν ἐγένετο ἡ ὑπὸ τῶν παροικίων εἰρήνη καὶ συμφιλίωσις ὠνομάσθη «Εἰρήνη» ἀπὸ τότε, καὶ εἶνε περίξ τοῦ λόφου Δήμητρα καὶ ἀνωθεν τῶν ἐρειπίων τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

Τοιοῦτον τὸ διήγημα τῶν ἐγχωρίων παραδόσεων, ἐξ ὧν γίνεται καταφανὲς μετὰ πόσης ἀγάπης καὶ συνέσεως ἐπέμειναν οἱ τῶν συνοικίων ἀντιπρόσωποι εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν ἔνθεν κακεῖθεν παροικίων, ὥστε καὶ ἡ θέσις «Εἰρήνη» ὠνομάσθη, καὶ ἤδη εἰσέτι «Εἰρήνη» ὠνομάζεται.

Περὶ δὲ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ εἰς τὰς παροικίας συγχώνευσις, δὲν ἀπομακρυνόμεθα τῆς ἀληθείας παραδεχόμενοι τὸν Η' ἢ τὸν Θ' αἰῶνα ὡς ἐποχὴν συγχωνεύσεως μὲν τῶν Δενδροβιανῶν παροικίων καὶ ἀναδείξεως δὲ τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως, ἥπερ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν ἀποκατέστη κωμόπολις διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ διὰ τῆς ἐν ἀλλοδαπῇ ἀποδημήσεως τῶν κατοίκων. Ἡ ἀνάδειξις δὲ αὕτη ἐγένετο, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρήκαμεν, ἐπὶ Βυζαντινῶν κατὰ τὸν Η' ἢ Θ' αἰῶνα, διότι μέχρις ἐ-

1. Εἶνε θέσις πλησίον σχεδὸν τῆς Εἰρήνης, «Ῥωμανοῦ» λεγομένη.

2. Ἦν ἰδιαιτέρον χωρίον λαβὸν τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τὴν τῶν παροικίων συγχώνευσιν.

κείνου ἐσώζοντο αἱ Δενδρόβιαναι καὶ Δρυϊνόβιαναι ὡς καὶ ἡ τοῦ μύλου χρονολογία ματρυρεῖ.

Ἐκτοτε ἡ Δρόβιανη ἤρξατο νὰ προάγῃται εἰς τὸν πληθυσμὸν ὅπως οὖν καὶ νὰ ἐπαυξάνωνται αἱ οἰκίαι, νὰ οἰκοδομῶνται ναοί, ἐξ ὧν σώζονται καὶ μέχρι τῆς σήμερον¹, καὶ ἐν γένει ἔκτοτε ἴσως ἐρρίφθησαν τὰ θεμέλια τοῦ μέλλοντος ἀμφοτέρων τῶν τμημάτων αὐτῆς, ἅπερ τὸ μὲν Ἄνω Δρόβιανη, τὸ δὲ Κάτω Δρόβιανη ἐπικαλοῦνται.

Ἐκτοτε οἱ κάτοικοι ἀμφοτέρων τῶν τμημάτων τῆς Δρόβιανῆς ἀπεσύρθησαν ἀπὸ τὰ πέριξ καὶ κατώκησαν ἔνθα σήμερον οἰκοῦσιν, ἀμφότερα δὲ ἐπὶ Βυζαντινῶν συνοικίσθησαν, (ἔνθα καὶ πολλὰ ἄλλα χωρία καὶ πόλεις συνοικίσθησαν καὶ ἀνεδείχθησαν) ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα δὲν ἐπανέλαβον· ἴσως τοῦτο ἐγένετο κατὰ μετάθεσιν γραμμάτων, Δρυόβιος, Δρυόβιαναι, Δενδρόβιαναι, καὶ σήμερον Δρόβιανη, προερχομένην εἴτ' ἐξαμαθείας τοῦ χαρακτοῦ εἴτ' ἐξέθους γλωσσηματικοῦ,

1. Ἐκ τῶν σωζομένων ναῶν ἀρχαιότεροι πάντων εἶνε τοῦ μὲν Ἄνω τμήματος ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὅστις εἶνε κεντρικός, καθ' ὃν ὑπάρχει ἡ σχολή· τελεῖται ἐν αὐτῷ ἱερὰ λειτουργία καθ' ὅλας τὰς Κυριακὰς καὶ Δεσποτικὰς ἑορτὰς τοῦ χρόνου· εἰς δὲ τὰς λοιπὰς ἐκκλησι. εἰς τὰς μνήμας τῶν ἁγίων αὐτῶν· τοῦ δὲ Κάτω τμήματος ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ναὸς κεντρικός εἰς ὃν ὑπάρχει καὶ σχολεῖον (ἄλλοτε ὑπῆρξε θολογυριστός), λέγεται καὶ σήμερον Μοναστήριον, διότι τελεῖται ἱερὰ λειτουργία καθ' ἑκάστην (καθημερούσιον λεγόμενον, τοῦθ' ὅπερ ἐν ὀλίγαις πόλεσι καὶ χωρίοις συμβαίνει) ἐκκλησιαζομένων ἐν αὐτῷ ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῶν διαληφθεισῶν συνοικιῶν· εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς ναοὺς εἰς τὰς μνήμας τῶν ἁγίων αὐτῶν τελεῖται ἡ μυσταγωγία, καὶ εἰς πολλὰς διορισμένας ἡμέρας. Παρὰ τῷ ναῷ τοῦτω διατηροῦνται πελώριοι τινες δένδρῳ, καὶ μεταξὺ αὐτῶν Προσκυνητᾶριον, παρ' ὃ ἄλλοτε ὑπῆρξε μαντεῖόν τι, δι' ὃ λέγεται ὅτι μετατοπισθὲν ἐπὶ τινος ἐπιδρομῆς, ἐκ τοῦ λόφου Δήμητρα. Εἶνε παρατηρημένον ὅτι τὸ πάλαι οἱ ἐκ τῆς εἰδωλολατρείας ἐπιστρέφοντες καὶ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἴθιζον ν' ἀνεγείρωσι καὶ κτίζωσιν ἐπὶ τῶν βωμῶν μεταβάλλοντες τοὺς ναοὺς τῆς εἰδωλολατρείας εἰς ἱερὰς Ἐκκλησίας.

πάντα ὅμως ταῦτα παρὰ τῷ βιο, βια (βίος) ἐκ τῆς δρυὸς καὶ βίου παράγονται καὶ σημαίνουσι τὸν ἐν τοῖς δάσεσι κατοικοῦντα λαόν, ὅς, διὰ τοῦτο καὶ «Δρυόβιον» τὴν θέσιν ἐκάλεσε, σημαίνουσα τὸν μεταξὺ δρυῶν ζῶντα λαόν καὶ τρεφόμενον ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν. Καθ' ἡμᾶς ἡ παραγωγή αὕτη εἶνε ἡ καλλιτέρα καὶ ὀρθωτέρα παντὸς ἄλλου σχέσιν ἔχουσα καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων περὶ αὐτῆς μυθολογούμενα ὅτι οἱ κάτοικοι ἦσαν δρυολάτραι καὶ ὅτι ἡ δρυς ἦτο σύμβολον οὐ μόνον τῆς Δρυοβίου ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς Ἑπείρου, καὶ τὰ μαντεύματα ἐκ δρυὸς ἐρμηνεύοντες.

Ἐκ τούτων ὅλων ἐξάγεται ὅτι ἡ κωμόπολις αὕτη τέσσαρα ἔλαβεν ὀνόματα κατὰ διαφόρους ἐποχάς, Δρυόβιος, ἐκαλεῖτο ὅταν ἦν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Καστρί, Δρυόβιαναι καὶ Δρυϊνόβιαναι μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐρήμωσιν τῆς εἰρημένης ἀκροπόλεως· Δενδρόβιαναι, ὅταν εὕρισκετο διηρημένη εἰς πολλὰς παροικίας ἢ τμήματα μικρά· καὶ τελευταῖον μετὰ τῆς εἰς δύο τμήματα συγχωνεύσεως, καὶ με τὴν κατάληξιν -νη, Δρόβιανη, ἧς ἡ θεμελίωσις ἐγένετο, ἐπὶ Βυζαντινῶν μετὰ τὴν συγχώνευσιν, ἐκ τῶν περίξ συναθροισθέντων, οἵτινες ἐγκατέλειπον τὸ πρῶτον αὐτῶν κατοίκημα ὡς ἀνίκανον συνωκίσθησαν ἐπὶ τῆς νῦν θέσεως, καθ' ἣν οἰκοῦσιν.

Ἡ Δρόβιανη ὡς οἰκουμένη ὑπὸ φιλέργων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διέπρεπε ἀπὸ χρόνων πολλῶν ἐπὶ πλούτῳ καὶ εὐημερίᾳ καὶ ἰδίως ἐπὶ φιλομαθείᾳ· καὶ πράγματι, διότι τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὅτι ἡ Δρόβιανη ὑπῆρξεν ἡ ἐστία τῆς ἑλλην. παιδείας καὶ τῆς Εὐαγγελικῆς σοφίας¹, ἐν ἣ πολλοὶ μαθηταὶ ἐκ τῶν περίξ χωρίων συνέρρεον τότε (ὡς καὶ νῦν), μάλιστα εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν κατεδιώκοντο τὰ ἑλλην. γράμματα, ἔνθα αἱ καρδίαι τῶν μητέρων καὶ πατέρων συνεθλίβοντο πικρῶς καὶ

1. Ἐν αὐτῇ ἐσώζετο καὶ βιβλιοθήκη κατέχουσα διάφορα χειρόγραφα, ἀλλ' ἔνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς πατρίδος τὰ πάντα ἀπώλοντο.

κατετήκοντο δεινῶς· μόνη τότε ἡ Δρόβιανη παρίστατο παρήγορος τῶν ἑλλήν. γραμμάτων καὶ λοιπῶν προνομίων, ἔχουσα τὴν ἐλευθερίαν τῆς χρήσεως κωδῶνων καὶ σημαιῶν (φλάμπουρα) τῶν ἐκκλησιῶν.

Ἡ Ἑλλην. αὕτη σχολή πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν Κ/πόλεως, διετέλει ἄσβεστος λυχνία ἐν τῇ Κάτω Ἡπειρῷ. Οἱ ἐν αὐτῇ διαπρέψαντες διδάσκαλοι ἦν πολλοὶ ἐπὶ τῷ πολυμαθείᾳ καὶ κοσμίῳ ἤθεσιν, ἐξ ὧν μνημονεύομεν χάριν συντομίας, τοὺς ἐπὶ Ἄλῃ Πασᾶ, τελευταίους ἑλληνοδιδασκαλεύοντας¹ Παπᾶ Ζήσην καὶ λογιώτατον Κωνσταντῖνον τὸν ἐπικαλούμενον Πανίδην, οἵτινες ἐδίδασκον ὁ μὲν Παπᾶ Ζήσης ἐν τῷ Ἄνω τμήματι· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ Πανίδης ἐν τῷ Κάτω τμήματι, ὅστις ἦν οὐ μόνον τῆς ἑλλην. παιδείας κάτοχος ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ὑπερέβαινε καθ' ὑπερβολὴν τοὺς ἄλλους κατὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν εὐφωνίαν· ἔψαλλε δὲ οὕτω ὥστε ἔθελγε καὶ λίθους καὶ δένδρα. Οὗτος συνέγραψε πολλὰ τε συγγράμματα Ἑλληνικά, καὶ ἐτόνισε πολλὰ τροπάρια ἐκκλησιαστικά, χειρόγραφα ὅμως, ὧν τὰ πλεῖστα ἀπωλέσθησαν ἀτυχῶς ἐν ἀνωμάλοις περιστάσεσιν.

Οἱ Δροβιανῖται οὐ μόνον διετήρησαν ἀνέπαφον καὶ μοναδικὸν τὸν ἔθνησμόν των ἀλλὰ καὶ τὴν θρησκείαν των ἀκολούθως διεφύλαξαν ἀπρόσβλητον, ὥστε δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ Δρόβιανη ὑπῆρξεν ὁ προμαχὼν (ἐν τῇ Κάτω Ἡπειρῷ) τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ σήμερον οἱ κάτοικοι προάγονται παντὸς ἄλλου πρότεροι καὶ προθυμότεροι εἰς τὸν πολιτισμὸν διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἐμπορίου καὶ ἄλλων ἐπικερδῶν ἐπιτηδευμάτων, καὶ ἀξιέπαινος ὑπάρχει ὁ ζῆλος, ὃν μετ' ἀπαραμίλου φιλοτιμίας δεικνύουσιν αἱ δύο αὗται Κοινότητες, (τρεφόμεναι καὶ ἐνισχυόμεναι ὑπὸ τὸ πατρικὸν σκῆπτρον τῆς Α. Α. Με-

1. Περὶ ὧν ἐν ἐκτάσει, εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου, τὴν ὑπ' ἐμοῦ συνταχθεῖσα, γίνεται λόγος.

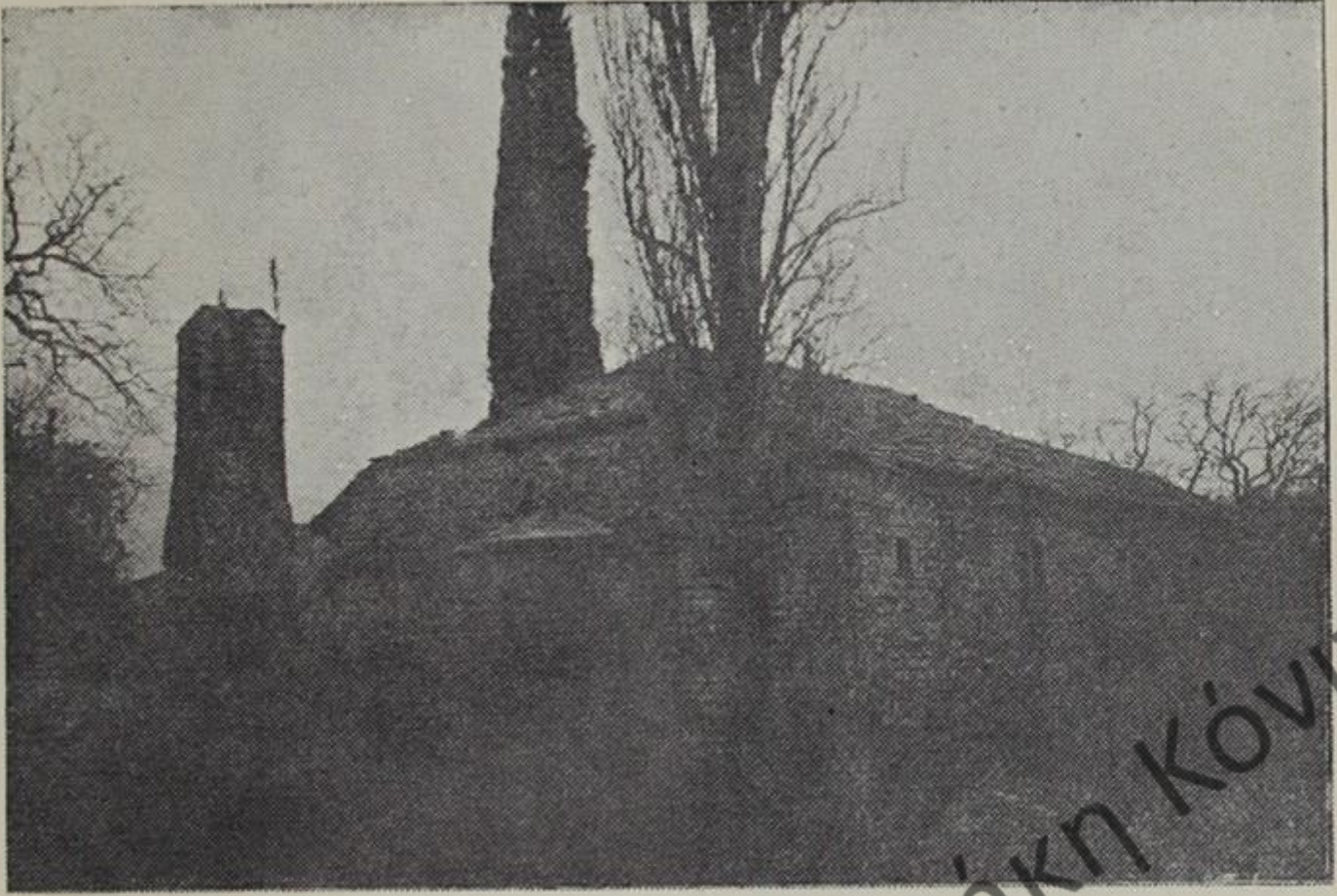
γαλειότητος τοῦ φιλομούσου ἡμῶν Ἐνακτος Σουλτάνου Χαμίτου, οὗ τὸ κράτος εἶη ἀήττητον, καὶ ὑπὸ τὴν πεφωτισμένην αὐτοῦ Κυβέρνησιν θέλουσιν ἐπαναφέρει τὴν πατρίδα εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς εὐκλειαν), ὑπὲρ τῆς ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως καὶ εὐσταθείας τῶν ὑπαρχόντων ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, ἐν οἷς τῇ θείᾳ συνάρσει ἐλπίτατῳ ᾧδε καὶ γυμνάσιον.

Ἡ κωμόπολις αὕτη ὠραῖζεται ἀπὸ οἰκίας μικρᾶς καὶ μεγάλας, ταπεινὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς μετὰ κήπων καὶ εὐθαλέων δένδρων καὶ λοφίσκων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παριστῶσι θέαμα εὐφρόσυνον· τέλος πάντων εἶνε θέσις δενδρόεσσα, εὐάερος καὶ ὑγιεινὴ, ἀλλ' αἱ οἰκίαι ἐσκορπισμέναι εἰσὶν ἢ μία τῆς ἄλλης μακράν. Ἐχουσα ναοὺς πολλοὺς, καὶ περικαλέστατα σχολεῖα τῶν ἀρρέων καὶ θελέων καὶ μέλλον εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἄγονον τοῦ τόπου ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν πολλοὶ Δροβιανῖται οἱ περισσότεροι ὅμως ἀποδημοῦντες καὶ μέχρι τῶν ἀποτάτων τοῦ κόσμου, μετέρχονται διάφορα ἐπιτηδεύματα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐδοκιμοῦσιν· αἱ μὲν γυναῖκες λοιπὸν αὐτῶν ἀναδέχονται κατ' ἀνάγκην ὅλα τὰ καθήκοντα τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν ἀμπελοχωράφων αὐτῶν καλλιεργοῦσι καὶ ξύλα κόπτουσι καὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων τῶν κατὰ δύναμιν ἐπιμελοῦνται καὶ ἅπαντα ἐν γένει τὰ καθήκοντα τῶν ἀπόντων συζύγων αὐτῶν ἀναλαμβάνουσιν. Οἱ δὲ ἄνδρες σπανίως συγκατατίθονται νὰ ἐπανέλθωσιν, ἂν μὴ σχηματίσωσι πρότερον περιουσίαν τινά.

Καὶ οὕτως ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς Δροβιάνης, ἀρχίσαντες ἀπὸ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐκτίσθη ἕως σήμερον. Εὐχόμεθα ὅπως ἡ Πραγματεία αὕτη δώσει νύξιν τοῖς δυναμένοις πλειότερα καὶ καλλίτερα νὰ γράψωσι.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος Δρόβιανης.

Ἅγιοι Ἀπόστολοι Δρόβιανης.

Ὁ Ἅγιος Μηνᾶς μεταξὺ Δρόβιανης, Λεσιμύτσας καὶ Κρά.

Ἐδῶ ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς σύναξε τὰ δύο χωριά (Ἄνω καὶ Κάτω Δρόβιανη) καὶ ἔκανε μιὰ διδαχὴ. Καὶ ἐδῶ οἱ Δρόβιανίτισσες γυναῖκες ἔβγαλαν τὰ χρυσαφικά τους καὶ τὰ δώρισαν γιὰ νὰ ἀνοίξει σχολεῖο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Δρόβιανίτικη φορεσιὰ δὲν ἔχει φλουριά.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

1 Σήμερον τὴν 6 Ἰβρίου 1857, ἡμέρα Κυριακή, συναθροισθέντες
2 ὅλη ἡ κοινότης τῆς κάτω δρόβιανης, καὶ ἐπιθυμοῦντες νὰ βαλθῇ τάξις
3 ὅλων τῶν κοινῶν πραγμάτων, διὰ τὴν εὐκολοτέραν καὶ ταχυτέραν ἐνέ-
4 ρειαν αὐτῶν, πρὸς δέ, καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Κοινότητος, καὶ
5 τὴν ὠφέλειαν αὐτῆς, μετὰ μακρὰν συζήτησιν καὶ σκέψιν ἐκρίθη εὖ
6 λογὸν κοινῇ γνώμῃ καὶ ψήφῳ, ὥστε κάθε συνοικία ἀπὸ τοὺς ἐνέα
7 πουσουλάδες τοὺς ὁποίους ἀναγνώρισεν ἡ κοινότης τῆς χώρας, νὰ
8 ἐκλέξῃ ἐλευθέρως ἓνα πληρεξούσιόν της, ὅποιον γνωρίζει τὸν ἰκανώ-
9 τερον, διὰ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὰ συμφέροντά της εἰς τὸ κοινόν,
10 ἡμέρα λοιπὸν τῆς αὐτῆς ἐκλογῆς ἐπροσδιωρίσθη ἀπὸ σήμερον 6 Ἰβρίου
11 ἕως τὴν ἐρχομένην κυριακὴν 13 Ἰβρίου, ἕκαστος πουσούλας χρεωστεῖ
12 νὰ κάμῃ τὴν ἐκλογὴν, εἰς αὐτὸ τὸ προσδιορισθὲν διάστημα, καὶ νὰ πα-
13 ρησιάσῃ τὸν ἀντιπρόσωπόν της ἀνυπερθέτως καὶ εἰς κάθε ἔλλειψιν
14 τοῦ τεθέντος ὅρου, ἡ τοιαύτη συνοικία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἔχη
15 κανένα παράπονον ἢ ἀπαίτησιν, διὰ τὸ ἔτος, ὅποῦ ἔ-
16 γινεν ἡ ἐκλογὴ, καὶ ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἔχει τὴν ἰσχὺν δι' ἓν ἔτος
17 ὀλόκληρον, καὶ ἂν εἶναι εὐχαιριστημένη ἡ κοινότης, θέλει ἐξακολουθῆ
18 ἡ ἐκλογὴ αὕτη διὰ τὰ ἀκόλουθα ἔτη καὶ διὰ τὸ ἐξῆς.
19 ἔργον λοιπὸν τῶν εἰρημένων πληρεξουσίων θέλει εἶσθαι νὰ παρί-
20 σταται ὡς πατριτικὸν δημοτικὸν καὶ νόμιμον συμβούλιον τοῦ Μουχπίρη
21 καὶ θέλει συνέρχονται πάντοτε, ὁπόταν ὁ Μουχπίρης τοὺς προσκαλεῖ
22 καὶ νὰ συσκέπτονται διὰ κάθε ἀναγκαίαν ὑπόθεσιν τῆς κοινότητος,
23 καὶ ἡ ἀπόφασιν τοῦ ρηθέντος συμβουλίου ἥτις εἰς τὰ οὐσιώδη θέλει γί-
24 νεται καὶ ἐγγράφως, θέλει ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸν Μουχπίρη μὲ ὅλλα
25 τὰ νόμιμα μέσα. ὁ δὲ Μουχπίρης εἰς δὲν ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν
26 αὐτῶν, τότε νὰ παραιτεῖται τῆς θέσεως του ἀμισθῆ. προκειμένης δὲ
27 περιστάσεως ὅποῦ ἀπαιτεῖται ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καὶ περισσότερα ἄτομα, τότε
28 τὸ ρηθὲν συμβούλιον ἀποφασίζει δύο ἢ τρεῖς ὅποῦ κρίνει εὐλογὸν νὰ
29 πηγαίνουν μὲ τὸν Μουχπίρη μαζύ. ὅλλα δὲ τὰ συμβούλια θέλουν
30 γίνεσθαι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου ἀθανασίου.
31 εἰς ὅποιαν δήποτε ἀπόφασιν τῆς κοινότητος, ὑπερισχύει ἡ πλειονο

32 νοσηφία [sic] τοῦ ρηθέντος συμβουλίου. ἡ γνώμη δὲ τῶν μὴ θελόντων
33 εὐρεθῶσιν σύμφωνοι, θέλει σημειοῦσθαι καὶ αὐτὴ εἰς τὰ πρακτικὰ τ
34 συνεδριάσεως δι' ἐνθύμισιν.

35 Ἡ δὲ ἐκλογή τῶν ἀντιπροσώπων ἐκάστης συνοικείας, ὅταν
36 δὲν εἶναι ὁμογνομῶνως σύμφωνος, θέλει ὑπερισχύει ἢ πλειονοψηφία
37 εἰς ὅποιανδήποτε ὑπόθεσιν μεγάλην καὶ ἀναγκαίαν, ἔχει τὴν πλη
38 ρεζουσιότητα τὸ ρηθὲν συμβούλιον νὰ κράζουν εἰς τὴν συνεδρίασιν
39 καὶ δύο τρεῖς γεροντοτέρους Ἱερεῖς, διὰ νὰ λαμβάνουν καὶ τὴν γνώμην το
40 οὔτως ἐψηφίσθη καὶ ἐνεκρίθη εὐλογον, κοινῇ τῇ γνώμῃ τῆς
41 κοινότητος, καὶ ὑπεγράφη παρ' ὄλων, καὶ πρὸς τὸ παρὸν μένει
42 εἰς χεῖρας τοῦ κυρίου Γ. Πάνου, ἕως οὗ ἐκτελεσθῶσι αἱ ἐκ
43 λογαί, καὶ συστηθῇ τὸ συμβούλιον, καὶ τότε μένει ὅπου θέλει ἐγγρι
44 θεῖ ἀπὸ τὸ κοινὸν τοῦ συμβουλίου καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν.

45 1857 8βρίου 6 Κάτω Δρόβιανη.

46 μὲ τὸ εὐλογον τῆς χώρας, ἐπαραιτάνθη ἕως τὰς 18 τρέχοντος νὰ συστη
ἢ ἀντιπροσωπία.

47 Νικόλαος Μαρακλῆς;

48 Γεώρ. Πάνος διὰ Πάνον Κωτζελένην

49 Θεοδορη μουστάκης

50 Ἀθανάσιος Πρωτόπαπας

51 Βασίλειος Ι. δροσον

52 Χρῆστος παπα σπυριδωνος;

53 Κυριάκος Α. Μπόνου;

πέτρο κοστιανῆ

54 Κηριακος χατζελος

55 γιοργηος Χ: Πρους;

56 αναστασιος γκουτας

57 δημητρι γερμανὸς

58 κοστατις Χ: δρωσι

59 ληλας σπαρος;

60 Ευθημιος κεράνης

61 νικόλαος Α. ανδρούτζης

62 σποίρος Παπα αθανασίου

63 θανάσις χαριστής

στέριο ντελέκος

ντινο γκούτας

κοσταντινος μίτζος

Βασίλειος Δ. Βάρτσος

νότι τελέκος

διμιτρι σάρος

γιόργιος κονόμος

γρογη κοτζης

κυριο κόστας

θημο [θύμιος;] κυρίος

θωμάς τζουπος

Ανδρέας Πανούση

γιοτη κοτζας;

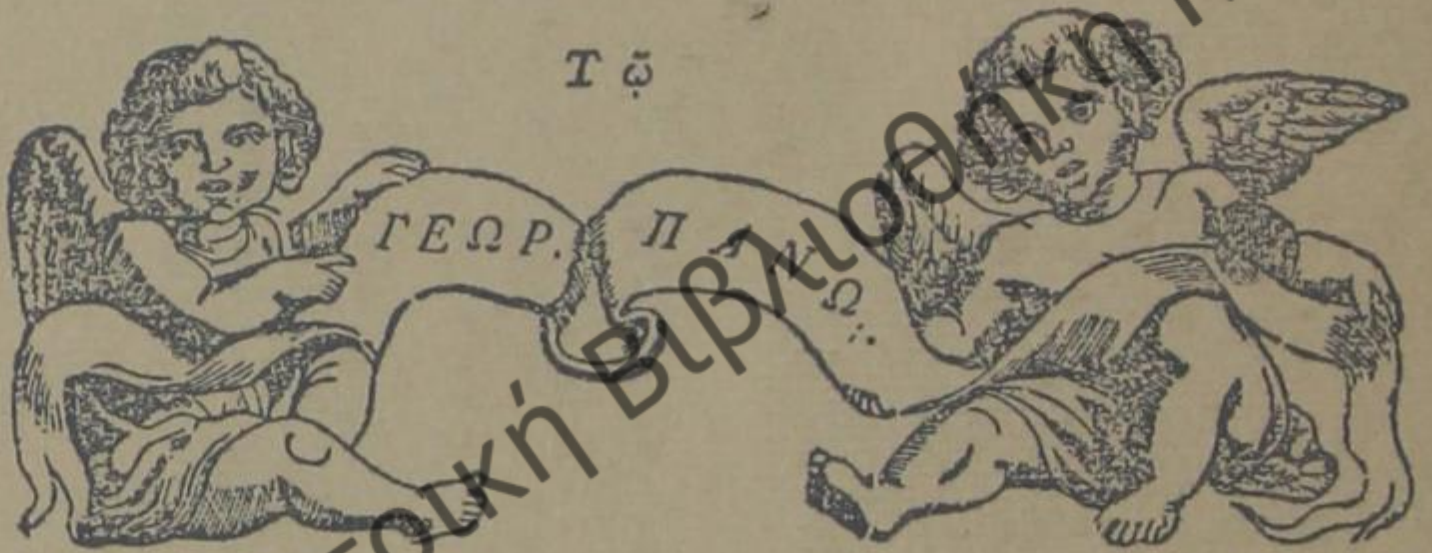

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ CHAMOIS
100 γραμμ. ΕΙΣ ΤΟ ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΤΥ-
ΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΠΑΤΡΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΙΩΑΝ. ΠΕΤΡΑΚΗ, ΚΡΟΝΟΥ 5, ΨΑ-
ΡΟΦΑΪ, ΤΗΛ. (061) 336.320, 336.101.

Τ 5

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα